

[3·02] Nordisk Øst·forum

**Rockens rolle i sovjettidens
Russland**

**Ruslands første kvindelige
terrorist**

**Lagprövning och individuell
rättslig aktivism i Ryssland**

En ny giv för Bosnien?

**Överlevnadsstrategier hos
moldoviska bybor i Ukraina
på 1990-talet**

Nr. 3 - 2002
16. Årgang

Norwegian Institute
of International
Affairs

Norsk
Utenrikspolitisk
Institutt

Redaksjon: Helge Blakkisrud (ansv. red.), Jan Risvik (red.sekr.), Joakim Ekman, Dina Roll Hansen, Katja Hirvasaho, Klas-Göran Karlsson, Brit Aaskov Kaznelson, Peter Ulf Møller, Kjerstin Størdal Prestegard, Knut Schiander, Tone Thingbø, Indra Øverland.

Utgiver: *Nordisk Østforum* er et nordisk kvartalstidsskrift utgitt av NUPIs Avdeling for Russlandsstudier, i samarbeid med Institutt for østeuropeiske og orientalske studier (Norge), Institutionen för östeuropastudier (Sverige), Center for Russiske og Østeuropeiske studier, Syddansk Universitet (Danmark) og Alexanderinstitutet (Finland).

Copyright: © Norsk Utenrikspolitisk Institutt 2002

Redaktør: Helge Blakkisrud, e-post: nof@nupi.no

Redaksjonsråd: Professor Kristian Gerner (*Institutionen för östeuropastudier*), professor Sune Jungar (*Åbo Akademi*), professor Pål Kolstø (*Universitetet i Oslo*), universitetslektor Erik Kulavig (*Syddansk Universitet*), direktør Waldemar Melanko (*Institutet för Ryssland och Östeuropa*), professor Svein Mønnesland (*Universitetet i Oslo*), universitetslektor Thomas Petersen (*Århus Universitet*), dosent Bo Petersson (*Lunds Universitet*).

SVERIGE

Nasjonale redaksjoner: Kerstin Nyström, Nordisk Østforum
Redaktør: Institutionen för östeuropastudier
Box 514, 751 20 Uppsala
E-post: kerstin.nystrom@east.uu.se

DANMARK

Redaktør: Rikke Haue, Nordisk Østforum
Center for Russiske og Østeuropeiske studier,
Syddansk Universitet, Campus vej 55, 5320 Odense
E-post: haue@hist.sdu.dk

FINLAND

Redaktør: Leo Granberg, Nordisk Østforum
Alexanderinstitutet, 00014 Helsingfors Universitet
E-post: leo.granberg@helsinki.fi

Sendes elektronisk til Helge Blakkisrud, e-post: nof@nupi.no

Informasjon om manus:

Alle synspunkter i *Nordisk Østforum* står for forfatterens regning og kan ikke tillegges Norsk Utenrikspolitisk Institutt.

Nordisk Østfor Abonnementspriser 2002

NOK 265
uStudenter: NOK 330
Privatpersoner: NOK 450
Institusjoner: NOK 115
Enkelthefter:

[47+] 22 05 65 00

Tel.: [47+] 22 17 70 15

Fax: pub@nupi.no

E-post: www.nupi.no

Internett: Postboks 8159 Dep. 0033 Oslo

Adresse:

Grønlandsleiret 25

Besøksadresse:

Mikhail Borzykin (Televizor), 1986. Fotograf: Andrej Usov

Omslagsbilde: Skomsøy & Grønli, Ole Dahl-Gulliksen

Design:

[3] Innhold

239 **Forord**

241 **Rock mot regimet? Perspektiver på rockens rolle i sovjettidens Russland**

Yngvar B. Steinholt

257 **En krystalren sjæl. Om Ruslands første kvindelige terrorist og det at slå ihjel**

Peter Ulf Møller

267 **Lagprövning och individuell rettslig aktivism i Ryssland**

Anna Jonsson

283 **En ny giv för Bosnien?**

Daniel Lindvall

299 **Överlevnadsstrategier hos moldoviska bybor i Ukraina på 1990-talet**

Eeva Pääkkönen

Debatt

309 **Det mangetydige Moldova**

Tanja Storløkken

317 *Velkommen til Internett*

Bokomtaler

313 **Vanviddets vidner**

Recenserad av Tomislav Dulic

325 **Europeans and Mongols in the Middle of the Thirteenth Century: Encountering the Other**

Omtalt av Iver B. Neumann

328 **National Self-Images and Regional Identities in Russia**

Omtalt av Paul Fryer

330 **Rise and Fall of Soviet Karelia. People and Power**

Recenserad av Kristian Gerner

333 **Jo flere, jo bedre? Perspektiver på NATO's anden udvidelse**

Omtalt av Jakub M. Godzimirski

337 **Kaliningrad – Isolation or Co-operation?**

Omtalt af Flemming Splidsboel Hansen

339 **Saint Petersburg: Russian, European and Beyond**

Recenserad av Katri Pynnöniemi

341 **Fabler**

Omtalt af Peter Alberg Jensen

343 **The Process of Estonia's Integration into the Western Economic System – International Legal Issues**

Omtalt af Karin Hilmer Pedersen

345 **Gammalsvenskby. En by i Ukraina**

Omtalt av Gunnar Thorenfeldt

348 **Rossijsko-turkmenskij istoritsjeskij slovar', tom 1**

Omtalt av Bård Hekland

351 *Nye bøker i Norden*

Forord

Hvorfor gikk Sovjetunionen i oppløsning?

Var det rocken som felte sovjetregimet? Rockens rolle som «perestrojkas lydspor» og som det fremste uttrykk for motkultur i Sovjetunionens siste dager har vært tema for hyllemeter med forskning. Rockepoeten Jurij Sjevtsjuk har i ettertid endog gått så langt som til å hevde at *alt* som hadde med kultur å gjøre på 1980-tallet dreide seg om rock. Dette siste kan nok tilskrives en lett aldrende rockestjernes minner om en tid da han selv sto nærmere scenens midte. Yngvar B. Steinholt har forsøkt seg på en mer edruelig analyse av russisk rocks betydning på 1980-tallet, og går i rette med den utbredte, svært politiserte lesningen av rocketekster.

Et annet tema som har resultert i hyllemeter, spesielt i tiden etter 11. september, er terrorisme. Vi har imidlertid valgt å være mindre aktualitetsorientert og i stedet sett på en tidlig variant, Vera Zasulitsj, og hennes mislykkede attentat på guvernøren i St. Petersburg i januar 1878. Attentatet slo feil ikke bare fordi guvernøren overlevde, men fordi Zasulitsj ble frikjent for sitt veldokumenterte drapsforsøk. Peter Ulf Møller har diskutert Zasulitsjs mislykkede martyrium og hennes rolle som inspirasjonskilde for samtidens forfattere og skribenter, inkludert litterære tungvektene som Turgenev, Tolstoj og Dostojevskij.

Saken Vera Zasulitsj viser at det førrevolusjonære russiske rettsvesenet slett ikke bare var et tamt redskap for den politiske makten. Men hva er status i dag, etter 70 år med kommunistisk rettspraksis og 10 år med transisjonskaos? Anna Jonsson har studert domsavsigelsene i den russiske konstitusjonsdomstolen med henblikk på prøvelsesrett og individets muligheter til å få sin sak fremmet for denne domstolen. I tillegg har Jonsson sett nærmere

på den mulighet medlemskapet i Europarådet gir russiske borgere til å få prøvet sin sak internasjonalt. Med over 2000 saker oversendt til Haag topper Russland nå denne statistikken, et faktum som vil måtte få ringvirkninger for russisk rettspraksis.

Mens Russlands praksis bare gradvis vil endres som en følge av Den europeiske menneskerettighetsdomstolens virke, har det internasjonale samfunnet grepet langt mer direkte inn i lovgivningsprosessen i Europarådets nyeste medlem, Bosnia-Hercegovina. Daniel Lindvall har fulgt prosessen som ledet frem til at bosnjaker, kroater og serbere nå anerkjennes som statsbærende folk på tvers av entitetsgrenser. På bakgrunn av det nyinnførte forbudet mot etnisk rene institusjoner spør Lindvall om vi kan vente oss en ny giv for Bosnia. Med de bosniske valgresultatene friskt i minne synes det dog liten grunn til overdreven optimisme.

Den siste artikkelen i denne utgaven er viet en side av samfunnsutviklingen som dessverre ofte har fått lite oppmerksomhet, nemlig livet på landsbygda under den politiske og økonomiske omstillingsprosessen på 1990-tallet. Hva slags overlevelsesstrategier tar landsbybefolkningen i bruk i en situasjon hvor staten ikke lenger er i stand til ivareta sine forpliktelser, spør Eeva Pääkkönen. I forsøket på å finne et svar benytter hun materiale fra sine feltopphold i en landsby i Ukraina.

I internettpalten tar vi for oss nettressurser som dekker to av dagens mest grunnleggende endringsprosesser i «vår» del av Europa, utvidelsen av NATO og EU, med hovedvekt på hvordan nasjonale myndigheter i søkerlandene fremstiller prosessen. Og i debattspalten diskuterer Tanja Storløkken tvetydighetsbegrepet som tilnærminingsmetode for å forstå dagens Moldova (jf. Elisabeth L'orange Fürsts artikkel i forrige utgave av *Nordisk Østforum*).

God lesning!

Redaksjonen

Rock mot regimet?

Perspektiver på rockens rolle i sovjet-tidens Russland

Yngvar B. Steinholt

er stipendiat ved Institutt
for klassisk filologi, russisk
og religionsvitenskap,
Universitetet i Bergen

Russisk rockmusikk er ofte blitt kalt lydsporet til perestrojka. I årene 1986–90 vokste rocken frem som en dominerende genre i russisk kulturliv. Det overrasket mange den gang, og i ettertid kan det synes underlig, for rockkulturen har ikke noen spesielt fremtredende rolle i Russland lenger. I 2002 er den dels blitt en av den nye musikk-industriens mange salgsvarer, dels har den trukket seg tilbake til små miljøer for spesielt interesserte. Nyrekrutteringen av rock til platebransjen er svak og de fleste band opererer på amatør- og idealistnivå, mens store navn fra åttitallet fortsatt dominerer salget. Når man i dag hører DDT-vokalist Jurij Sjevtsjuk si at *alt* som hadde med kultur å gjøre den gangen dreide seg om rock, fristes man til å dra på smilebåndet.¹ Men det ligger noe mer i utsagnet enn en aldrende rockstjernes selvforherligelse. Ytterst få av dem som gjennomlevde Sovjetunionens siste decennium, fra skolebarn til pensjonister, er uten formeninger om navn som Boris Grebensjtsjikov (heretter BG),² Viktor Tsui,³ Konstantin Kintsjev⁴ eller den selvsamme Sjevtsjuk.

1 Jurij Sjevtsjuk, f. 1957 i landsbyen Jagodnyj, Magadan oblast. Vokalist, gitarist og sangskriver i bandet DDT fra 1981. Bosatt i Leningrad siden 1985. Fortsatt aktiv og har status som en av Russlands fremste rockpoeter.

2 Boris Grebensjtsjikov, «BG», f. 1953 i Leningrad. Vokalist, gitarist og sangskriver. Medstifter av bandet Akvarium i 1972 under sterk musikalsk innflytelse av The Beatles og særlig George Harrison. Fortsatt aktiv musiker og den mest berømte enkeltperson med bakgrunn i russisk rockmusikk.

3 Viktor Tsui, (1962–90). Vokalist, gitarist og sangskriver i leningradbandet Kino. Omkom i en bilulykke.

4 Konstantin Panfilov, «Kintsjev», f. 1958 i Moskva. Vokalist, sangskriver og frontfigur i leningradbandet Alisa fra 1985. Fortsatt aktiv.

Det har vært gjort flere forsøk på å forklare hvordan en musikkform som rock, som offisielt sett ikke eksisterte i Sovjetunionen før perestrojka, kunne få en så stor gjennomslagskraft i siste halvdel av 1980-årene. De fleste forklaringene velger å se rockens popularitet som et direkte resultat av politisk motivert opprør og protest. Det problematiske ved et slikt perspektiv er at det overser rockens posisjon i sovjetisk kulturliv før perestrojkatidens endringer. Man har gitt seg i kast med å beskrive russisk rock mens den befant seg midt i en opprivende og kaotisk omstillingsprosess. Men rock hadde tross alt allerede vært en del av Sovjetunionens uoffisielle kulturliv i 25 år før den ble «oppdaget» av vestlige akademikere.⁵ Når man ser på russisk rock i en bredere historisk sammenheng, fremfor å isolere dens korte, spektakulære og kaotiske periode i perestrojkaårene, blir bildet av denne musikkformens rolle langt mindre entydig. Denne artikkelen er et forsøk på å problematisere det sterkt politiserte bildet som tidligere akademiske arbeider har gitt av rock i Russland og, forhåpentligvis, et bidrag til å nyansere og utdype det.

Rock, glasnostefori og vestlige fordommer

I 1986 utkom dobbeltalbumet «Red Wave», basert på utsmuglete opptak av fire leningradband, på det amerikanske plateselskapet Big Time. Året etter trykte tidsskriftet *Rolling Stone* en artikkel i reneste agentromanstil om rock i Russland (Benson 1987). At den russiske rockeksplosjonen ble lagt merke til i vest, betydde nemlig ikke at det som ble skrevet og sagt om den i mediene var seriøst og velbegrunnet. At rock fantes i Sovjetunionen ble i de fleste tilfeller utlagt som en litt komisk kuriositet. Vestlig sensasjonsjournalistikk fant en gullgrube i glasnost, og sterkt forenklede forestillinger om russeres forhold til vestlig definerte størrelser som «frihet» og «demokrati» fikk god spredning. Dette åpnet for en tendens til å se enhver form for ikke-offisiell kulturell aktivitet fra vitsefortelling til musikk som politisk engasjert, demokratisk anlagt og entydig anti-

5 Russisk rock oppsto i kjølvannet av Beatles-bølgen på midten av 1960-tallet. Forløperne var studentband som spilte sanger av The Beatles og Rolling Stones. Etter hvert begynte gruppene å supplere repertoaret med egne sanger på russisk. Utover 1970-tallet bredte genrekunnskapen seg fra beatmusikk til hard-rock og art-rock, men fortsatt bar musikken sterkt preg av direkte imitasjon av vestlige forbilder. Først fra begynnelsen av 1980-tallet, i miljøet omkring Leningrad Rockklubb, begynte russisk rock for alvor å utvikle et selvstendig særpreg. I sovjettiden var utbredelsen av rock stort sett begrenset til de største byene.

sovjetisk. Her sto rocken særlig utsatt til, for med sine røtter i 1960-årenes anti-establishment-kultur skulle den jo sett med vestlige øyne være opprørsk per definisjon.

Samtidig var også forskningsverdenen ennå preget av den kalde krigen. Sentralt i mange av datidens analyser av Sovjetunionen var bildet av det totalitære samfunnet som basert på tro og lojalitet på den ene siden, motstand og undertrykkelse på den andre. Denne modellen ga ikke rom for at man kunne erkjenne ideologiens svakheter uten å gjøre motstand mot den. Populærmusikkforskningen slet samtidig ennå med å fri seg fra Birminghamskolens refleksjonsteorier.⁶ Kultursemiologi og motkulturteori dominerte studiene. Arbeidene på russisk rock ble dermed desto lettere ofre for den todimensjonale modellen av undertrykkelse og motstand.

Motkulturstudiene

I artikkelen «Rock counterculture in Eastern Europe and the Soviet Union» (1985: 151) gir Pedro Ramet to definisjoner av termen motkultur. En bred: «any culture which challenges the Party's official culture»; en smalere: «a set of ideas, orientations, tastes, and assumptions which differ systematically from those of the dominant culture». Han legger til det viktige forbeholdet, oversatt av mange av hans etterfølgere, at dominant kultur ikke nødvendigvis er ensbetydende med offisiell kultur. Ramets utgangspunkt er altså relativt fleksibelt og nyansert. Dermed må han også erkjenne forskjellen mellom de forskjellige stilartene og rocktradisjonene i ulike østeuropeiske land når det kommer til art og grad av motkultur. Mens polsk punk-rock kunne være åpent anti-sovjetisk, gjaldt ikke det samme for andre subgenre andre steder. I Russland sto for eksempel punkformen ennå svakt. Ramet forbigår i siste instans dette problemet med et løst begrunnet postulat om at punk-rock kvalifiserer som en motkultur, mens *new wave* handler om selvbekreftelse (*ibid.*: 169). Slik får han interessant nok åpnet for å nedtone russisk rocks motkulturelle kvaliteter uten å drøfte problemet mer inngående.

I 1990 publiserer Ramet og Sergej Zamasjtsjikov artikkelen «The

6 «The Birmingham School» refererer i populærmusikkforskningen til et sosiologisk forskningsmiljø ved Birmingham universitet som i slutten av 1970-tallet begynte å anvende saussursk semiologi i studiet av ungdomsmiljøer. Selv om verk som Dick Hebdiges *Subculture: the meaning of style* (1979) markerte et fremskritt i forskningen på ungdomskulturer, var dens marxistisk baserte syn på kulturen som refleksjon av samfunnet begrensende.

Soviet rock scene». Her unnlater forfatterne å anvende begrepet motkultur, men beholder likevel et sterkt politisert perspektiv. Samtidig demonstrerer artikkelen at analysene i denne typen sosiologiske tilnærminger lider under et mangelfullt kjennskap til det estetiske objektet, rocksangen. Det redegjøres grundig for en samfunns- og kulturmodell som forankres til rockmiljøet ved hjelp av ledende lesninger av korte tekstutdrag fra enkeltsanger. Denne praksisen blir fulgt opp i nær sagt alle arbeider frem til midten av 1990-tallet. Et eksempel på dette er den amerikanske sosialantropologen Thomas Cushman's oversettelse av BGs sang «Kontrdans» til «Counterdance» i boken *Notes from the underground* (1995: 115). Oversettelsen gir sangen et aggressivt, utfordrende preg. Men stavemåten «contredanse» eksisterer også i engelsk med referanse til en fransk folkedans fra det 18. århundre. BG har lånt semantiske og musikalske motiver fra denne folkedansen og fremfører den akustisk, med myk og intim stemme og sin særegne lette vibrato. Når musikken tas med i meningsuttrykket, blir konfrontasjonstemaet nedtonet til fordel for en mer stillferdig betraktning over individets plass i samfunnet. Eksemplet er langt fra enestående.

Jeg skal ikke unndra meg selv kritikk. Min hovedfagsoppgave fra 1996 handlet om graden av politiske motiver i sangtekster av Alisas Konstantin Kintsjev før, under og etter perestrojka. En formildende omstendighet var kanskje at tekstene var vedlagt i sin helhet, både i norsk oversettelse og på russisk. Ikke desto mindre var problemstillingen klart hemmende. Det kom bl.a. frem da jeg diskuterte det ferdige arbeidet med Kintsjev i Moskva samme år. Sangenes opphavsmann hadde ingen innsigelser mot det jeg hadde funnet ut, men han betvilte sterkt relevansen av det. Han understreket at dersom man lette etter politiske motiver i sangene hans, kunne man ikke unngå å redusere dem, banalisere dem og dermed misforstå dem. Når rocktekster leses rent politisk, forsnevres det semantiske betydningsspekteret, assosiasjoner utelukkes og det i høyeste grad meningsbærende musikalske uttrykket overses. Dette synet støttes også av Cushman's intervjuobjekter, aktive rockmusikere fra Leningrad. Cushman konkluderer også med at tanken om rock som hinsides politikk var en viktig del av sangskrivernes selvforståelse og at selv de som ble ansett som politisk motiverte, kategorisk avviste et slikt stempel (1995: 94). Denne observasjonen ble imidlertid ikke påaktet før langt senere i et arbeid jeg vil vende tilbake til nedenfor.

Om det på 1980- og 1990-tallet ble rettet stigende oppmerksomhet mot begrensningene i en politisk motivert fortolkning av rock,

var en tilsvarende problematisering fortsatt vanskelig å spore i arbeider på Øst-Europa og Sovjetunionen. Lyrvall (1987) snakker om en musikalsk undergrunn av mytiske proporsjoner i Leningrad; Easton (1989) politiserer den samme byens rockmiljø; Yoffe kan, i sin avhandling om hippiekultur i Sovjetunionen, ikke avholde seg fra formuleringer som «revolusjonære i trange bukser» (1991: 15). Det er imidlertid ingen av dem som kan overgå Timothy Rybacks konklusjon fra boka *Rock around the bloc*:

In a very real sense, the *triumph* of rock and roll in Eastern Europe and the Soviet Union has been the realization of a *democratic process*. (...) In the course of thirty years, rock bands have *stormed every bastion of official resistance* and *forced* both party and government to accept rock-and-roll music as part of life in the Marxist-Leninist state» (1990: 233, mine uthevninger).

I motsetning til Rybacks svært vidtfavnende, tungt verifiserbare og sporadisk vektlagte informasjonsflom, er Cushmans før nevnte *Notes from the underground* (1995) langt mer sofistikert. Arbeidet er basert på kvalitative intervjuer, kombinert med forfatterens oppsummerende analytiske beskrivelser. Om intervjuene er førsteklasses, følger analysene dessverre ikke opp. Cushman innser åpenbart underveis at motkulturperspektivet ikke holder. I stedet for å myke det opp eller skifte synsvinkel, forsøker han imidlertid å fastholde det gjennom sine egne analyser. Han observerer at mye frustrasjon rettet seg mot foreldregenerasjonen, snarere enn de politiske autoritetene. Han noterer seg det han kaller statens usynlighet i rocken, at rocken trekker seg tilbake fra den sovjetiske tilværelsen, samt at rockmusikerne avviste den offisielle siden ved sovjetisk modernitet, men like fullt forble i den. På den andre siden fortsetter han å snakke om rock som en aktiv motstandskode mot en dominerende kultur han unngår å definere nærmere. Han fastholder at denne koden bekjemper modeller for kommunistisk identitet. Til slutt slipper han katten ut av sekken: «What interests us here is not consent and conformity, but dissent and resistance» (*ibid.*: 193).

Med et slikt postulat kan ikke Cushman unngå delvis å ignorere intervjuobjektene sine. Det oppstår dermed en konflikt mellom prosjektets kvalitative og analytiske deler. Der andre forskere har beskrevet Leningrads bakgårder, smug og kjellerrom som ideelle for alternative kulturelle aktiviteter (Lyrvall 1987, Nielsen 1993), argumenterer Cushman for at de samme faktorene virket vanskeliggjørende. Betraktningene over de nattestengte broene over Neva markerer et analytisk ekstremalpunkt:

The raising of the bridges signifies in a regular and standardized fashion the potential of the system to determine the movement of individuals who inhabit the space of the city. The practice reinforced and reasserted in visible fashion and on a nightly basis the particular logic which infused the social organisation of the socialist city (Cushman 1995: 176)

Vel ble broåpningen praktisert lenge før oktoberrevolusjonen. Og den er fortsatt praksis i dagens St. Petersburg så vel som i det senkapitalistiske Amsterdam. Sitateksemplet vitner om at en rigid, todimensjonal forståelsesmodell har vært i bruk i kombinasjon med et manglende historisk perspektiv. Et sentralt problem ved de fleste vestlige arbeidene på russisk rock frem til slutten av 1990-tallet er tilsvarende. Man har i liten grad forsøkt å forstå hva russisk rock handlet om før glasnost åpnet for rock-boomen. Før jeg presenterer en alternativ forståelsesmodell til erstatning for motkulturperspektivet, vil jeg derfor redegjøre litt nærmere for rockens levevilkår i Russland før perestrojka. Jeg vil av omfangshensyn begrense meg til Leningrad, noe som er hensiktsmessig av flere grunner. At de fleste akademiske arbeidene på russisk rock befatter seg med Leningrads rockmiljø er ikke tilfeldig. Blant annet som følge av åpningen av Leningrad Rockklubb i 1981 ble leningrad-gruppene kjernen i perestrojkatidens russiske rockscene.

Rocken før endringene

Leningrad Rockklubb (heretter LRK), den første og eneste i sitt slag i Sovjetunionen før perestrojka, ble til som følge av et sammenfall av interesser mellom krefter i byens rockmiljø og kontrollmyndighetene. En viktig forutsetning var et initiativ fra den dynamiske førstesekretæren i Leningrads Obkom, Grigorij Romanov, om å opprette kulturreseervater for alternative kreative miljøer. Romanov hadde håndteringen av Brodskij-affæren friskt i minne og håpet å finne frem til et system som diskret kunne fange opp kreative miljøer som arbeidet utenfor kulturinstitusjonene, hinsides nødvendig ideologisk rettleiding og kontroll. Løsningsmodellen, etablering av et patron–klient-forhold, var velprøvd gjennom århundrer i russisk byråkrati.

Når et kreativt miljø befinner seg utenfor statens kontroll og det er fare for at dets virksomhet kan virke undergravende på samfunnsordenen, inviteres miljøet til å danne sin egen organisasjon. Man tilbyr det kreative miljøet et fristed for sin virksomhet. Til gjengjeld forutsetter man at det dannes et styre bestående av medlemmer fra

miljøet og offentlige representanter. Dette styret gis fullmakt til å kontrollere opptak og eksklusjon av medlemmer. En representant for sikkerhetstjenesten overvåker virksomheten til den nye institusjonen og sørger for at styret holder orden i egne rekker. I motsatt fall trues institusjonen med nedleggelse. Når en slik institusjon gis et nødvendig minimum av handlefrihet, trekker den til seg majoriteten av et miljø og etterlater dets mest ekstreme elementer utenfor, uten et nettverk. Etter hvert vil styret forsvare sin posisjon overfor kontrollmyndighetene ved selv å føre kontroll med medlemmene. Medlemmer som fungerer godt i miljøet, legger i sin tur press på kolleger som forsøker å tøye grenser, og slik blir miljøet etter hvert selvkontrollerende, samlet og enkelt å føre oppsyn med.

Dette var bakgrunnen for opprettelsen av LMDST, Leningradskij Mezsojuznyj Dom Samodejatel'nogo Tvortsjestva (Leningrads fellesunionshus for kreativ amatørvirksomhet). I februar 1980 gikk krefter fra rockmiljøet i dialog med LMDST for å få opprettet en rockklubb. Initiatorene var ikke hovedsakelig musikere, men mer eller mindre musikkinteresserte arrangører av undergrunnskonserter, såkalte *menedzjery*. En side av «managernes» virksomhet var å sikre dekning av utgiftene til rockkonserter: utstyr, transport og bandets honorar. Dette gjorde dem til det formelt kriminelle elementet i uoffisiell konsertvirksomhet, siden spekulasjon var ansett som en alvorlig forbrytelse. Til gjengjeld for risikoen de løp, kunne de imidlertid tilgodese seg selv med mesteparten av et eventuelt overskudd. De mest fremtredende «managerne» ønsket seg imidlertid tryggere arbeidsbetingelser og så derfor for seg en rockklubb drevet etter modell av det offisielle Lenkontsert. Det skulle gi dem muligheten til å gjøre en legal karriere av virksomheten. Forsøket strandet kort etter en åpningskonsert var blitt arrangert. Myndighetene stilte ikke noe permanent lokale til disposisjon, og i rockmiljøet hersket fortsatt stor skepsis.

Før forhandlingene ble gjenopptatt året etter, skjedde det ting som brakte amatørrocken frem i lyset. I tillegg til de profesjonelle VIA'ene⁷ ble en rekke amatørband invitert til festivalen Vesennye

7 VIA – Vokal'no-Instrumental'nyj Ansambl' (vokal-instrumentalt ensemble). Danseorkester offisielt tilsluttet et teater eller en filharmon. Ordningen med VIA'er ble innført i 1966 for å demme opp for fremveksten av amatørband som spilte beat og rockmusikk og for gjenvinne kontroll med innholdet i repertoarene deres. Mot å la seg klippe, iføre seg uniform og underlegge repertoarene forhåndsgodkjenning, kunne gruppene få tilgang til instrumenter, lydutstyr, turnévirksomhet og fast inntekt. En typisk VIA hadde 8–10 medlemmer. Elektriske gitarer ble pakket pent inn i strykere og balalaikaer. Likevel var det åpning for å spille enkelte rocknumre. En viss prosentdel utenlandske sanger

rifmy 1980 i Tbilisi. Fra Moskva kom det den gang mest populære amatørrockbandet *Masjina vremeni*, som overraskende endte med å vinne førsteprisen. Bandet gikk deretter med på å endre status til VIA i håp om å kunne spre sin musikk til et bredere publikum. Dessverre betød dette at bandet måtte inngå en rekke kompromisser som fratok musikken appell og førte til at publikum vendte dem ryggen.

En annen amatør deltaker, *Akvarium* fra Leningrad, la på sin side grunnlaget for sitt gjennombrudd på amatørscenen og senere status som det ledende undergrunnsbandet i Sovjetunionen. Skandalen rundt Akvariums opptreden kom ikke av at tekstene var provokative. De ble godkjent med noen mindre endringer. At settet ble spilt i fullt elektrisk format i stedet for akustisk, var heller ikke avgjørende, det var måten det ble fremført på. Bandet neglisjerte enhver skrevet og uskrevet regel for opptredener på sovjetiske scener og spilte rock slik Rolling Stones kunne spille det på en middels god kveld. BG gikk, krøp og rullet over scenen, vred og kastet på mikrofonstativet, fagottisten siktet med instrumentet mot publikum, cellisten klapset BG på baken med buen. I et land der regelen om sangerens ubevegelighet fortsatt var hellig, hjalp det lite at de ungdommelige delene av publikum reagerte entusiastisk. Før Akvarium var igjennom sine åtte sanger, hadde juryen forlenget marsjert ut at lokalet. Skandalen i Tbilisi fikk et etterspill preget av harde angrep på BG, som blant annet ble anklaget for å agere for homoseksualitet. Han ble ekskludert fra Komsomol og fikk avskjed fra jobben som assistent ved NIIKSI (vitenskapelig forskningsinstitutt for sosiologi ved LGU). Likevel vakte Akvarium umiddelbart like høy beundring i rockmiljøet som bestyrkelse i offisielle kulturkretser.

Vinteren 1981 ble forhandlingene om en rockklubb gjenopptatt med sterkere representasjon av musikere blant initiatorene. Denne gangen lyktes det, og i mars 1981 ble LRK formelt åpnet i lokalene til LMDST i Ulitsa Rubinsjteina 13. Innen åpningskonserten 7. mars hadde 32 band meldt seg inn, deriblant *Akvarium*. Publikum i den 600 seter store salen syntes kanskje innsatsen til de fire utvalgte klubbbandene var tam, men konserten virket beroligende på de offisielle representantene på galleriet. Dermed var LRKs fortsatte eksistens sikret. Det hadde den kanskje ikke blitt uten støtte fra sikkerhetstjenesten. I 1990 gikk generalmajor Oleg Kalugin, tidli-

var tillatt, og i sjeldne tilfeller åpnet det seg muligheter for plateutgivelser. VIA-ordningen medførte at amatørrocken holdt en forholdsvis lav profil frem til den på ny blomstret opp mot slutten av 1970-tallet.

gere nestkommanderende for KGBs Leningradavdeling fra 1980–87, ut med avsløringer om «Kontorets» virksomhet før 1985, deriblant følgende: «Da rockfans oversvømte leningradscenen på begynnelsen av 1980-tallet, ble det på KGBs initiativ grunnlagt en rockklubb i byen. Dens eneste mål var å holde denne bevegelsen under kontroll, gjøre den håndterlig» (sitert i Smirnov 1999: 142, min oversettelse). Hjemmesiden til den nå nedlagte LRK forsøker å tilbakevise påstandene om KGBs aktive rolle i opprettelsen av klubben. Den kan imidlertid ikke redegjøre for hvor driftsmidlene kom fra. Flere kilder påpeker at bandenes medlemsavgift var symbolsk og kun dekket en brøkdel av klubbens drift. Dessuten hadde KGB sterke interesser i å kunne samle og kontrollere rockmiljøet.

Sett fra KGBs perspektiv hadde rockmiljøet kommet helt ut av kontroll på terskelen til 1980-tallet. Rykter om rockkonserter kunne på kort tid samle store mengder ungdom på ulike steder av byen uten at ordensmakten hadde mulighet til å reagere. Kaos og forsinkelser i transportsystemet var ett av mange praktiske problemer dette medførte. I tillegg var ukontrollerte folkemengder i utgangspunktet en potensiell trussel mot lov og orden. På det ideologiske plan var det dessuten uheldig at godkjenningen av materialet som fremførtes var manglende eller sporadisk. Som regel hadde bandene fått en såkalt *litovka*, en forhåndsgodkjenning av repertoaret, hos en offentlig instans, men de holdt seg ikke alltid til spillelisten. Dessuten var rockmusikernes foretrukne sensurinstanser, fagforeningenes kulturkommissærer, blitt ganske lemfeldige med godkjennelsene. Fagbevegelsen var tilstrekkelig langt fra maktens korridorer og de prestisjefylte karrierestigene til å stille seg mer avslappet til den slags. Ved å opprette en rockklubb oppnådde myndighetene både et oversiktlig og forutsigbart miljø og en konsekvent håndtering av sensuren. Det ble mulig å gripe regulerende inn i miljøets uttrykksform og aktivitetsnivå.

Styret i LRK besto fra starten av av en kurator fra LMDST, en kurator fra KGB og styremedlemmer fra rockmiljøet, fordelt på «managere» og musikere. Klubbens to første år var preget av sterke motsetninger. En fløy av «managere» ville klubben skulle være en organisasjon for konsertarrangører, en annen fløy av «managere» og musikere kjempet for en klubb som arbeidet for å ivareta musikernes interesser. I 1983 forlot den første fraksjonen klubben, og styret kunne konsentrere seg om å prioritere bandenes ønsker: øvingsmuligheter, hyppigere konserter og bedre utstyr. Høsten 1984 fikk LRK en ny kurator, som engasjerte seg mer i bandenes velferd, og en egen sensor.

Fra senhøsten 1983 satte Andropov-administrasjonen i gang en stortilt kampanje mot rockmusikk som varte til Gorbatsjovs makt-overtakelse i 1985. I Moskva ble flere bandmedlemmer arrestert og rockkonserter drevet bort fra alle offentlige scener.⁸ Kun akustiske huskonserter var mulig. LRK ble også satt under sterkt press, men fikk fortsette under gjentatte trusler om nedleggelse. Gjennom denne perioden lærte klubbstyret å holde en streng disiplin blant medlemmene og oppnådde etter hvert en solid støtte blant de mer etablerte gruppene. Det interne trykket var imidlertid blitt så høyt at selv da presset fra myndighetene avtok, fortsatte klubben å drive som om dens eksistens sto på spill. Den yngre generasjonen av klubbmedlemmer begynte å ane at noe nytt var mulig og prøvde å tøyne grensene, men opplevde å bli motarbeidet av eldre kolleger og krefter i LRK-styret. I 1986, glasnosts første år, ble det for første gang fremført usensurerte sanger på klubbens årlige festival. Dette førte til seks måneders suspensjon for bandet, som til da hadde vært vel ansett og vunnet flere priser, og til en splittelse i LRK-styret.

I forhold til sovjetisk pop-estrada,⁹ der det gjeldende idealet var at sanger for ungdom helst ikke burde handle om noen ting, var rocken som ble spilt ved LRK langt mer problemsøkende og kontroversiell. Likevel ble den ikke åpent samfunnskritisk før perestrojka, og selv da oppsto store motsetninger mellom konfliktsøkende og mer pragmatisk innstilte band, en konflikt man kan se tydelige spor av i miljøet ennå i dag. De sangene som fikk problemer med sensuren før 1985, ble hovedsakelig ansett som en trussel mot god moral, ikke som samfunnskritiske eller antisovjetiske. Ved siden av for åpenlyse seksuelle referanser var «negativisme» et mye anvendt kritikkpunkt. Mikhail «Majk» Naumenko,¹⁰ som nesten utelukken- de oversatte klassiske rock- og bluesmotiver til en russisk kontekst, var sett som en av de mest kontroversielle og «farlige» sangskriverne i LRKs første år. Reaksjonene var snarere en direkte kon-

8 Blant de arresterte var vokalistene Zjanna Aguzarova i popbandet Bravo og samtlige medlemmer av Trubnyj Zov, et band med baptistisk orienterte medlemmer, som ble dømt for å drive religiøs propaganda.

9 «Estrada» oversettes gjerne med «varieté» og betegner i russisk sammenheng den offisielle sovjetiske popmusikken, inklusive VIA-orkestrene. Sovjetestradaens fremste artist var Alla Pugatsjova, verdens mestselgende kvinnelige popartist før Madonna. I rockmiljøet så man på estradaen med unison forakt og benevnte den helst med den nedlatende termen «sovok» (slang for «sovjet-menneske»).

10 Mikhail Naumenko, «Majk», 1955–91, rocksanger, sangskriver og gitarist. Kortvarig medlem av Akvarium 1975–77, fra 1980 leder og frontfigur i leningradbandet Zoopark. Døde i 1991 som følge av lengre tids alkoholmisbruk.

sekvens av at bluesens tungsinn var uforenlig med det lykkelige livet i den fullkomne sosialistiske stat enn at «Majks» sanger ble tolket som angrep på statsmakten. I Rybin og Startsevs biografi (2000) skildres «Majk» dessuten som en «mann av sosialismen». Han maktet ikke å omstille seg til kravet om å skulle leve av musikken, som meldte seg da rocken ble sluppet løs. Hans band delte i så måte skjebne med over 70 prosent av LRKs rockgrupper.

Rockmiljøets forhold til sovjetstaten var altså svært komplekst. For det første var det representert av flere interessegrupper, slik «managernes» rolle i LRKs tilblivelse viser. Dernest var musikerne delt i generasjoner som var innbyrdes uenige om virkemidler og strategier overfor myndighetene. Myndighetene på sin side demonstrerte også en tvetydig holdning. På den ene siden avviste de rockens eksistens, på den andre siden opprettet de et kulturresevat for dens utøvere. Paradoksene som at KGB og rockmiljøet spilte på samme lag i opprettelsen av klubben, gjør sitt til å komplisere bildet. Videre skapte overgangen til et samfunn der bandene selv ble ansvarlige for egen inntekt og overlevelse problemer og markerte for de flestes vedkommende slutten på karrieren. Dette siste retter oppmerksomheten mot sider ved det sovjetiske samfunnet som muliggjorde fremveksten av rock, slik som lave levekostnader og muligheten til å ofre yrkeskarriere og høy lønn til fordel for fritid.

Indre motsetninger og kulturell opposisjon

I boken *Up from the underground* (2001), om rock i Ungarn før, under og etter fløyelsrevolusjonen, understreker Anna Szemere det sterkt forenkende ved en todimensjonal modell av undertrykkelse og motstand. Et slikt perspektiv frembringer lett et feilaktig bilde av den alternative kulturformen som unison og fri for interne konflikter. Dette bildet utnyttes gjerne til videre å skildre miljøets samlede motstand mot et regime ut fra felles, allmenngyldige idealer, eksempelvis verdier som «frihet» og «demokrati» i en vestlig definisjon av begrepene. Under mitt feltarbeid blant rockveteraner i St. Petersburg høsten 2001 var det påfallende i hvor høy grad de interne konfliktene fra 1980-tallet hadde etterlatt åpne sår og fortsatt delte rockmiljøet i leire. Det var overraskende nok ofte den eldre generasjonen i LRK som mest kategorisk avviste sovjetsamfunnet, samtidig som den i sin tid brukte termer som «antisovjetiske aktiviteter» i sin kritikk av utbryterne i LRK-styret. Utbrytergenerasjonen virket mer avslappet både i synet på sine gamle motstandere og sovjetsystemet som sådant. De som den gang slo ring om LRKs

harde sanksjons- og selvbeskyttelsespolitikk, viste altså i dag de sterkeste antisovjetiske holdningene. Når et miljø holdes sammen av press utenfra, øker samtidig trykket og spenningene innad i gruppen. Når det ytre presset opphører, sprenges og splittes miljøet. LRKs skjebne er bare ett eksempel på dette. Hvor lenge er det siden punkband spilte i østtyske kirker?

Szemere retter også oppmerksomhet mot rockmusikernes motstand mot å bli tolket politisk. Typisk for østeuropeiske, kanskje særlig russiske, rockmusikere var en sterk autentisitetstro og en modernistisk forståelse av rocksangen som kunstverk. Åttitallsrocken i Sovjetunionen lånte en nærmest elitistisk kunstnerisk ideologi fra den herskende høykulturelle diskursen. Den forsøkte å gjøre seg fortjent til å bli tatt på alvor som et seriøst kulturuttrykk, slik jazzen på mange måter hadde oppnådd etter lang tids kamp. En av utbryterne fra LRK-styret, rockjournalisten Andrej Burlaka, uttrykker det slik:

As I see it, there was no dissident influence in LRC but there was always a kind of hidden opposition, because of the situation itself: we were listening to and discussing a «non-existing» musical style! There was a spirit of opposition, possibly, not against the System – we never believed that the System would be broken and hence never dreamed of it – but against some Stupids. There was something like a naïve faith that we had a chance to implant rock into Soviet culture if we could overcome some stupid old idiots (and some stupid young bastards like Komsomol activists). Even today I believe that if the chief Soviet ideologist Mikhail Suslov – who was very-very old and very-very stupid – had died just four or five years earlier, the Communist Party would have had a chance to save Socialism! Gorbachëv got the power too late. The things went too far, and when Gorbachëv started changes they came like a snowball down a hill. We couldn't stop (privat korrespondanse, 2001).

I lys av disse problemstillingene vil det være mer fruktbart å se russisk rock som en stil- og genremessig definert motkultur med brodd mot offisiell sovjetisk pop-estrada og vestlig mainstream pop, enn som en (real-) politisk protestbevegelse. Rockbandene nektet nettopp å ofre sin stilmessige egenart ved å underkaste seg kravene som ble stilt til offisielle VIA'er. Men å forstå fenomenet utelukkende ut fra hva det definerte seg i motsetning til, vil stadig virke begrensende på forståelsen av det. Russisk rock kjempet for å bli godkjent som en fullverdig genre ikke bare i motsetning til offisielt støttede populære genre, men ved siden av jazz, forfatter-

sangen¹¹ og klassisk musikk, så vel som diktning, film og bildende kunst. I stedet for å konsentrere seg om motsetninger, burde man i større utstrekning undersøke hvilke spektrere av relasjoner, positive og negative, de ulike rockgruppene hadde til andre genre, både offisielt aksepterte og alternative. Hvis vi nå vender tilbake til Ramets smale definisjon av motkultur, blir det vanskelig å gå med på at russisk rocks idégrunnlag var systematisk avvikende fra den dominerende kulturens. Det er altså nødvendig å finne frem til et annet og mer sofistikert perspektiv for å undersøke Sovjetunionens alternative kultur og dens komplekse forhold til den dominerende kulturen og samfunnsordenen.

Parallell kultur

Kulturanthropologen Aleksej Jurtsjak argumenterer i artikkelen «The cynical reason of late socialism» (Yurchak 1997) for å erstatte motkulturperspektivets «motstand mot systemet» med en mangel på interesse for det. Han mener at sovjetborgerne opplevde falskheten i den offisielle ideologien, men samtidig oppfattet den som en evigvarende størrelse ingen kunne bringe til taushet. Siden man ikke kunne motsi offisielle slagord, overså man dem i stedet. Her innfører han begrepet *parallell kultur* til erstatning for *motkultur* og *undergrunn*. Folk lærte seg til en psykologisk undertrykkelse av systemets ideologiske falskhet når de oppholdt seg i den offisielle sfæren, mener Jurtsjak. Samtidig engasjerte de seg kreativt i å skape parallelle hendelser og meninger i og på tross av den offisielle sfæren (*ibid.*: 174). I stedet for å yte motstand mot den offisielle kulturen, omdefinerte folk spillet og simulerte støtte til offisiell ideologi gjennom en bevisst fortrenghet av kløften mellom ekte parallell og falsk offisiell mening. Jurtsjak tar 1. mai-paraden som eksempel:

The parade itself, being perceived as an unavoidable official event, became also an easygoing, exciting and happy celebration during which many norms of public behavior were suspended: one could scream loudly, be drunk in public, and exchange playful remarks with complete strangers, as long as one carried and shouted official slogans (Yurchak 1997: 164).

11 Med «forfattersangen» refererer jeg her til termen «bardovskaja pesnja» eller «avtorskaja pesnja» som betegner de russiske sangerpoetenes genre. De tre mest kjente utøverne av «bardovskie pesni» er Galitsj, Okhudzjava og Vysotskij. Deres sanger viser et nært slektskap til fransk chanson-tradisjon som fremført av Brassens m.fl.

Jurtsjaks informanter bekrefter ektheten og oppriktigheten i smilene, latteren og vinkingen, selv om de utløsende faktorene ikke var de foreskrevne ideologiske. Man ufarliggjorde ikke makten ved å latterliggjøre den, men ved å forvandle den til en oversebar kulisse for den parallelle hendelsen. Hvis denne holdningen representerte normalen, fantes det to alternativer, representert ved aktivisten og dissidenten. Aktivisten trodde på den offisielle ideologien, dissidenten protesterte åpent mot den. Flere kilder har påpekt hvordan Sovjetunionens befolkning vendte dissidentene ryggen. Dette må ha fremstått som noe av et paradoks for de som forfektet en forståelse av Sovjetunionen som et system av undertrykkelse og motstand. Jurtsjak viser til poenget i en anekdote fra sovjettiden: Når alle står til halsen i kloakk, er det minst populære man kan gjøre å lage bølger. Siden man trodde så sterkt på systemets evighet og uforanderlighet, ble galskap en naturlig forklaring på dissidentens oppførsel. Skulle man følge dissidentens eksempel, ville man ikke lenger kunne utnytte fordelene ved den parallelle kulturfæren og leve et rolig og normalt liv.

Når man tar hensyn til den herskende holdningen til sovjetstaten som noe evig og uforanderlig, fremstår årsaken til at rocken strebet mot å bli en del av sovjetisk kulturliv klarere. Det var eneste mulige strategi under omstendighetene. Dette bidrar også til å forklare hvorfor rocken ikke bar sterkere preg av motstand i årene før perestrojka: Antisovjetiske holdninger kunne ikke føre den noe sted. Den perioden hvor rocken ga sterkest uttrykk for sosial protest, var kort og begynte med perestrojka. Etter at det eksterne og interne presset i praksis opphørte, fra 1987–88, vendte selv de mest provokative sangskriverne tilbake til en tematisk sfære hinsides det (real-) politiske. Man skal selvsagt ikke undervurdere de stadige konfliktene mellom myndighetene og rockmiljøet og deres betydning for rockens musikalske og tekstuelle uttrykk, men å rette hovedfokus mot en slik problemstilling innebærer en undervurdering av bredden og kompleksiteten i russisk rockemusikk. For å kunne gi en mest mulig troverdig beskrivelse av en alternativ kulturform er det nødvendig å gå bak konfliktene. Dette krever et syn på den russiske rockkulturen som noe mer enn et talerør for sosial protest.

Litteratur

- Benson, Michael (1987) Rock in Russia. *Rolling Stone* (496): 20.
- Cushman, Thomas (1995) *Notes from the underground: Rock music counterculture in Russia*. New York: SUNY Press.
- Easton, Paul (1989) The rock music community, i James Riordan (red.) *Soviet youth culture*. London: Macmillan (45–82).
- Hebdige, Dick (1979) *Subculture: the meaning of style*. London: Methuen.
- Lyrvall, Björn (1987) Antäckningar från et källarhål: Möten i Leningrads kulturella underjord. *Nordisk Østforum* 2 (3): 23–40.
- Nielsen, Finn Sivert (1993) *The eye of the whirlwind. Russian identity and Soviet nationbuilding. Quests for meaning in a Soviet metropolis*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Ramet, Pedro (1985) Rock counterculture in Eastern Europe and the Soviet Union. *Survey* 29 (2): 150–71.
- Ramet, Pedro & Sergei Zamashchikov (1990) The Soviet rock scene. *Journal of Popular Culture* 24 (3): 149–74.
- Ryback, Timothy (1990) *Rock around the bloc: A history of rock music in Eastern Europe and the Soviet Union*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Rybin, Aleksej & Aleksandr Startsev (2000) *Majk iz gruppy Zoopark*. Moskva: LEAN.
- Sajt Leningradskogo rok-kluba* (<http://www.rockclub.ru/letop/1htm>).
- Smirnov, Il'ja (1999) *Prekrasnyj diletant: Boris Grebensjtjikov v novejszej istorii Rossii*. Moskva: LEAN.
- Steinholt, Yngvar (1996) *Saftutpresseren. Russisk rocktekst i politisk brytnings-tid*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Steinholt, Yngvar (upublisert) Intervju med Andrej Burlaka, St. Petersburg 24. oktober 2001 med etterfølgende korrespondanse.
- Szemere, Anna (2001) *Up from the underground: The culture of rock music in postsocialist Hungary*. University Park, Penn.: Penn State Press.
- Yoffe, Mark (1991) *Russian hippie slang, rock'n'roll poetry and stylistics: The creativity of Soviet youth counterculture*. Ann Arbor, Mich.: UMI.
- Yurchak, Aleksei (1997) The cynical reason of late socialism: Power, pretense and 'anekdot'. *Public Culture* 9 (2): 161–88.

En krystalren sjæl

Om Ruslands første kvindelige terrorist og det at slå ihjel

Peter Ulf Møller
er professor ved
Slavisk Institut, Aarhus
Universitet

I har hørt, at der er sagt til de gamle: «Du må ikke slå ihjel, og den, som slår ihjel, er skyldig for domstolen.» Men jeg siger jer, at enhver, som bliver vred på sin broder, er skyldig for domstolen.
[Matt. 5,21–2]

Det hjerte lærer ej at elske,/ som ikke mer' kan nære had.
[Nikolaj Nekrasov 1856]

Det er en stor beslutning at slå et andet menneske ihjel, sådan fuldt bevidst. Først er der selve drabet. Den uigenkaldelige vold som det er at udslutte et menneskeliv. Man skal overbevise sig om, at offeret også i den grad fortjener det. Man skal planlægge det praktiske og kunne udføre det. Og så skal man turde udsætte sig for gengældelsen. I den antikke mytologi betød et drab, at underverdenens mest rædselsvækkende skabninger, *furierne*, blev sluppet løs og forfulgte morderen lige til graven. Den symbolik har ikke mistet sin gyldighed. At slå ihjel indebærer med stor sandsynlighed, at man også selv bliver udsluttet. I hvert fald bliver intet helt som før.

En vintermorgen i Skt. Petersborg, den 24. januar 1878, krydsede 28-årige Vera Ivanovna Zasulitj denne linje efter omhyggelige forberedelser. Ved halvnattiden tog hun sin rummelige grå kappe på, kastede for sidste gang et blik rundt i det værelse på *Anglijskij Prospekt*, hvor hun havde boet til leje det sidste par måneder, og begav sig til fods til Byguvernør Trepovs kontor. Her bad hun om foretræde for guvernøren, under det påskud at hun behøvede en vandelsattest til en ansættelse som privatlærerinde. Umiddelbart

efter at have overrakt sin pæne ansøgning til Trepov skød hun ham i maven på mindre end en meters afstand, med en kugle af svær kaliber fra en revolver skjult under kappen. Våbnet var oprindelig beregnet til bjørnejagt. Straks efter skuddet kastede hun revolveren fra sig og afventede gengældelsen, der ikke udeblev. Omkringstående kastede sig chokerede og vrede over hende. Hun værgede instinktivt for sig, men gjorde ikke forsøg på at flygte, hvad der formentlig også havde været omsonst. Efter nogle minutters tumult blev hun anholdt og derefter fængslet. Hun havde gjort, hvad hun havde besluttet: Først at skyde Trepov og derefter underkaste sig straffen. Nu gik hun ind til sit martyrium, så værdigt som muligt under omstændighederne.

Med skuddet mod Trepov indskrev Zasulitj sig i historien som Ruslands første kvindelige terrorist. Hun blev beundret, efterlignet og efterfulgt af ligesindede unge af begge køn, der førte krig mod tsaren og hans regering ud fra idealistiske bevæggrunde, til gavn for hvad der først hed «folket», siden mest «arbejderklassen». Rusland fik i slutningen af 1800-tallet internationalt ry som hjemsted og målområde for den mest bombekastende terrorisme verden endnu havde set, og den vestlige offentlighed lo eller græd, alt efter politisk ståsted. Senere gled Zasulitj ind i den officielle sovjetiske historieskrivnings helgenrække af forløbere for Oktoberrevolutionen 1917. Hun fik plads som en del af ouverturen til Lenin og Stalin og blev pensum for generationer af skolebørn med pionertørklæde om halsen.

Men ikke nok med denne posthume berømmelse. Zasulitj opnåede også i levende live at smage berømmelsen som stridskvinde i kampen mod det reaktionære tsarstyre i Rusland. Hun døde først i 1919, næsten 70 år gammel. De sidste fyrré år af denne levealder var en ren foræring fra skæbnen. Den skyldtes at hendes plan på to punkter ikke gik, som hun ellers havde måttet kalkulere med, da hun traf sin beslutning i 1878. Trepov døde ikke af den kraftige revolverkugle, skønt han i flere måneder svævede mellem liv og død. Og hun selv fik ikke det forudsete martyrium. Hun havde det mirakuløse held, at en nævningeret i Skt. Petersborg pure frifandt hende for den ellers veldokumenterede anklage om forsøg på manddrab. Da hun efter domsafsigelsen den 31. marts 1878 forlod retten som fri kvinde, må hun have følt sig som Lazarus da han kom ud af graven endnu omvunden i sine ligklæder.

Vores egen Georg Brandes hørte til dem der havde fornøjelsen af at træffe den nærmest genopstandne Zasulitj. Gennem næsten tredive år efter frikendelsen, indtil 1905, boede hun i landflygtighed.

Det meste af eksiltiden opholdt hun sig i Schweiz, men hun tilbragte også tre år i London, fra 1894 til 1897, og det var i den britiske hovedstad Brandes gjorde hendes bekendtskab. Hans artikel «Indtryk fra London» (1896) rummer et portræt eller måske rettere en hyldest:

Vera Sássulitch var en Art Drømmeskikkelse for mig, som jeg aldrig havde troet at skulde møde i Virkelighedens Verden. Det satte mig i nogen Sindsbevægelse, da jeg erfor, vi skulde mødes. Vera var endnu ikke fyrretyve Aar gammel, med smukke graa Øjne, alvorlige, stærkt medtagne Træk, ældre end sine Aar; men med et indre Liv, ildfulde Haandbevægelser og en rivende Talestrøm, som gav ethvert af hendes Udbrud et Præg af usvækket Ungdommelighed. Hun er Simpelen selv. Hun hader at vække Opsigt og lever i London under et antaget Navn, det eneste, hvorunder hun der er kendt, og under hvilket hun modtager alle sine Breve. Hun levede i flere Aar under dette Navn i Schweiz. Men da Myndighederne der en skøn Dag for en halvandet Aar siden krævede af hende, at hun skulde indsende sit Pas til den russiske Konsul, forstod hun, at hun blev udspioneret, og forlod Schweiz for at gaa til England.

Man skal søge om en beundringsværdigere Karakter, en ypperligere, redeligere, mere viljefast og arbejdsom Kvinde. Hun lever i London med yderste Tarvelighed, helt alene, uden nogen Opvartning, og tilbringer sin Dag med at studere i British Museum og med at udarbejde Flyveskrifter og Bøger af nationaløkonomisk Indhold, som udgives paa Russisk i og udenfor Rusland (Brandes 1902: 329).¹

I London omgikkes Brandes med endnu et par politiske flygtninge fra Rusland, nemlig anarkisterne Pjotr Kropotkin og Sergej Kravtjinskij (sidstnævnte bedre kendt under forfatterpseudonymet Stepnjak). Den danske intellektuelle var helt på linje med Kropotkin i dennes fordømmelse af «den nuværende Samfundsorden», men stod af, når det gjaldt ideerne om fremtiden. Kropotkin var overbevist om menneskenaturens godhed, men at grundlægge en fremtid på den overbevisning var efter Brandes' opfattelse lige så naivt som «at bygge paa Sand» (Brandes 1902: 328).² Alligevel havde Brandes og eksilrusserne i London rigeligt til fælles til et stimulerende samvær:

1 Brandes tager i øvrigt fejl af Zasulitjs alder: Hun var midt i fyrrerne, da de mødtes i London.

2 Brandes lovpriste Kropotkin i sit forord til hans memoirer (Kropotkin [1900] 1965).

Mine engelske Bekendte spøjte undertiden med mit besynderlige Hang til at omgaas «Mordere» og «Mordersker» i London. Men jeg kan forsikre, at naar jeg havde tilbragt Aftenen med mine «Mordere» og saa næste Dag var indbudt i fint og fornemt Selskab til Middag, saa havde jeg Følelsen af, at jeg fra det højere, bedre Selskab var sunket til et af meget lavere Rang» (Brandes 1902: 330).

At omgås disse russere må for den danske europæer have været lidt som at klappe en tiger. Brandes' beundring for de fast besluttede samfundsomstyrtere lyser ud af kontrasteringen med det engelske *establishment*. Men især er citatet et åndsbeslægtet skulderklap, den intellektuelles anerkendelse til ligesindede åndsmennesker, som så klart satte kampen for retfærdighed over deres personlige komfort. Betegnelsen «Mordere» satte Brandes med et smil i gåseøjne: Det var jo ikke hans sprogbrug, men de snæversynede omgivelser. Men helt ved siden af var ordet nu alligevel ikke. Det var jo et rent tilfælde, at Zasulitj ikke havde slået Trepov ihjel med sin bjørnepistol, og hendes terroristkollega Kravtjinskij havde i hvert fald taget livet af *sit* attentatoffer, Gendarmerichef Mezentsev, med et knivstik sat ind i august 1878, for øvrigt i dyb respekt for Zasulitjs revolverskud tidligere samme år.

Men på den anden side var der jo heller ikke tale om mordere i gængs kriminel forstand, som dem der slår ihjel for penge eller kærlighed. Zasulitj kendte ikke Trepov, men hun dømte ham i sit hjerte til døden, fordi han året før, under sin inspektion af et fængsel i Skt. Petersborg, havde forløbet sig og idømt en arresteret student ved navn Bogoljubov en disciplinærstraf på 25 slag med en kæp. Zasulitj læste om hændelsen i en hovedstadsavis. Hun kendte heller ikke Bogoljubov, men han tilhørte den kategori af politisk vakte studerende, som hun selv identificerede sig med. De havde dyb medfølelse med samfundets små, harmedes over den sociale uretfærdighed og følte stigende frustration over det forstokkede tsarstyre. I Zasulitjs øjne var Bogoljubov som student og politisk arrestant en af samfundets bedste. Og nu var dette værdifulde, selvopofrende menneske blevet krænket af en inferior øvrighedsperson. Det skulle hævnnes. Trepov skulle dø.

Det idealistiske motiv for Zasulitjs attentat kom hurtigt frem under efterforskningen og øgede interessen for retssagen. Den bedste kilde til Zasulitj-processens sensationelle forløb er juristen Anatolij Konis erindringer (Koni 1966). Det var ham, der som retspræsident ved Skt. Petersborgs Distriktsdomstol ledede nævningedomstolens behandling af sagen, og hans forklaring på, hvordan

retten traf sin emotionelle frifindelsesdom, er spændende læsning.

Zasulitjs beskedne fremtoning i retssalen og hendes helt uselviske motiv gjorde indtryk. Men det spillede også en stor rolle, at forsvaren havde held til at flytte opmærksomheden fra Zasulitjs skud til Trepovs uligevægtige opførsel under fængselsinspektionen. Offeret, der for øvrigt ikke kunne være til stede i retten på grund af sit farlige sår, blev gennem en række vidneudsagn præsenteret som en kolerisk tyrann, der på en måde havde fortjent kuglen, selv om hans embedsmisbrug juridisk set ikke var til dødsstraf. Han gør indtryk af at have været en bulderbasse af en militærmand. Det talte ikke til hans fordel, at han i sin redegørelse, der blev læst op i retten, ene af alle hævdede, at Zasulitj havde forsøgt at affyre et skud nummer to. Konis erindringer viser tillige, at Trepov havde haft held til at støde Aleksandr II på manchetten. Da tsaren aflagde besøg ved byguvernørens sygeseng, erklærede patienten patetisk: «Denne kugle var måske beregnet for Deres Majestæt, og jeg er lykkelig over at have modtaget den på Deres vegne» (Koni 1966: 66).

Frifindelsen den 31. marts 1878 blev forsidestof i vesteuropæiske aviser. Den var interessant som symptom på en bred utilfredshed i Rusland med landets øvrighed. Men mest fascinerende var dog Zasulitj selv, den beslutsomme kvindelige terrorist med de idealistiske motiver. En sammenligning med franske Charlotte Corday, der dolkede revolutionslederen Marat i badekarret, bød sig umiddelbart til – selvom den vendte forkert ideologisk, hvad sovjettidens partihistorikere siden påpegede med omhu.

Alle «de tre store» i den russiske litteratur – Turgenev, Dostojevskij og Tolstoj – var optaget af sagen og dens etiske aspekter. Ivan Turgenev, der dengang mest opholdt sig i Vesteuropa, modtog adskillige henvendelser fra vestlig presse om at kommentere begivenheden. Det afslog han dog, dels af hensyn til sin stilling i Rusland, dels fordi visse af henvendelserne antydede, at han selv var involveret, som en af Zasulitjs åndelige fædre. I sin roman *Ved Daggry* (*Nakanune*, 1860) havde han tegnet *et portræt af* en ung russisk kvinde, Jelena, der længtes efter at bruge sit liv til noget ædelt og almennyttigt. Hun forelskede sig i en bulgarsk emigrant, der levede og åndede for at være med i sit folks befrielseskamp mod tyrkerne. Den radikale litteraturkritiker Dobroljubov udlagde romanen i en stor artikel med titlen «Hvornår kommer den rigtige dag?», der blev en bibel for tidens studenter. Her viste han, så klart som censuren tillod, at Rusland i lige så høj grad som Bulgarien var moden til en befrielseskamp, selvom fjenden var sværere at identificere. Artiklens titel blev af læserne hurtigt og korrekt afkodet som «Hvor-

når kommer revolutionen?» At Dobroljubovs skrift også har ligget på Zasulitjs natbord, og at hun har følt sig inspireret af Turgenevs Jelena, fremgår af en lovprisende artikel, hun har skrevet om Dobroljubov.³

Hvad angår Dostojevskij, så var han til stede i retssalen den 31. marts. I sin notesbog nedskrev han Zasulitjs ord: «Det er frygteligt at løfte hånd mod et andet menneske». Af retsreferatet kan man se, at disse ord faldt umiddelbart efter en pause i afhøringen, hvor den anklagede havde været for bevæget til at tale. At Dostojevskij hæftede sig ved lige disse ord, kan ikke undre nogen, der har læst hans *Forbrydelse og straf*, om studenten Raskolnikov, der myrder med overlæg, men siden modnes til ydmyghed, anger og kærlighed. Dostojevskij blev tilsyneladende overbevist om, at Zasulitj var nået til at angre og tage lidelsen på sig. Hendes indre genfødsel var sat i gang, hvorfor straffen i grunden var overflødig. I pausen, mens nævningene voterede, udtalte Dostojevskij til omkringstående, at hun burde frikendes på grund af sin tydelige anger. Bag de lukkede døre har nævningene næppe kunnet høre forfatterens stemme, men da de kom ud, medbragte de den frikendelse, han havde talt for.

Tolstoj havde en kommentar til tilfældet Zasulitj, som han gentog ved forskellige lejligheder, og som derfor er bevaret af flere, der har lyttet til den berømte mand. I én variant lyder det: «Hvor har jeg været tæt på de revolutionære! I Vera Zasulitj så jeg virkelig noget» (Makovicky 1979a: 527). Jo ældre Tolstoj blev, jo stærkere følte han skam og moralsk afsky ved den moderne civilisation og dens russiske institutioner, og her var han på bølgelængde med de revolutionære. Deres vej har været en fristelse for ham. Men på ét afgørende punkt adskilte han sig alligevel fra dem: Han holdt fast ved sit princip om ikke at gøre voldelig modstand mod det onde – det princip, som siden inspirerede Gandhi.

Tolstoj tog i sin morallære bjergprædikenens radikale ikke-voldsprincip helt bogstaveligt. Bare det at blive vred var i princippet for meget. Tolstoj blev logisk nok også pacifist og nægtede at anerkende, at drab, der godkendtes af stater og udførtes af folk i uniform, kunne have en særlig etisk status. Og trods sin sympati for de revolutionæres sociale indignation anerkendte han altså heller ikke, at deres hensigter helligede midlet, når midlet var drab. Zasulitj var en anfægtelse for ham, men i sidste ende var han skeptisk nok til at stille spørgsmål ved hendes rene altruisme. Han kunne se, at der

3 Trykt i Zasulitj (1960).

også var egoisme på færde, i form af personlig forfængelighed. «Stolypin og jeres Tjajkovskij og Zasulitj – sagde Tolstoj i 1909 – de er allesammen ens, de vil alle arrangere folkets lykke på deres egen måde og blive berømte» (Makovicky 1979b: 439).

Brandes' londonbekendte, Kravtjinskij, har under sit forfatternavn Stepnjak leveret en beskrivelse af Zasulitj og folk af samme støbning, og en vis forfængelighed og selvtilfredshed fornægter sig ikke. Bogen hed *Det underjordiske Rusland* og kom oprindeligt på italiensk i 1882 – og siden i oversættelse til de fleste europæiske sprog. Brandes betror os, at bogen gjorde dybt indtryk på ham. I Danmark blev den udgivet i 1900 af Det danske Socialdemokrati:

Han [terroristen] er skøn, skrækkelig, uimodstaaelig, fortryllende, fordi han i sig forener de to Toppunkter af menneskelig Storhed: Martyriet og Heroismen.

Han er Martyr. Fra hin Dag, paa hvilken han i sit inderste Hjærte af lagde den Ed, at ville befri Folk og Fædreland, ved, at han er viet til Døden. Den ledsager ham ved hvert Skridt af hans stormfulde Liv. Naar det er nødvendigt, træder han den uforsagt i Møde og véd at dø uden at blinke med Øjnene, ikke paa samme Maade som de gamle Kristne, men snarere som en Soldat er vant til at se Døden i Øjnene (...) Hvilket Skuespil! Naar har man set et lignende? Alene, ubekendt, fattig, hæver han sig til Forsvar for den underkuede Menneskehed, hvis Ret man har traadt under Fødder; han har udfordret det mægtigste Rige paa Jorden til Kamp paa Liv og Død, og har Aar igennem budt alle dets Magtmidler Trods (Stepnjak 1900: 27–28).

Selv faldt Kravtjinskij ikke i den revolutionære kamp, men blev kørt over af et tog i London kort efter Brandes' besøg, da han ville skyde genvej over et jernbaneterræn. Måske var det furiernes subtile gengældelse.

I Zasulitjs tilfælde holdt furierne sig tilsyneladende i skindet og undlod at forfølge hende. Eller gjorde de? En stor demonstration straks efter hendes frifindelse endte i uroligheder, der krævede et menneskeliv, men altså ikke hendes. I sit efterfølgende, livslange politiske arbejde var Zasulitj altid at finde blandt dem der forkastede terror som politisk redskab. Hun forsøgte at forlige stridende fraktioner i den illegale opposition. Da de russiske marxister splittedes i mensjevikker og Lenins bolsjevikker, var hun på mensjevikernes side. Hun var modstander af Oktoberrevolutionen og havde svært ved at finde noget at glæde sig over i det sidste par leveår. Havde hun levet meget længere end til 1919, ville hun formentlig være blevet udrenset.

Det er ikke umuligt, at Zasulitjs gennemgående moderate holdninger var et resultat af de sjælelige rystelser, hun gennemgik ved attentatet og processen, eller måske ligefrem følger af den anger, Dostojevskij havde bemærket. Men uafhængigt af sine synspunkter havde hun med sit eksempel ansporet den gruppe populister – «Folkets vilje» – som i 1881 fik held til at sprænge tsar Aleksandr II i luften med to bomber. Og denne gang udeblev gengældelsen ikke, på trods af at Tolstoj rådede den nye tsar, Aleksandr III, til at vise nåde. Fem af de sammensvorne, heraf én kvinde, blev hængt. Egentlig skulle endnu en kvinde være hængt, men hun blev benådet af teologiske grunde, da hun viste sig at være gravid. Siden blev skruplerne på begge sider mindre, og antallet af ofre for gengældelse større, indtil dødshallene for den politiske kamp eksploderede i revolution og borgerkrig og gik i selvsving med afkulakisering og GULag. Medvirkede mon de furier som Zasulitj havde udløst, eller kan hun frikendes også for medskyld i den videre voldelige udvikling?

Lenin beundrede Zasulitj, i hvert fald før deres politiske veje skiltes, og omtalte hende for Krupskaja som «et krystalrent menneske» (*kristalno tjistyj tjelovek*).⁴ Og det krystalrene er ikke svært at få øje på. Hun havde jo det grundlæggende ædle motiv at ville hjælpe de fattige og undertrykte. Ligesom Corday valgte hun selv sit offer, overbevist om at han om nogen fortjente straf. Og hun accepterede samtidig sit martyrium. Det var en logik, der i 1800-tallets Rusland havde særlig appel inden for den veluddannede elite. Studier og følelser kunne i særlige kombinationer udløse en moralsk licens til at slå ihjel for andres skyld. Men en indstilling, der leder til drab, er måske alligevel ikke så krystalren, og i hvert fald er dens videre konsekvenser uoverskuelige. De enkelte beundrede heltegerninger og martyrier har det med at starte kæder af drab og moddrab, og den oprindelige renhed forsvinder, mens gengældelserne eskalerer og sættes i system.

4 Citeret i Koni (1966: 10).

Litteratur

- Bergman, Jay (1983) *Vera Zasulich: A Biography*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Brandes, Georg (1902) *Samlede Skrifter*. Bind 11. København: Gyldendalske boghandels forlag.
- Koni, A.F. (1966) *Sobranije sotjinenij*. Bind 2: *Vospominanija o dele Very Zasulitj*. Moskva: Juriditjeskaja Literatura.
- Kropotkin, Pjotr ([1900] 1965) *En Anarkists Erindringer*. København: Gyldendal.
- Makovicky, D. (1979a) *U Tolstogo 1904–1910. Jasnopoljanskije zapiski D.P. Makovitskogo*. Bind 2. Moskva: Nauka.
- Makovicky, D. (1979b) *U Tolstogo 1904 –1910. Jasnopoljanskije zapiski D.P. Makovitskogo*. Bind 3. Moskva: Nauka.
- Stepnjak (1900) *Det underjordiske Rusland. Portræter [sic] og Skitser fra Virkeligheden*. København: Det danske Socialdemokrati.
- Zasulitj, V.I. (1931) *Vospominanija*. Podgotovil k petjati B.V. Kozmin. Moskva: Izdatelstvo Politkatorzjan.
- Zasulitj, V.I. (1960) *Statji o russkoj literature*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo khudozjestvennoj literatury.

Lagprövning och individuell rättslig aktivism i Ryssland

Anna Jonsson

doktorand, Juridiska
fakulteten, Uppsala
universitet

Vid Gorbatsjovs makttillträde påbörjades en reformprocess som kom att innebära ett systemskifte från en enpartistat med planekonomi till en flerpartistat med ett marknadsekonomiskt system. Fokus i denna artikel ligger på de rättsliga reformerna, speciellt de med bäring på den enskilda individens fri- och rättighetsskydd. Ett fungerande rättsväsen är beroende av ett väl fungerande domstolssystem som kan säkerställa likhet inför lagen, förhindra godtycklig maktutövning samt utdöma kompensation när enskildas fri- och rättigheter har kränkts. Reformerna av det ryska domstolssystemet har intensifierats efter Putins makttillträde och vi kan konstatera att man har kommit en bra bit på vägen, även om mycket återstår.¹

De reformer som har vidtagits efter Sovjetunionens fall kan delas in i två faser, varav vi just nu befinner oss i inledningsfasen av den andra. Syftet med fas ett som inleddes i början av 1990-talet var att skapa en rättsordning som stod fri från externa påtryckningar, vilket bland annat skulle uppnås genom oberoende och självständiga domare och ett starkt domstolssystem. I syfte att realisera denna målsättning antogs en ny lagstiftning enligt vilken domare skulle utses på livstid. Vidare åtnjöt domarna full immunitet från förvaltnings- och straffrättsligt ansvar och de kunde avskedas endast av ett domarkollegium.²

1 År 1991 antogs en programförklaring för hur det ryska rättssystemet skulle reformeras. I maj 2001 gjorde några av författarna en utvärdering av implementeringen av de reformer som rekommenderades i programförklaringen. Enligt Krasnov, en av utvärderarna, kom man fram till att ca 41 procent av rekommenderade reformer hade genomförts fram till maj 2001 (Krasnov 2002: 93).

2 Ett kollegiums medlemmar är domare som valts vid regionala konferenser. Domarkollegiet har ett stort inflytande på den enskilde domarens karriär efter-

Den dömande verksamheten har präglats av framför allt två problem under 1990-talet: bristande ekonomiska resurser vilket har ökat regionala makthavares inflytande på verksamheten, samt påtryckningar inom domarkåren (intern påverkan). Fas två av domstolsreformen, som inleddes 2001, kan ses som en reaktion på bland annat dessa två problem. Som konkret exempel kan nämnas att ordförandeskapet i en domstol numera är roterande,³ regionala organs inflytande på utnämningen av nya domare har inskränkts och mer medel från den federala budgeten har utlovats under en femårsperiod (motsvarande 43,9 miljarder rubel). Vidare har ryska domare idag ett disciplinärt, förvaltnings- och straffrättsligt ansvar (Solomon 2002: 121).⁴ Detta är som sagt bara några exempel på ett omfattande reformarbete som intensifierats sedan 2001. Effekterna därav lär visa sig först senare. I ljuset av regionala politiska och ekonomiska makthavares påverkansmöjligheter är reformerna, som innebär en förbättrad ekonomisk situation för den enskilde domaren⁵ men även ett ökat individuellt ansvar, att anse som rimliga. Vad som nu behövs är en kvalitativ analys och utvärdering av genomförda reformer (Krasnov 2002: 93). Har reformerna föranlett en rättighetsrevolution⁶ i bemärkelsen att den enskildes rättighetsskydd samt medvetenhet om dessa har ökat (Epp 1998)?

Angreppssättet i den här artikeln är rättssociologiskt i bemärkelsen att analysen till största delen inte är en analys av juridiskt källmaterial med syftet att fastställa gällande rätt med hjälp av traditionell juridisk metod. I stället anläggs ett aktörsperspektiv. Jag anser det vara av stor vikt vid studier av rättsordningar i förändring eftersom det faktiska användandet av rättssystemet kommer att

som man i detta behandlar tjänstetillsättnings- och befordringsärenden (Solomon & Fogelson 2000: 55).

3 En domstols ordförande utses på en tidsperiod av sex år.

4 Detta anses av flera vara den mest kontroversiella delen av reformen då den kan komma att innebära att domarnas oberoende och självständighet äventyras. Vid misstanke om brott kan en domares immunitet från förvaltnings- och straffrättsligt ansvar hävas om en panel bestående av tre domare i en högre instans anser att förutsättningarna för ansvar föreligger. Dommarkollegiet ska därefter konsulteras innan prokuratorn inleder den juridiska processen mot en domare. Dommarkollegiet ska idag bestå inte enbart av domare som tidigare, utan även av rättsvetenskapsmän och advokater, samt representanter utsedda av presidenten. Den interna kontrollen har således i denna bemärkelse mjukats upp.

5 Löneförhöjningar lär vara att vänta, samt räntefria huslån (Solomon 2002).

6 Epp (1988) definierar begreppet «rights revolution» som «a sustained, developmental process that produced or expanded the new civil rights and liberties».

påverka dettas utformning, effektivitet och relevans i förhållande till enskilda individer. Speciellt viktigt är detta i den ryska kontexten med hänsyn till att man i Ryssland har en tradition av svagt förtroende för och alienering från den ryska rättsordningen. Med individuell rättslig aktivism avses här att enskilda använder sig av rätten att initiera domstolsprövning av t ex lagar (lagprövning) och myndighetsbeslut. Lagprövning utförs i Ryssland av Ryska Federationens författningsdomstol. Enskilda har rätt att vända sig direkt till den ryska författningsdomstolen med syftet att få till stånd lagprövning i konkreta fall.⁷

Ökad aktivism

Antalet fall som blir föremål för domstolsprövning ökar i Ryssland. Statistisk information visar en konstant ökning av t ex domstolsprövning av bland annat myndighetsbeslut.⁸ Likaså används arbitrage-domstolarna⁹ mer och mer (Hendley 2001: 75). Vidare ökar antalet klagomål gentemot den ryska staten till Europadomstolen. Vad beror detta på? Det är intressant att notera att förtroendet för ryska domstolar fortfarande är lågt och att förändringarna under 1990-talet i denna bemärkelse inte har varit speciellt stora. Vid en opinionsundersökning genomförd i Ryssland under 2000¹⁰ svarade 71,4 procent av respondenterna att de hade inget eller lågt förtroende för ryska domstolar. Vad gäller den ryska författningsdomstolen svarade 19 procent att de inte visste, medan 50,7 procent hade inget eller lågt förtroende.¹¹

Motsäger denna utveckling inte den allmänna uppfattningen om att ryska medborgare känner sig alienerade från det ryska rättsystemet, samt att de känner en stark misstro mot detsamma, och

7 Vad som avses med lagprövning i konkreta fall konkretiseras nedan.

8 T ex från 2869 1988 till 53 659 1997 och från 122 000 1995 till 1 237 000 1997 vad gäller utbetalning av löner till både privat och offentligt anställda (Solomon & Fogelson 2000: 69, 76).

9 Arbitrage-domstolarna utgör en del av det ryska domstolssystemet och i dessa behandlas näringsrättsliga spörsmål.

10 Russian Citizen Survey 2000 är en storskalig undersökning med ett representativt nationellt urval av ryska medborgare bosatta i Ryssland. Det nationella urvalet var 1804 personer. Undersökningen genomfördes av VCIOMs professionella intervjuare genom intervjuer i respondentens hem. Fältarbetet genomfördes från den 10 september till den 11 oktober 2000. Här används oviktad data sammanställd av Jan Teorell (2000).

11 Det kan vara intressant att notera att 8,3 procent hade starkt förtroende för författningsdomstolen, medan endast 4,3 procent hade starkt förtroende för domstolar av allmän jurisdiktion.

att den bristande tilltron påverkar användandet av den juridiska processen i negativ riktning? Ilian G. Cashu och Mitchell A. Orenstein (2001) menar att ryska medborgares antipati mot det ryska rättssystemet är överdriven i sin beskrivning. Vidare visar Kathryn Hendleys forskningsresultat att attityder och beteende skiljer sig åt och att ett svagt förtroende för rättssystemet inte nödvändigtvis korrelerar med användandet av den juridiska processen (Hendley 2001: 74–75).¹²

Utifrån detta skulle man kunna argumentera att en kulturell förklaring till hur man förhåller sig i det ryska rättssystemet inte ger en rättvisande bild om den används isolerad. Således skulle den behöva kompletteras med en institutionell förklaring, samt en diskussion om eventuella effekter av externa påverkansfaktorer.¹³ Den institutionella förklaringen kan vara att hänföra till effektivitet, eller snarare prestationer av den institution som är föremål för närmare granskning. En institution som är effektiv vinner tilltro och legitimitet, vilka får anses vara nödvändiga faktorer för en konsolidering. Genom att uppnå detta kan en stabil rättsstat skapas på makronivå. Ett stort antal av de nya stater som uppstod efter Sovjetunionens fall har haft problem med sina rättsordningar. I de flesta fall kan dessa hänföras till en bristande effektivitet både vad avser processen fram till ett domslut och verkställigheten av detsamma. Här kan kort nämnas att den federala lagen om Ryska Federationens författningsdomstol ändrades med syften att effektivisera efterlevnaden och implementering av författningsdomstolens domar (tilläggen trädde i kraft den 15 december 2001).¹⁴

12 Hendley har studerat antalet fall som prövats av domstolar och kompletterat statistiken med djupintervjuer. Statistiken visade en ökad «caseload» och djupintervjuerna visade på en apatisk inställning till lagen.

13 Med externa påverkansfaktorer avses här Europarådet och de påtryckningsmekanismer som finns i samband med ett medlemskap (t ex juridiska, ekonomiska och politiska). Den traditionella synen på den rättsliga utvecklingen har varit att den är ett resultat av en organisk utveckling, t ex nedtecknandet av sedvänja, och att den i modern tid är ett försök att komma till rätta med socioekonomiska problem, och att gynna ekonomiska intressen. Jettinghoff erbjuder ett alternativ till synen på rättsutvecklingen genom att fokusera på staten som en politisk institution och som aktör på den internationella arenan. Rättsordningen blir ur detta perspektiv ett resultat av nationella förutsättningar och den internationella kontext staten agerar i (Jettinghoff 2002: 103–4).

14 Reformen är till största del föranledd av regionala ledares ovilja att implementera domar enligt vilka regional lagstiftning strider mot federal. Enligt den nya lagen ska implementering av författningsdomstolens domar ske när dessa förklarat befintlig lag ogiltig eller när det enligt domen krävs ny lagstiftning. I lagen stipuleras tidsramar inom vilka dessa förändringar måste ha gjorts. I de fall regionala ledare och lagstiftande församlingar inte respekterar dessa tidsgränser

Under dessa förhållanden (alienering och bristande effektivitet): vilka är mekanismerna som påverkar den enskildes sätt att agera? Om jag inte känner tilltro till ett rättssystem, eller mer precist domstolarna inom detta rättssystem, kommer jag då att vända mig till en domstol för att åberopa en rättighet, t ex en rättighet som jag som enskild medborgare har i förhållande till staten? De ryska domstolarna har fungerat som statens förlängda arm och således har det inte heller varit den enskildes förstahandsval när denne sökt vinna rättelse, vilket får anses ha bidragit till en alienering. Under sovjettiden vände sig enskilda till Kommunistpartiet eller statliga organ som till exempel prokuratorämbetet.¹⁵ Det var ytterst ovanligt att någon använde sig av den juridiska processen. En viktig förklaring till detta utöver det svaga förtroendet är naturligtvis att det inte fanns individuella fri- och rättigheter värda namnet.

Vilka har effekterna av de senaste årens rättsliga reformer varit vad gäller just användandet av den juridiska processen? Har upprättandet av en författningsdomstol och möjligheten att initiera lagprövning i fall då fri- och rättigheter har kränkts påverkat den enskildes rättighetsskydd? Vilka faktorer bör vi beakta när vi försöker besvara denna fråga? För att frågeställningen ska bli hanterbar kommer vi här att fokusera på möjligheten för enskilda att få tillstånd en lagprövning i den ryska författningsdomstolen.

Varför just författningsdomstolen? Författningsdomstolen ingår i den politiska maktindelningen som en del av den dömande makten.¹⁶ Dess funktion är att utöva kontroll över övriga statliga organ. När representativa organ, t ex det ryska underhuset duman, åtnjuter svagt förtroende och har ett svagt inflytande på politikens utformande¹⁷ kan kanaler alternativa till det traditionella sättet för politiskt deltagande användas för att påverka politikens innehåll. Därmed är det

kan de komma att avsättas respektive upplösas. Vad gäller den federala presidenten, regeringen och duman finns inga liknande sanktioner (Trochev 2002: 101).

15 Denna praktik fortsätter även i dag, vilket upplevs som ett problem av flera prokuratorer på grund av den höga arbetsbelastningen. Vidare kan det föreligga en intressekonflikt när en representant för prokuratorämbetet som fortfarande får anses politiserat ska övervaka den enskildes fri- och rättigheter gentemot den ryska staten.

16 Se artikel 10 i den ryska konstitutionen.

17 Förklaringar till det låga förtroendet och de begränsade möjligheterna för representativa organ att påverka politikens innehåll så att den är i överensstämmelse med enskildas fri- och rättigheter är kontextbundna. Det kan finnas ett stort antal påverkansfaktorer, t ex valsysteemets utformande, partisk massmedia, starka ekonomiska intressen, lobbying, historiska erfarenheter av missbruk och ineffektivitet.

inte sagt att domstolen skall ha en policyskapande uppgift. Vidare kan användandet av domstolsprocessen komma att bli viktigare och mer effektivt tack vare den externa påverkansfaktor som numera finns genom möjligheten att föra talan inför Europadomstolen för mänskliga rättigheter. Dessa argument utvecklas nedan.

Det konstitutionella rättighetsskyddet

Vi tar vår utgångspunkt i den ryska konstitutionen som antogs 1993. Enligt artikel 15 (1), (2) av konstitutionen är denna den högsta rättsliga normen i hela Ryska Federationen. Den ryska rättighetskatalogen är omfattande och väl i överensstämmelse med europeisk standard. De fri- och rättigheter som stipuleras i den ryska konstitutionen skall ha direkt effekt. Vidare är alla medborgare garanterade rättsligt skydd för dessa fri- och rättigheter, det vill säga det ska finnas en möjlighet att åberopa dessa inför domstol. Enligt samma artikel har enskilda rättigheten att inför en domstol bestrida beslut, handlingar eller underlåtelser att handla av statliga myndigheter, organ för lokalt självstyre, offentliga organisationer, samt beslut av enskilda anställda i dessa myndigheter/organisationer. Slutligen stadgas i samma artikel att alla har rätt att vända sig till mellanstatliga organ för att åstadkomma skydd av fri- och rättigheter om alla inhemska rättsmedel är uttömda.¹⁸

1996 blev Ryska Federationen medlem av Europarådet och 1998 ratificerades Europeiska konventionen för mänskliga fri- och rättigheter (EKMR). Ryska medborgare fick därmed möjlighet att vända sig till Europadomstolen i Strasbourg när alla inhemska rättsmedel är uttömda och Ryssland är den stat som år 2001 hade flest registrerade klagomål.¹⁹

Lagprövning generellt

Vilka är de juridiska effekterna av en lagprövning? Lagprövning innebär att en domstol²⁰ prövar huruvida en antagen lag är i överensstämmelse med statens konstitution eller ej.²¹ Om ifrågasatt lag

18 Artikel 46 i 1993 års ryska konstitution.

19 2108 till antalet. År 2000 var antalet registrerade ansökningar 1323 och 1999 971.

20 Beroende av vilket typ av institutionell design som valts kan prövningen utföras av domstolar av generell jurisdiktion som i t ex USA, eller av en författningsdomstol som i Tyskland.

21 En konstitution står högst i hierarkin av rättsliga normer och övrig lagstiftning skall vara i överensstämmelse med denna.

inte är i överensstämmelse med konstitutionen kan den förra ogiltigförklaras. Syftet är att säkerställa att grundläggande bestämmelser om statsskick, maktfördelning och mänskliga fri- och rättigheter respekteras.

Två möjliga effekter av lagprövning kan vara värt att uppmärksamma – båda är ytterst väsentliga för den demokratiska processen. Lagprövningsrätten innebär dels att den enskilde har möjlighet att bedriva individuell rättslig aktivism och därigenom påverka sin egen situation, dels att den enskilde har möjlighet att påverka utfallet av den demokratiska processen genom att den lagstiftande verksamheten sätts under lupp. Individuella fri- och rättigheter kan på detta sätt bevakas och dess efterlevnad säkras i högre grad än om denna möjlighet inte fanns.²² Rätten att initiera lagprövning kan alltså få effekter både på mikronivå, genom att vara reparativ, och på makronivå, genom att skapa en praxis som i förlängningen påverkar innehållet av en viss rättighet. På detta sätt kan enskilda påverka lagstiftningsprocessen och på sikt bidra till att lagstiftningen är i överensstämmelse med fri- och rättighetskatalogen i konstitutionen.²³

Ytterligare en viktig aspekt är möjligheten för den enskilde att manifesteras sitt missnöje med den officiella politiken och lagstiftningsarbetet (Schwartz 2000: 34). Att utöva individuell rättslig aktivism kan därför också ses som en politisk handling, motiverad av en politisk medvetenhet; detta utesluter inte att den handlande i vissa fall kan ha personliga, materiella överväganden som enda motiv. Vad som väger tyngst som incitament får i det här fallet anses vara sekundärt. Vid framförandet av detta argument bör det dock noteras att frågeställningen om domstolars inflytande på och förhållande till en folkvald församling är komplex både teoretiskt och ideologiskt. Denna fråga kommer inte att behandlas mer ingående här.²⁴ Vidare kan lagprövningsinstitutet bidra till en läroprocess och ett med-

22 För en diskussion om lagprövningsinstitutets betydelse för skyddet av enskildas fri- och rättigheter se Sadurski (2002). Det finns ideologiska, i det specifika fallet behovsrelaterade, samt teoretiskt grundade argument för och emot lagprövningsinstitutet.

23 För en mer utförlig redovisning av tillvägagångssättet vid initiering av lagprövning se Jonsson (under publicering).

24 Ett av argumenten mot lagprövning som syftar till att skydda enskildas konstitutionella fri- och rättigheter är att resultatet kan bli att en av de mest fundamentala rättigheterna på detta sätt inskränks, nämligen rätten till självbestämmande (som realiseras genom deltagande i demokratiska val). Argumentet framförs bl a av Waldron som menar att ökad domstolsmakt inskränker representativa organs makt och därmed inskränks den enskildes möjligheter att delta i beslutsprocessen. Se Sadurski (2002): 279–81.

vetandegörande vad gäller den enskilde individens fri- och rättighetsskydd.

Lagprövning i Ryssland

Lagprövning kan ske både i abstrakta och i konkreta fall. Abstrakt lagprövning innebär att lagprövning kan initieras även i fall då den ifrågasatta lagen inte är föremål för faktisk tillämpning. Den abstrakta lagprövningen kan initieras av presidenten, federationsrådet (överhuset), duman (underhuset), en femtedel av medlemmarna av federationsrådet eller duman, regeringen, högsta domstolen, högsta arbitragedomstolen, samt federala subjekts lagstiftande församlingar och verkställande organ.²⁵ En vittomfattande lista över statliga organ som kan initiera abstrakt lagprövning är typiskt för den europeiska modellen av författningsdomstolar.²⁶ Syftet med detta är att skydda minoriteten mot majoriteten på så många sätt som möjligt (Schwartz 2000: 31). En vid definition av vilka som har talerätt kan också bidra till att författningsdomstolar blir mer aktiva i det politiska spelet. Den ryska författningsdomstolen utövar emellertid abstrakt lagprövning först efter att duman antagit lagen i fråga, en design som anses minska risken att författningsdomstolen utnyttjas i politiska strider.

Vad gäller granskningen av internationella traktat eller avtal som Ryska Federationen avser underteckna och dess överensstämmelse med den ryska konstitutionen utövar författningsdomstolen lagprövning *a priori*, innan traktatet eller avtalet har undertecknats. Det ligger i sakens natur att en granskning sker innan staten har förbundit sig i förhållande till en annan stat eller ett internationellt organ.

Författningsdomstolen agerar som en «negativ» lagstiftare (Peters 1997: 316) vid utövandet av lagprövning i bemärkelsen att lagstiftning som strider mot den ryska konstitutionen förklaras ogiltig. Därav dess betydelse både för det materiella innehållet i resultatet av den demokratiska processen, och för implementeringen av den ryska konstitutionen.

25 Ryska Federationen består av 89 federala subjekt. Vad gäller rätten att initiera abstrakt lagprövning se art. 125 av den ryska konstitutionen.

26 Den europeiska modellen karaktäriseras av att den konstitutionella lagprövningen är centraliserad, dvs att den utförs av en författningsdomstol. I det amerikanska systemet kan alla domstolar utöva konstitutionell lagprövning och denna sker *a posteriori* och enbart i konkreta fall. Talerätten är begränsad till parter som är involverade i tvisten som är föremål för prövning (Epstein, Knight & Shevtsova 2001: 121).

Enskilda, sammanslutningar av enskilda och övriga som har angetts i rysk federal lagstiftning har rätt att initiera lagprövning av den ryska författningsdomstolen när en lag som är tillämplig, eller skulle kunna bli tillämplig i det specifika fallet, anses kränka konstitutionella fri- och rättigheter. Även domstolar kan ansöka om lagprövning i konkreta fall.²⁷ Talan kan föras både av en enskild eller av flera enskilda i en grupp. Den enskilde har dock bevisbördan för att den lag som anses kränka den enskildes fri- och rättigheter är eller skulle kunna bli tillämpad i det specifika fallet. Författningsdomstolen hör inte sakargumenten i fallet, det vill säga den avgör inte tvisten som sådan. Det faktum att den enskilde i detta fall har bevisbördan innebär att juridisk experthjälp torde vara nödvändig, vilket aktualiserar behovet av en vital supportstruktur (Epp 1998).²⁸

Den ryska författningsdomstolen 1997–2001

Vi övergår nu till den mer empiriska delen av artikeln och ställer oss frågan huruvida ryska medborgare utnyttjar möjligheten att få en lag, som vid tillämpning innebär att den enskildes fri- och rättigheter kränks, ogiltigförklarad? Jag har utgått från den ryska författningsdomstolens domar (*postanovlenija*) som ett resultat av en faktisk lagprövning.²⁹ Jag har valt att fokusera på dessa eftersom det får anses vara ett rimligt antagande att det är de slutliga domarna som blir kända för allmänheten. Enligt den federala konstitutionella lagen om den Ryska Federationens författningsdomstol, artikel 78, publiceras domstolens domslut i *The Bulletin of the Constitutional Court of the Russian Federation* och i den statliga dagstidningen *Rossijskaja gazeta*, som också finns på internet. Det är dessa domar som påverkar vad som får anses vara gällande rätt i Ryssland, varför jag anser det vara försvarbart att i en begränsad studie av detta slag fokusera enbart på författningsdomstolens slutliga domar.

Under perioden 1997–2001 publicerades ett hundra av författningsdomstolens domar på domstolens hemsida.³⁰ Domarna har i denna studie delats in i tre kategorier utifrån vad fallet handlar om: 1. maktindelning, 2. federalism, och 3. individuella fri- och rättighe-

27 Se artikel 125 (4) i den ryska konstitutionen.

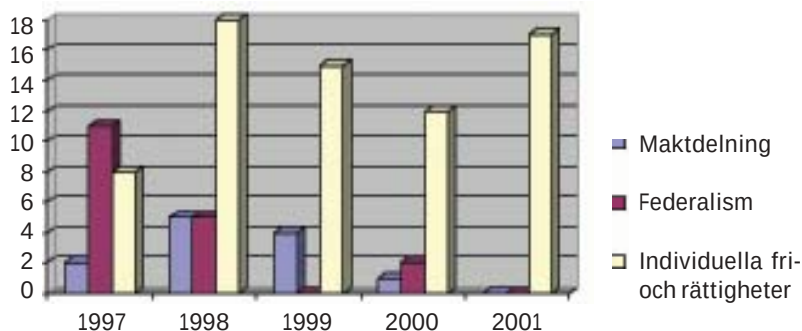
28 Epp definierar en supportstruktur som bestående av «rights-advocacy lawyers and organisations, and sources of financing» (Epp 1998:3).

29 Jag har således inte studerat avvisningsbesluten (*Opredelenija Konstitutsionnogo Suda Rossijskij Federatsii*).

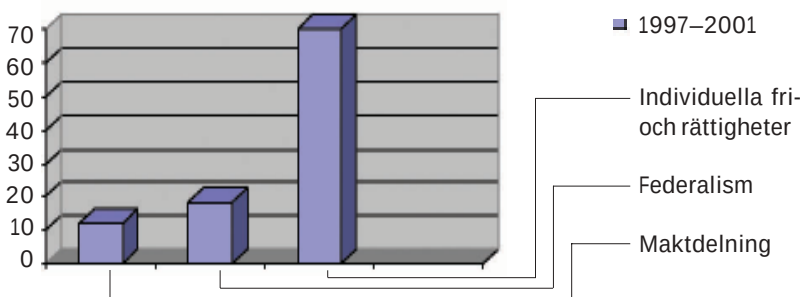
30 118 ansökningar avvisades. <http://ks.rfnet.ru/pos/postan.htm>.

ter. I figur 1 redogörs för antalet domar i respektive kategori mellan 1997–2001.

Figur 1. Antal domar per år och kategori

Figur 2. Antalet domar per kategori över perioden 1997–2001

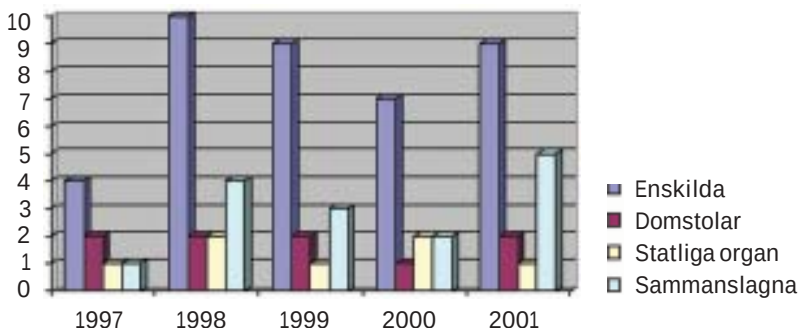

Författningsdomstolens domar mellan 1997–2001 som berör individuella fri- och rättigheter har delats in i fyra grupper efter vem eller vilken organisation som har initierat lagprövningen.

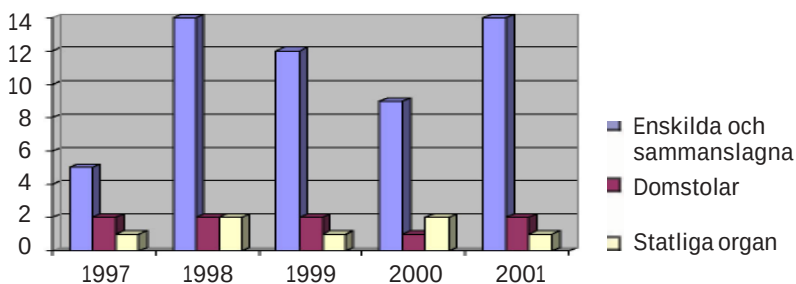
- ▼ enskilda: individuellt eller i grupp (inklusive juridiska personer),
- ▼ domstolar,
- ▼ statliga organ,
- ▼ någon av de ovan nämnda tillsammans (sammanslagna).³¹

³¹ Enligt artikel 48 i den federala konstitutionella lagen om Ryska Federationens författningsdomstol kan författningsdomstolen sammanföra flera ansökningar om lagprövning till en gemensam prövning om ansökningarna avser samma objekt, t ex lagprövning av *en* speciell lag. I de flesta fallen av sammanslagningar har sökanden varit initierat av individer och domstolar.

Figur 3. Antalet ansökningar om lagprövningar som lett till slutliga domar och vilka som initierat dessa

Figur 4. Det totala antalet domar i vilka enskilda initierat lagprövningen, ensamma eller tillsammans med domstolar (de flesta fallen), eller statliga organ

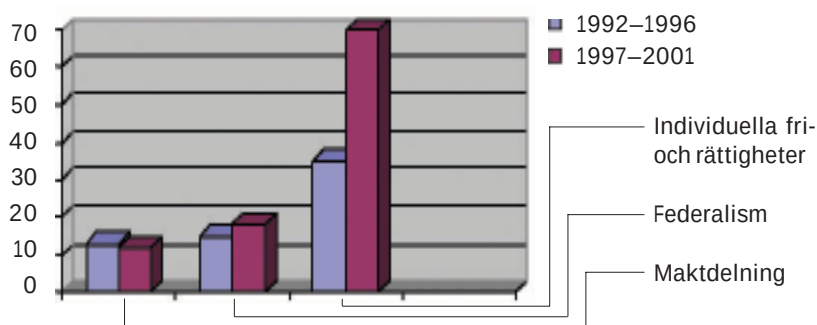

Som vi kan se från bild 3 och 4 har antalet domar föranledda av att enskilda initierat lagprövning ökat från 1997 till 1998. De statliga organens aktivitet har varit relativt stabil och låg. Jämförelsevis är enskilda, i grupp eller ensamma, mer aktiva. Likaså varierar deras aktivitet mer från och till år. Mellan åren 1997–2001 kan vi se en ökad individuell rättslig aktivism, men också en ökad aktivism från domstolarnas sida vad gäller frågor som berör individuella fri- och rättigheter.

Vi kan också konstatera att författningsdomstolens domar i ökad omfattning berör frågor som har med individuella fri- och rättigheter att göra. Åren 1992–96 handlade 55 procent av författningsdomstolens slutliga domar i huvudsak om individuella fri- och rättigheter (Epstein *et al.* 2001) och 1997–2001 var motsvarande siffra 70 pro-

cent (se figur 5). Det bör noteras att detta resultat kan återspegla det faktum att generellt sett är dessa spörsmål mindre politiskt känsliga, från ett strategiskt perspektiv, än frågor om maktodelning och federalism. Eftersom avvisade ansökningar om lagprövning inte har behandlats i denna studie kan vi inte uttala oss om huruvida så är fallet. Det är dock intressant att notera att både antalet slutliga domar som behandlar individuella fri- och rättigheter och antalet ansökningar från enskilda har ökat.

Figur 5. Slutliga domar av författningsdomstolen under perioden 1992–2001 (Epstein et al. 2001, Jonsson under publicering)

Individuell rättslig aktivism och kopplingen till rättighetsbegreppet

Individuell rättslig aktivism är viktig eftersom en rättighet kan realiserars då den utkrävs av staten eller en offentlig myndighet genom att individen agerar i den juridiska processen. En viss grad av aktivism kan också vara viktig vad gäller attityder och tilltro till ett rättssystem samt graden av alienering. En rättighet som ett juridiskt begrepp innebär att man kan åberopa inför domstol att rättigheten kränkts och skulle domstolen finna att så är fallet ska viss åtgärd vidtagas. I detta sammanhang kan det vara värt att nämna den klassiska uppdelningen mellan medborgerliga och politiska rättigheter å ena sidan och ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter å andra. Det är intressant att notera att fokus i dagens (väst-)samhälle ligger på det senare, vilket kan tyckas anmärkningsvärt med hänsyn till de inskränkningar som skett vad gäller framför allt civila och politiska rättigheter efter den 11 september 2001.³²

³² Det finns ett antal debatter om dessa frågor och de varierar i sin utgångspunkt,

Vilken ståndpunkt man än väljer att ha i denna debatt är förekomsten av ett domstolssystem som kan realisera rättigheter av största vikt, eftersom först när så sker kommer pappersprodukter som EKMR och nationella konstitutioner få en reell inverkan. Jag menar att Europadomstolen för mänskliga fri- och rättigheter (ECtHR) kan bidra till detta och att vikten av att det finns externa juridiska sanktionsmöjligheter ökar då effekten av diplomatiska och ekonomiska påtryckningar minskar till följd av terroristbekämpningen och ekonomins globalisering.

Ryssland och Europadomstolen för mänskliga rättigheter

Den 7 maj 2002 kom den första domen mot Ryssland från Europadomstolen i Strasbourg. Anatolij Burdov, en vid den tiden sovjetisk medborgare, deltog i saneringen efter Tjernobylyolyckan. Han arbetade med saneringen i ett år och ådrog sig allvarliga strålnings-skador. En undersökning klargjorde att Burdovs skador var en direkt följd av saneringsarbetet. År 1991 dömde en rysk domstol den ryska staten att betala ersättning till Burdov för skadorna. År 1997 hade ersättningen fortfarande inte betalats ut och Burdov väckte ånyo talan inför rysk domstol mot den myndighet som skulle betala ut ersättningen till honom. Den sociala myndigheten ålades att omgående betala ut ersättningen. Därutöver ålades myndigheten att betala en lika stor summa i vite som straff för fördröjningen. När domen skulle verkställas lät emellertid den sociala myndigheten meddela att det inte fanns medel att betala ut varken ersättningen eller vitet.³³ Burdov vände sig då till Europadomstolen.

Talan inför Europadomstolen gällde alltså ett nationellt domslut till en rysk medborgares favör som inte verkställts med motiveringen att det saknades pengar. Enligt Europadomstolen faller implementeringen av ett domslut under artikel 6 EKMR, som stadgar om rätten till domstolsprövning. Europadomstolen ålade den ryska sta-

t ex rikets säkerhet, bekämpning av terrorism, samt nödvändigheten att säkra en viss socioekonomisk standard för att medborgerliga och politiska rättigheter ska kunna realiseras. Medborgerliga och politiska rättigheter är konkreta och i de flesta fall åberopningsbara. Därutöver har de bidragit till utvecklandet av allmänna principer som är grundläggande för de nationella rättsordningarna, så som t ex icke-diskrimineringsprincipen. En enskild som anser sig felbehandlad t ex på grund av uteblivna sociala bidrag, vägrad anställning mm kan i regel ta sin utgångspunkt i någon av dessa principer.

33 I det här fallet hade pengar tilldelats från den federala budgeten.

ten att betala ett skadestånd till Burdov i storleksordningen 30 000 euro. Domstolen fastslår att rätten till domstolsprövning skulle vara en illusion om en medlemsstats rättsordning medgav att ett slutgiltigt och bindande beslut inte implementerades med hänvisning till att det saknas pengar och att detta är till nackdel för den enskilde. Därav följer enligt domstolen att verkställandet av ett domslut utgör en integrerad del av en rättegång så som det avses i artikel 6 EKMR. Det är således inte ett giltigt argument att staten saknar pengar. Europadomstolens motivering lyder:

It is not open to a State authority to cite lack of funds as an excuse for not honouring a judgement debt. Admittedly, a delay in the execution of a judgement may be justified in particular circumstances. But the delay may not be such as to impair the essence of the right protected under Article 6 § 1.³⁴

Detta domslut får anses viktigt eftersom det i det ryska fallet är just vid implementeringen av domslut som de största problemen uppstår. Vidare är detta beslut betydelsefullt i bemärkelsen att det kan komma att skapa incitament för enskilda att processa mot den ryska staten eftersom det kan bidra till en ökad effektivitet mätt i termer av verkställighet. Möjligheten att föra talan inför Europadomstolen mot den ryska staten kan komma att spela en stor roll som påtryckningsmekanism även i andra sammanhang.³⁵ Icke statliga organisationer kan komma att spela en viktig roll i denna kontext, precis som vad gäller nationell lagprövning, genom att förmedla kunskap, bistå med vägledning och experthjälp samt att bära kostnaden.

Sammanfattning

Ökningen av antalet ansökningar och domar i mål angående individuella fri- och rättigheter kan tolkas som att den ryska allmänheten har blivit medveten om att lagprövning är ett sätt att värna om fri-

34 Burdov v. Russia (Application no. 59498/00), 7 maj 2002.

35 Som exempel kan nämnas att enligt tidningen *Novaja gazetas* chefredaktör Dmitrij Muratov planerar tidningen att klaga till ECtHR om ryska domstolar beslutar att tidningen ska betala 500 000 USD som kompensation till Mezjprombank för att en av bankens kunder avslutade sitt konto på grund av en artikel publicerad i tidningen. Muratov menar att talan mot tidningen «har rent politiska motiv» (*Interfax* 22 maj 2002). Uttalandet kan naturligtvis vara av taktisk natur då tidningen förmodligen vill slippa de kostnader en långdragen process kan innebära. Oavsett bakomliggande överväganden är det intressant att notera att ECtHR återopas i debatten.

och rättigheter stipulerade i den ryska konstitutionen.

En positiv aspekt av lagprövningsinstitutet, vars syfte är att skydda enskildas konstitutionella fri- och rättigheter, kan vara att dess blotta närvaro gör lagstiftaren mer uppmärksam på fri- och rättigheterna, vilket också kan föranleda att dessa beaktas vid antagandet av ny lagstiftning och implementeringen av denna. Ett konkret exempel kan nämnas. I den ryska konstitutionen stipuleras rätten till alternativ, vapenfri militärtjänst. I maj 2002 antogs en lag om vapenfri militärtjänst, vilket gör att den stipulerade rätten lättare kan implementeras.

Likaså har viktiga förändringar av straffrättslig lagstiftning vidtagits, bland annat som en följd av författningsdomstolens aktivitet. En ny straffprocessrättslig kodex har antagits. Författningsdomstolens aktivitet kan också bidra till att informera och sprida kunskap till allmänheten om de individuella fri- och rättigheterna som är fastslagna i den ryska konstitutionen. Både den lagstiftande och den dömande maktens initiativ och aktiviteter är av avgörande betydelse för skyddet av dessa rättigheter, således kompletterar de varandra.

Inledningsvis väcktes frågan om den möjlighet som finns att initiera lagprövning i fall då fri- och rättigheter har kränkts har påverkat den enskildes rättighetsskydd. Ett av de viktigaste argumenten som förs fram till stöd för lagprövningsinstitutet är domstolen som garant för minoriteters rättigheter (minoriteter i förhållande till den lagstiftande majoriteten) (Schwarz 2000, Sadurski 2002, Peters 1997). Svaret på frågan är som Sadurski uttrycker det kontextbundet. De politiska förhållandena sätter alltid ramar för det möjliga. Uppenbart är att trenden i Ryssland i dag är centralistisk, det federala centrets inflytande och kontroll skärps och effektiviseras. De rättsliga reformer som genomförts syftar i huvudsak till att påskynda denna process. Bidrar de även till att stärka skyddet för gemene Ivanovs fri- och rättigheter? På vissa områden är svaret antagligen ja, men kanske är det för tidigt att försöka se någon generell tendens. Uppenbart är att författningsdomstolen väljer sina strider och i viktiga frågor, framför allt vad gäller förhållandet mellan det federala centret och de federala subjekten, har man valt att stödja presidentens linje.

Litteratur

- Cashu, Ilian G. & Mitchell A. Orenstein (2001) The Pensioners' Court Campaign: Making Law Matter in Russia. *East European Constitutional Review* 10 (4): 67–71.
- Epp, Charles R. (1998) *The Rights Revolution. Lawyers, Activists, and Supreme Courts in a Comparative Perspective*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Epstein, Lee, Jack Knight & Olga Shevtsova (2001) The Role of Constitutional Courts in Establishment and Maintenance of Democratic Systems of Government. *Law & Society Review* 35 (1): 117–64.
- Hendley, Kathryn (2001) «Demand» for Law in Russia – A Mixed Picture. *East European Constitutional Review* 10 (4): 72–77.
- Jettinghoff, Alex (2001) «State Formation and Legal Change: On the Impact of International Politics» i David Nelken & Johannes Feest (red.) *Adapting Legal Cultures*. Oxford: Hart Publishing (99–115).
- Jonsson, Anna (under publicering) «The Russian Federation Constitutional Court and Individual Legal Activism» i Kaj Hober (red.) *Uppsala University Year Book on East European Law*.
- Krasnov, Mikhail (2002) Is the «Concept of Judicial Reform» Timely? *East European Constitutional Review* 11 (1/2): 92–94.
- Peters, Christopher J. (1997) Adjudication as Representation. *Columbia Law Review* 97 (2): 312–436.
- Sadurski, Wojciech (2002) Judicial Review and the Protection of Constitutional Rights. *Oxford Journal of Legal Studies* 22 (2): 275–99.
- Schwartz, Herman (2000) *The Struggle for Constitutional Justice in Post-Communist Europe*. Chicago: The Chicago University Press.
- Solomon, Peter H. Jr. & Todd S. Fogelson (2000) *Courts and Transition in Russia. The Challenge of Judicial Reform*. Boulder, CO: Westview Press.
- Solomon, Peter H. Jr. (2002) Putin's Judicial Reform: Making Judges Accountable as well as Independent. *East European Constitutional Review* 11 (1/2): 117–24.
- Teorell, Jan (2000) *Methodology Report of the Public Opinion Panel Survey in Russia*. Moskva: The Russian Centre for Public Opinion and Market Research.
- Trochev, Alexei (2002) Implementing Russian Constitutional Court Decisions. *East European Constitutional Review* 11 (1/2): 95–103.

En ny giv för Bosnien?

Daniel Lindvall
är rådgivare till Ombuds-
mannen för Mänskliga
Rättigheter i Bosnien och
Hercegovina

Den 24 april år 2002 hissades en bosnisk flagga i Strasbourg. Bosnien och Hercegovina hade blivit medlem i Europarådet och skulle nu inneslutas i den europeiska gemensamma rättsordningen. En vecka tidigare hade landet fattat beslut om författningsförändringar och därigenom uppfyllt det avgörande kriteriet för att kunna ingå i rådet. «Inom ramen för de nya möjligheterna, vilka öppnades för oss genom medlemskapet, kan vi mycket enklare lösa alla öppna frågor för landets framtida utveckling», hävdade Bosniens tredelade presidentskap (ONASA 23 april 2002). Få reflekterade över att denna blågula skapelse som hissats mellan den belgiska och den bulgariska flaggan var en flagga som fyra år tidigare antagits av en spansk diplomat vid namn Carlos Westendorf.¹ Ännu färre var det som nämnde att dessa författningsändringar i princip hade genomdrivits av en österrikare, Wolfgang Petritsch.²

Som stat hade Bosnien överlevt kriget. Den s.k. Dayton-överenskommelsen hade stoppat dödandet, men detta hade skett till priset av att den tillfredsställde de nationalistiska parterna. Genom avtalet fick de stridande parterna en slutgiltig legitimitet att bestämma över de folkgrupper som de gjorde anspråk på att företräda. När Westendorf avgick som Hög Representant påstod han att han lyckats skapa en «medvetenhet» hos bosnierna om deras gemensamma tillhörighet till den stat som grundats i Dayton (Westendorf 1999). Men Westendorfs föreställning om att han skapat en bosnisk gemen-

1 Carlos Westendorf var Bosniens andra Høge Representant, 1997–99.

2 Wolfgang Petritsch efterträdde Westendorf och var Høg Representant 1999–2002.

skap var just inget annat än en föreställning. I en undersökning från år 2001 ansåg över 60 procent av bosnienserberna att deras framtid borde ligga antingen i en självständig serbisk republik eller i Jugoslavien. Enbart i de bosnjakdominerade områdena kom Westendorfs flagga i bruk (UNDP 2001).³ I verkligheten är detta samhälle uppdelat mellan tre kollektiv – ett serbiskt, ett bosnjakiskt och ett kroatiskt – och det som håller ihop landet är det internationella samfundet. Ett tusental administratörer och ca 18 000 soldater, sekonderade och rekryterade från hela världen, har placerats bland de bosniska bergen för att slåss för den globala statsprincipen mot den lokala idén om kollektivet.

Ungefär vid samma tidpunkt som den bosniska flaggan skapades, inleddes den process som senare ledde fram till beslutet om författningsändringarna, det beslut som skulle kunna innebära den radikalaste omstruktureringen av Bosnien sedan Dayton. Beslutet gällde författningarna till Bosniens två entiteter, Kroatisk-bosnjakiska federationen (i fortsättningen Federationen) och Republika Srpska. I Dayton hade en bosnisk författning undertecknats i vilken serber, kroater och bosnjaker angavs som statsbärande folk («constituent peoples»). Men i det tvådelade Bosniens serbiska republik var endast serber statsbärande, medan dessa var uteslutna från den kroatisk-bosnjakiska federationen. År 1998 fördes denna inkonsekvens fram till den statliga författningsdomstolen av den bosnjakiska presidenten Alija Izetbegovic.⁴ I närmare två år, fram till slutet av sommaren 2000, betänkte domstolen fallet. Men rättsprocessen kom inte bara att dribbla med symboliska formuleringar utan dök ner i alla aspekter som hade betydelse för denna fråga. I princip förvandlades fallet till en tvist om huruvida Bosniens etniska maktuppdelning var ett brott mot de mänskliga rättigheter som Dayton-konstitutionen hade utrustat landet med.

Patienten Bosnien

Bosniens krämpor är dock inte först och främst krigssår. Kriget ställde givetvis till med materiell förstörelse och obeskrivligt mänskligt lidande, men var inte så mycket en konflikt som flammade upp ur det bosniska krutet. Kriget orsakades av att vissa aktörer slugt utnyttjade den komplexa situationen för sina egna politiska begär

³ I de kroatiskdominerade delarna av Bosnien syns mera den kroatisk-bosniska flaggan, i stort sett identisk med den kroatiska.

⁴ Fallet hade dock först aktualiserats av en NGO, Det serbiska civila rådet (SGS).

och dessa aktörer återfanns framförallt i grannländerna Kroatien och Serbien. Det grundläggande problemet i Bosnien var att statsbildningsprocessen hade fastnat mellan ett kollektivt och ett individuellt, eller civilt, perspektiv. Problemet gällde huruvida ägandet av staten skulle grundas i uppfattningen om individen som den grundläggande enheten, som statsmedborgare, eller i uppfattningen att kollektivet, den etniska gruppen, skulle konstituera staten som institution.

I det teoretiska laboratoriet är denna fråga relativt okomplicerad. Etnicitet och kollektiva rättigheter äger helt enkelt ingen rationell grund. Deras grund är teologisk eller metafysisk och det är därför oförenligt med en rationell statsuppfattning att grunda en rättsordning eller demokratiska principer utefter dessa. Men det är samtidigt komplicerat att ignorera kollektiva grupperingar när politiska viljor tydligt uttrycks genom dessa. Om staten skall kunna hävda sin rätt till monopol på makten, måste denna rätt baseras på en uppfattning om att det finns en ömsesidig överenskommelse mellan medborgarna och staten. Statens maktutövande måste helt enkelt upplevas som legitimt av medborgarna. För detta krävs att medborgarna upplever att de äger institutionerna och att detta ägande också delas av samtliga statens medlemmar. Om denna uppfattning saknas, kommer institutionernas maktordning att ifrågasättas, undermineras och destabiliseras. Problemet är dock att i praktiken har uppfattningen om det gemensamma ägandet en tendens att formas på metafysiska grunder, t.ex. i form av föreställningar om att det är den kollektiva gemenskapen, den etniska gruppen, som gemensamt äger institutionerna i fråga.

Den politiska etniciteten

När det gäller Bosnien är det viktigt att förstå hur denna problematik knyter an till dess specifika historia och till dagens utveckling. Det unika i Bosniens statstradition är för det första att den bosniska staten sedan medeltiden burits upp av en främmande statsidentitet, som varken har avspeglats i en neutral bosniskhet eller i någon av de tre etniska gruppernas identiteter. Den roll som det internationella samfundet i dag spelar har tidigare innehaft av främmande makter: Osmanska imperiet, Habsburg, Karadorjevic och senast Tito. Ägandet av staten har sålunda aldrig varit specifikt bosniskt. Trots det har Bosnien genom historien alltid varit en enhet, med några av Europas äldsta gränser.

Den etniska identiteten har i Bosnien formats runt de religiösa

samfunden då dessa har haft en administrativ makt över individerna. Genom milletsystemet⁵ har de etniska grupperna historiskt haft en specifikt framträdande politisk roll. Den etniska kategorin har traditionellt varit den cell genom vilken folket representerats inom administrationen. Även efter milletsystemets upplösning har politiska partier starkt tenderat att formas runt etnicitet, de enda framgångsrika undantagen i historien har varit olika socialistiska partier. I Bosnien har den etniska identiteten därför den intressanta karaktären att vara aktiv inom den politiska sfären, men nödvändigtvis inte inom den vardagliga eller ekonomiska sfären (Malcolm 1994, Friedman 1996, Donia & Fine 1994). Under vissa perioder har denna föreställda samanhållningskraft haft ringa betydelse, vilket bland annat avspeglar sig i det faktum att 60 procent av bosnierna är så att säga besläktade med en annan etnicitet inom den «släkttradie» som innefattar kusiner (Burg & Shoup 1999). Påståendet att Bosnien sedan urminnes tider är ett land präglat av hat mellan folkgrupperna, vilket var ett populärt argument bland framförallt brittiska «icke-interventions»-politiker som John Major och Douglas Hurd, har ingen som helst grund.

I princip avgjordes konflikten mellan den civila och kollektiva rättsprincipen redan i det första valet 1990 då de tre etnonationalistiska partierna – SDS, HDZ och SDA – vann bortåt 80 procent av rösterna tillsammans. Detta val blev kanske det största nederlaget för det demokratiska systemet i Europa sedan Hitlers seger i Tyskland 1932. Det var en demokratisk seger för odemokratiska krafter. Med ett otroligt tempo besattes alla demokratiska institutioner av de nationalistiska rörelserna och inom ett halvt år var staten satt ur funktion. Sommaren 1991 var finansministeriet i Sarajevo oförmöget att driva in skatter från den näst största staden, Banja Luka. Mot vintern hade staten administrativ kontroll över mindre än 20 procent av territoriet. Grupprättigheter genomsyrade fullkomligt samhället och paralyserade alla institutioner (Burg & Shoup 1999).

Dayton – den mjuka delningen av Bosnien

Dayton gav en slutgiltig legitimering till de kollektiva rättigheterna. Idag är i stort sett alla betydande myndigheter etniskt uppdelade, antingen därför att de placerats på entitets- eller kantonsnivå, eller

5 Milletsystemet var det administrativa system som upprättades av Osmanska imperiet och som gav varje religiöst samfund ansvar för den lokala administrationen.

därför att ren ovilja och obstruktion förhindrar samordning. År 2001 var skolornas läroplaner fortfarande tredelade efter etnicitet och i multi-etniska städer som Brcko, Mostar och Stolac gick barnen i etniskt delade klasser. Denna lista kan göras lång: Det fanns ingen gemensam fotbollsliga, ingen gemensam poliskår, armé eller domstolsväsen, ingen gemensam handelskammare eller veterinärmyndighet osv. Vägran att engagera sig i något «all-bosniskt» har också fått ytterst allvarliga ekonomiska konsekvenser (ICG 2001). Trots att entiteterna i stort sett är självständiga är Bosnien och Hercegovina den suveräna staten. I internationella relationer, ekonomiska eller politiska, är det den centrala staten som är aktör. Entiteternas självständighet försvårar därför Bosniens tillträde till internationella organisationer som WTO, Partnerskap för Fred och EU liksom dess deltagande i flera andra transnationella relationer.

Bristen på ett fungerande all-bosniskt ramverk upprätthålls dock både genom Dayton's mjuka delning av landet samt av den generella bristen på en gemensam social uppfattning om den bosniska staten. I ett antal undersökningar har det visat sig att bosnierna har ytterst skilda uppfattningar om vilka institutioner som bör representera dem. Ytterst få bosnienserber och bosnienkroater hyser en tillhörighetskänsla till den bosniska staten, vilket framgår av de två tabellerna nedan. Dessa attityder avspeglas också i det faktum att det enbart är bosnjaker som i större utsträckning röstar på multi-etniska partier t.ex. det socialdemokratiska (SDP), medan det parti

Tabell 1: Vilket är det grundläggande intresset bland folken i Bosnien och Hercegovina?

	<i>Bosnjaker</i>	<i>Kroater</i>	<i>Serber</i>
En kroatisk entitet/ kroatiskt självbestämmande	–	57,7%	–
Republika Srpska som självständig stat	–	–	30,9%
Republika Srpska utträde till Jugoslavien	–	–	30,7%
BH som en stat med lika rättigheter för dess medborgare och folk	54,0%	3,1%	4,5%
BH som det var innan kriget	14,2%	–	–
Vet inte	14,2%	20,4%	15,5%

Källa: UNDP 2001.

som skapades av Tudjman, HDZ, fortfarande stöds av ca 70 procent av de kroater som röstar i valen. Ca 40 procent av serberna hyser fortfarande tilltro till Karadzics parti SDS.⁶

Tabell 2: I vilken grad känner du en tillhörighetskänsla till Bosnien och Hercegovina respektive Jugoslavien?

	Bosnien och Hercegovina			Jugoslavien		
	<i>Bosnjaker</i>	<i>Kroater</i>	<i>Serber</i>	<i>Bosnjaker</i>	<i>Kroater</i>	<i>Serber</i>
Mycket	45%	28%	5%	3%	1%	17%
Måttligt	40%	36%	22%	5%	2%	34%
Lite	11%	18%	37%	6%	4%	28%
Inget alls	3%	15%	33%	72%	90%	18%

Källa: UNDP 2000.

Det är tydligt att bosnierna saknar en gemensam och enhetlig uppfattning om sin tillhörighet. Går det då att skapa ett enhetligt Bosnien som tilltalar alla?

Domslutet

I slutet av sommaren 2000 fattade Bosnien och Hercegovinas författningsdomstol äntligen «beslutet om de konstitutionella förändringarna». Domstolen grundade sitt beslut på en jämförelse av uppgifterna om de demografiska förhållandena vid den senaste folkräkningen (1991) med de uppskattningar av befolkningsstrukturen som UNHCR gjorde 1997, samt på information om den proportionella fördelningen av etniska grupper i byråkratin. På grundval av detta drog domstolen slutsatsen att de folk som inte var konstitutionellt statsbärande i respektive entitet var utsatta för en systematisk diskrimi-

6 Det händer relativt ofta att bosniska politiker initierar reformer eller beslut som uppenbart bryter mot själva statsförfattningen. Till exempel utlyste den bosnienkroatiska presidenten och partiledaren för HDZ, Ante Jelavic, ett referendum för den kroatiska entiteten och hotade senare landets valkommission med att två kantoner och ett antal kommuner utanför dessa skulle utträda ur Federationen. Den Høge Representanten reagerade mot detta genom att utsluta Jelavic från alla politiska positioner. På ett liknade sätt röstade nationalförsamlingen i Republika Srpska 1997 igenom ett dokument i vilket serbiska politiker band sig vid att begränsa samarbetet med den andra entiteten och med staten, och att sätta samordning med det serbiska folket i och utanför Bosnien främst (*RS Official Gazette 1997*).

nering – de var genomgående underrepresenterade i all offentlig administration (Constitutional Court 2000). Utöver detta visade den uppenbara bristen på återvändande tydligt att entiteterna bröt mot Annex 7 till Dayton-överenskommelsen. Enligt detta hade entiteterna bundit sig för att inte bara se till att rätten att återvända åtnjöts av alla som önskade detta, utan också att skapa en miljö som inbjöd till återvändande. Domstolen förespråkade härvid införandet av ett system med positiv diskriminering över hela Bosnien (*ibid.*).

Vidare hävdade domstolen att de folkgrupper som var diskriminerade i respektive entitet inte var tillförsäkrade möjligheter att skydda sina vitala intressen i de demokratiska institutionerna. De saknade representation och möjlighet att påverka beslutsgången i dem. Dessutom pekade domstolen på nödvändiga förändringar i en rad paragrafer, till exempel gällande den ortodoxa kyrkans särställning i Republika Srpska och gällande referenserna i Republika Srpskas konstitution till Republika Srpska som «stat» (Constitutional Court 2000).

Den politiska kampen

Domslutet var visserligen bindande, men var endast utformat som direktiv. Entitetsparlamenten var själva tvungna att utifrån dessa direktiv skapa en realiserbar reform. Det tvingade sålunda till ett politiskt ansvar avseende förändringarna. Tydligt var dock att Bosniens politiker ännu inte var mogna en sådan uppgift. Som en reaktion på den totala bristen på initiativ från deras sida skapade den Høge Representanten i februari 2001 två författningskommissioner, en för varje entitet, vilka fick till uppgift att omvandla domslutet till konkret antagbara förslag (OHR 2001). Först under hösten vaknade den politiska debatten till liv och i december hade ett hätskt ställningskrig uppstått som började bli allt mer snarlikt den politiska kamp som utkämpades innan kriget bröt ut 1991–92.

Viljan till konstruktivt handlande var påtagligt begränsad. Flera av partierna såg möjligheter att utnyttja situationen genom att ställa orimligt höga krav. På detta sätt avsåg de att skapa sig positioner inför det kommande valet i oktober 2002. Beteendet kom att leda till den något absurda situationen att när förhandlingarna gick in på sin sista runda deltog inte de största bosnjakiska och kroatiska partierna (SDA och HDZ). Dessa hade dragit sig ur i hopp om att de skulle framstå som «politiskt modiga». HDZ, som tidigare var motvilligt till konstitutionella förändringar, hade nu plötsligt intagit en kompromisslös attityd och krävde totalt symmetriska förändringar i

båda entiteterna. Om inte detta genomfördes hotade HDZ med att utropa en tredje entitet, vilket partiet förvisso redan gjort två gånger tidigare.⁷ SDA – som nu styrdes av Sulejman Tihic, en mycket blekare politiker än företrädaren Izetbegovic – gjorde liksom HDZ anspråk på symmetriska lösningar.⁸ Men SDA nöjde sig inte med detta utan krävde också att alla «serb-prefix», som tillkommit i flera städer i Republika Srpska, skulle tas bort. Dessutom hävdade Tihic vid flera tillfällen att Republika Srpska i sig skulle behöva byta namn.

Huvudpersonen i det serbiska dramat kom att bli Dragan Kalinic, partiledaren i Radovan Karadzics f.d. parti, SDS och talman i Republika Srpskas nationalförsamling. Som förgrundsgestalt för ett nytt SDS – ett parti som numera påstods ha städat upp sitt förflutna och blivit ett rumsrent «folkparti»⁹ – har han blivit den mäktigaste aktören i Republika Srpska. Kalinic är god vän till Karadzic och var en aktiv deltagare i det SDS, som under kriget stod bakom de allra grövsta krigsförbrytelseerna.

Kalinic intog nu rollen som den som skulle rädda Republika Srpska från radikala författningsförändringar genom att visa kompromissvilja. Under våren 2002 hade den Höge Representanten bl.a. hävdat att Republika Srpska riskerade att upplösas om inte dess ledare slog om från den obstruktionspolitik som de företrädde. Det talades om komplett isolering och entitetens undergång (Petritsch 2002, Berkovic 2002). Rykten cirkulerade också om att USA's State Department med stöd av grupperingar inom senaten sökte vägar att upplösa Republika Srpska. Även om sådana rykten sällan kan tas på allvar var risken överhängande att den Höge Representanten skulle implementera nödvändiga författningsändringar, vilka skulle kunna bli betydligt mer långtgående än vad Kalinic och hans anhängare skulle kunna få ut genom kompromisser.

Medan Kalinic alltså spelade ett kallt och kompromissvilligt spel, hettade klimatet till runt om honom. Presidenten i Republika Srpska,

7 Premiärministern i Republika Srpska, Mladen Ivanic, vilken ofta brukar anklaga sina motståndare för att bryta mot Dayton då Republika Srpskas legitimitet är i fråga, hävdade nu plötsligt att han inte hade något emot en tredje entitet. Ivanics inlit till överenskommelse mellan serberna och kroaterna rann dock ut i sanden, då HDZ inte tycktes vara enade nog att anta en sådan riskfylld uppgörelse.

8 Symmetriska förändringar skulle i princip leda till att entiteternas självbestämmande upphörde, vilket givetvis var oacceptabelt för alla serbiska partier. Symmetri hade i princip inget stöd i domslutet.

9 I en intervju med vicepresidenten i partiet, Dragan Cavic, hävdade denne att SDS numera förvandlats från ett nationalistiskt (*nacionalna*) parti till ett «folkparti» (*narodna*). Han kunde dock inte vidare definiera skillnaden mellan dessa två partivarianter.

Mirko Sarovic, påstod att idén om att använda 1991 års folkräkning som riktlinje saknade grund och aldrig skulle kunna accepteras av republiken. Han hävdade att en sådan reform skulle öppna en «Pandoras ask» och återuppväcka 1992 års problem. De tre största partierna i Republika Srpska hotade med total bojkott av alla offentliga institutioner i republiken, om den Höge Representanten gick in och fattade beslut om några författningsförändringar (Cvjanovic 2001).

Det politiska navet i överläggningarna var den allians av icke-nationalistiska partier som hade bildats i Federationen, «Alliansen för förändringar»,¹⁰ tillsammans med den Höge Representanten, Wolfgang Petritsch. Även om «Alliansen» under sitt första år inte hade åstadkommit några radikalt märkbara förändringar, visade den nu en viss politisk mognad och en vilja till kompromisser som sällan synts till i Bosnien. Med «Alliansen», SDS och två mindre serbiska partier, SNSD och PDP, lyckades den Höge Representanten efter tre månader av maratonförhandlingar slutligen den 27 mars föra i hamn en överenskommelse, som döptes till Mrkovica-Sarajevo-deklarationen. I grunden var denna deklaration egentligen bara det knippe principer som hade föreslagits ligga till grund för de förändringar som Alliansen avsåg att genomföra, men den framställdes nu som en triumf då också den serbiska parti-trojkan, med några reservationer, skrivit under och gett sitt stöd för deklarationen. Underskrifterna var emellertid icke bindande (OHR Press Release 19 februari 2002, ICG 2002).

Strax efter det att deklarationen hade kommit till stånd antogs den i Federationen med stöd av «Alliansens» magra majoritet.¹¹ Inte oväntat blev händelseförloppet annorlunda i Republika Srpska. När representanterna för Republika Srpska hade återvänt till Banja Luka efter förhandlingarnas avslutande, samlade Kalinic samtliga serbiska partier och lät dem skriva under en starkt reviderad version av deklarationen. Detta dokument stred radikalt mot Mrkovica-Sarajevo-deklarationen och även till viss del mot Dayton-överenskommelsen, men hade vissa drag, om än förvrängda, av den ursprungliga deklarationen (ICG 2002). Ingen inom den Höge Representantens stab (OHR) hade dock räknat med att Republika Srpska skulle införa förändringarna i enlighet med domslutet, men hade hoppats på att

10 Alliansen består av Zlatko Lagumdžijas socialdemokratiska SDP, Haris Silajdzics moderata muslimska parti SBiH och Kresimir Zubaks moderata kroatiska parti NHI samt ett antal småpartier.

11 Förändringarna antogs dock enbart i den ena kammaren.

Republika Srpskas kompromissvilja skulle medge att ett förslag kom till stånd som till viss del avspeglade detta domslut. Strax efter det att Republika Srpska hade antagit sin version, utfärdade den Høge Representanten prompt tre förändringar i beslutet, vilka uttrycktes i termer som «closing a small number of gaps» i ett antaget beslut. I själva verket innebar dessa förändringar radikala revideringar, vilka i stort sett satte konstitutionen i linje med Mrkovica-Sarajevo-deklarationen. Republika Srpska var tvingat att acceptera, protesterna blev lågmälda och den direkta obstruktionen kom av sig.

De nya konstitutionerna

Från april år 2002 är alla de tre folkgrupperna statsbärande i hela Bosnien. Härvid kommer också den sorgligt absurda språkfrågan att få en principiell lösning. I Republika Srpskas konstitution heter det att de officiella språken är de språk «som talas av serber, kroater och bosnjaker». Denna formuleringsakrobatik har uppkommit genom den politisering språken i Bosnien utsatts för. En konkret konsekvens av detta beslut kan bli en massiv nyproduktion av vägs skyltar, vilka nu skall skrivas med både latinsk och kyrillisk skrift. Tidigare har Republika Srpska använt kyrillisk medan Federationen använt latinsk. Det symboliska värdet av nya vägs skyltar skall inte underskattas (Constitution of Republika Srpska 2002).

Mera komplicerade var frågorna om de så kallade vitala intressena. Detta är ett begrepp som ofta nämns i relation till rätten till självbestämmande; men liksom denna rätt, uttryckt i FN-stadgan (kap. XI, art. 73, 74), är idén om vitala intressen vag och i stort sett godtycklig. I Bosnien har de «vitala intressena» främst handlat om att etno-nationalistiska partier skall kunna framföra politiska argument insvepta i kvasijuridisk retorik för att legitimera obstruktion av beslut som kan inskränka deras makt. Dayton-konstitutionen skapade ett parlament där den ena kammaren, «folkkammaren», var utrustad med s.k. etniskt veto. Detta innebar att om ett visst antal delegater från en etnisk grupp lade ned sina röster i en viss fråga kunde parlamentet inte anses beslutsmässigt. Ett identiskt system har funnits i Federationen i vilket vetorätten varit förbehållen bosnjaker och kroater. I Republika Srpska existerade emellertid inga möjligheter till etniskt veto eller andra jämviktssystem.

Med förändringarna år 2002 införde man emellertid en svagare variant av en «folkkammare» i Republika Srpska, under benämningen «folkråd». Detta organ har ingen verkställande makt, men det kan fälla beslut som nationalförsamlingen har fattat. Rådet skall be-

stå av 28 medlemmar, åtta från varje statsbärande etnisk grupp och fyra «andra». Alla lagförslag eller akter som nationalförsamlingen fattar beslut om måste vidarebefordras till rådet, om de kan anses röra ett vitalt intresse. Detta begrepp är som sagt ytterst brett definierat i konstitutionen.

Ett steg radikalare blev reformen angående fördelningen av positioner inom den offentliga byråkratin. Inom all offentlig administration, dvs. inom bl.a. alla ministerier och myndigheter på entiets- och kantonal nivå, inom alla kommunalförsamlingar och inom rättsväsendet, skall ett system av positiv särbehandling införas. Genom detta avser man åstadkomma en proportionell representation i enlighet med 1991 års folkräkning. Byråkratin skall alltså harmoniseras med den historiskt etniska strukturen. Hur detta praktiskt skall gå till nämns dock inte i författningen utan detta skall anges i tilläggslagar till den offentliga tjänstelagen, vilket det «snarast» skall fattas beslut om (Constitution of Republika Srpska 2002).

Ett nytt Bosnien?

Kan då dessa författningsförändringar skapa ett nytt Bosnien och trola fram en uppfattning bland invånarna om en gemensam bosnisk tillhörighet? Denna fråga måste naturligtvis besvaras från ett bosniskt perspektiv. Med rätta kan man hävda att Bosnien nu leds in på en stig mot fundamental uppslutning i kollektiva rättigheter. Varje offentlig myndighet måste fördela sina poster proportionellt i enlighet med 1991 års folkräkning. Ett maximum och ett minimum av delegater från varje etnisk grupp skall återfinnas i all offentlig administration. Trots det finns idag ingen juridisk definition som bestämmer etnisk tillhörighet. Detta begrepp är i princip helt och hållet godtyckligt. Det är upp till personen själv att definiera tillhörighet och till omgivningen att avgöra om definitionen kan accepteras. Tekniskt sett skapar detta en fullkomligt absurd situation. Men samtidigt är denna absurditet ett uttryck för de generella sociala attityderna i samhället. Det finns i realiteten ytterst små skillnader mellan grupperna, men konkret uttrycker de tre helt olika politiska attityder och bildar på så sätt högst reella grupperingar.

Trots att dessa reformer i princip förstärker grupprättigheterna kan de leda till uppbrottet av den etniska diskurs som Bosnien är fångad i. Denna bakvända logik ligger just i den specifika situation som uppstått i Bosnien i förening med detta samhälles unika etniska tradition. De reformer som besluten anger, sluter på sätt och vis an till Bosniens tradition, i vilken de etniska grupperna spelat en

specifik administrativ roll. Nu återförs denna ordning över hela Bosnien. Kanske kan detta förfarande skapa en ordning som är i samklang med den bosniska statskulturen, och som på sikt kan uppfattas som legitim av Bosniens invånare, oavsett vilken etnisk grupp de anser sig tillhöra. Detta kan vara ett framsteg, även om denna ordning i teorin utmanar grundläggande demokratiska och juridiska principer.

Att etnicitet har haft en tendens att vara aktiv just i politiska sammanhang, tillsammans med bristen på ett gemensamt bosniskt perspektiv på staten, har lett till att ett vakuum uppkommit i den nuvarande bosniska statsidén. I och med att det bosniska samhället dessutom är splittrat i två, eller i vissa avseenden i tre, skilda administrativa områden, har också varje etnisk grupp fått en känsla av exklusivt ägande av institutionerna inom det «egna» området, något som attitydundersökningar tydligt visat. Så länge medborgare i Republika Srpska röstar på en församling som uteslutande företräder serber kommer också deras specifika tillhörighetskänsla till detta kollektiv att öka på bekostnad av en gemensam bosnisk identitet. Men om dessa reformer genomförs kommer Republika Srpska i framtiden att bara i begränsad utsträckning kunna framhäva sig själv som ensam representant för serberna. Kroatiska västra Mostar och bosnjakiska östra Mostar, vilka båda envist vägrat bryta upp sin monoetniska grund, kommer nu att bli tvungna att välja representanter för alla folkgrupper, vilka traditionellt levt tillsammans i Mostar. Härmed kommer den administration som tidigare uppfattades tillhöra «de andra», i bemärkelsen den motsatta folkgruppen, också tillhöra «oss». På detta sätt skulle ett all-bosniskt perspektiv kunna uppstå, även om det allmänna ägandet av statens institutioner grundar sig i kollektivrätten.

När de kollektiva rättigheterna nu kan få en definierad plats inom hela den bosniska staten fylls också det utrymme upp ur vilket de etniska rörelserna hämtat sin näring. Alla de tre grupperna får sina maktpositioner fastställda och de etnonationalistiska rörelserna kan i mindre utsträckning exploatera frågan om självbestämmande. De etniska politiska motiven kommer sålunda att förlora sin grund inom flera områden. Förvisso kan man hävda att detta är att ge efter inför de rörelser som hävdar att varje individ tillhör en etnisk grupp och inte är unik i sig själv. En sådan eftergift skulle emellertid också kunna ta luften ur dessa rörelser och kväva dem. Detta skulle kunna få den paradoxala följden att grogrunden för de civila principerna skulle bli mera fruktbar.

Med ett all-bosniskt perspektiv skulle vidare flera gemensam-

ma institutioner kunna grundas. Till exempel måste bosnjaker och kroater ta plats i Republika Srpskas järnvägsadministration, med säte i Doboj. En sådan representation kan betyda att det kan skapas ett konkret intresse för att tåg skall börja rulla effektivt över entitetsgränserna. Likaså skulle återvändandet av serber till Mostar kunna påskyndas, då serbisk representation inom den kommunala administrationen antagligen skulle upprätthålla ett intresse att se till att serber inte blir diskriminerade när det gäller social service. På detta sätt är författningsförändringarna ett instrument för att rekonstruera Bosnien och att strö grus i de etniskt rena institutionerna.

Men det finns flera hakar när det gäller en sådan potentiellt positiv utveckling. För det första är det uppenbart att det kommer att vara ohållbart att hålla sig till dessa bestämmelser i ett längre perspektiv. Även om en majoritet av alla bosnier, framförallt bosnjaker och kroater, i opinionsundersökningar hävdar att de önskar återvända, kommer långt ifrån alla att göra det.¹² Enligt de nya författningarna kommer principen med 1991 års folkräkning enbart att gälla fram tills målet för Annex 7 är uppfyllt. Men det finns inga skrivna kriterier för vad detta faktiskt betyder, trots att uppfyllandet av Annex 7 är en grundbult i konstitutionen. Enligt OHR kommer den Høge Representanten själv att avgöra när detta mål är uppfyllt. I dag består inte ens 10 procent av Republika Srpskas befolkning av icke-serber gentemot 45 procent före kriget. I Federationen är likaså mindre än 10 procent av befolkningen serber, gentemot mer än 20 procent före kriget (UNHCR 2002). Antagligen kommer den slutliga siffran för full implementering av kraven på återvändande att leda till att högst ca 20–25 procent av minoritetsflyktingarna återvänder. Om inte den etniska diskursen utplånas innan Annex 7 blivit implementerat, kommer framförallt Republika Srpska att förbli ett samhälle dominerat av s.a.s. exklusiva kollektiva rättigheter och i så fall är denna positiva diskriminering inte mycket värd.

Det kommer också att bli mycket besvärligt att i praktiken genomföra reformen och frågan är om den överhuvudtaget kommer att kunna förverkligas. I en stad som Foca, där över hälften av befolkningen var bosnjakisk före kriget, bor idag nästan enbart serber. Reformen skulle nu betyda att bortåt hälften av alla poster inom kommunalstyrelsen skulle behöva besättas av bosnjaker samtidigt som en lika stor andel serber måste lämna sina poster. Den enda nu pågående reform som är jämförbar är försöket att upprätta

12 Se samtliga UNDP Bosnia and Herzegovina Early Warning System. Quarterly Reports 2000–01 (<http://www.ews.undp.ba/eng/izvjestaji.asp>).

multietniska poliskårer, där framgången hittills varit ytterst blygsam. Få har visat sig vara villiga att flytta tillbaka och ta anställning i en minoritetsposition. Den generella reformen kommer otvivelaktigt att möta obstruktion, framförallt därför att den är ett direkt hot mot de nu dominerande kollektivens makt. Risken är överhängande att obstruktionen kommer att yttra sig i bojkott av institutioner eller i rent våld. Den makt som dessa kollektiv nu måste släppa ifrån sig är inte bara politisk utan också ekonomisk. Faran är att en motvåg uppstår mot implementerandet av författningsreformen med instabilitet som konsekvens. I värsta fall kommer hela processen att välta.

Ett av de största problemen med reformen kommer att vara av ekonomisk art. Med de aviserade förändringarna kommer Bosnien att få en ytterst tung administrativ apparat. Dayton-överenskommelsens institutionstrassel har varit otroligt kostsamt för Bosnien. I dag betalar varje bosnier ca 450 euro om året bara för att finansiera lönerna för den politiska administrationen på stats-, entitets-, kantonal och kommunal nivå. Detta motsvarar ca tre genomsnittliga månadslöner (Ashdown 2002). De nya konstitutionerna antogs utan att berörda finansministerier konsulterades och de konstitutionella reformerna kan helt enkelt sänka den redan belastade bosniska ekonomin.

Förhandlingarna om författningsförändringarna ledde inte på något sätt fram till en gemensam överenskommelse om bygget av en civil stat, tvärtom. Förändringarna förstärker på sätt och vis kollektivens rätt och legitimerar etnicitet som den grundläggande cellen i samhället.

Vad denna reform däremot kan lyckas med är att ge alla de tre etniska grupperna ett erkänt ägande till alla institutioner, även om ägandet inte kommer att grunda sig på individnivån utan på individens tillhörighet till kollektivet. Men just genom detta kan, enligt diskussionen ovan, ett all-bosniskt perspektiv uppstå där alla etniska grupper uppfattar att de äger staten tillsammans, vilket indirekt kan skapa en grogrund för en civil diskurs. Frågan är dock vad notan i form av obstruktion, protester och fler byråkrater kommer att sluta på.

Litteratur

- Ashdown, Paddy (2002) *Inaugural Speech* 27 maj (http://www.ohr.int/ohr-dept/presso/pressr/default.asp?content_id=8417).
- Berkovic, D. (2002) The RS Can Disappear if it Does Not Accept European Standards. *Nedeljli Telegraf* 6. mars.
- Burg, Steven L. & Paul S. Shoup (1999) *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*. Armonk, NY: M.E. Sharpe.
- Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina (2000) *Case 5/98, Partial Decision. Issue of the Constituent People*. Sarajevo: Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina.
- Constitution of Republika Srpska (2002) *Amendments LXVI – LXXXI to the Consitution of Republika Srpska*.
- Cvjanovic, Zeljko (2001) Bosnia: Republika Srpska Under Threat. *IWPR Balkan Crisis Report* nr. 301 (http://www.iwpr.net/index.pl?archive/bcr2/bcr2_20011128_3_eng.txt).
- Donia, Robert J. & John V. A. Fine Jr. (1994) *Bosnia and Herzegovina: A Tradition Betrayed*. New York: Columbia University Press.
- Friedman, Francine (1996) *The Bosnian Muslims: Denial of a Nation*. Boulder, CO: Westview.
- ICG (2001) Bosnia's Precarious Economy: Still not Open for Investment. *ICG Report* 7 augusti (<http://www.crisisweb.org/projects/showreport.cfm?reportid=375>).
- ICG (2002) Implementing Equality: The «Constituent People» Decision in Bosnia and Herzegovina. *ICG Report* 16 april (<http://www.crisisweb.org/projects/showreport.cfm?reportid=618>).
- Malcolm, Noel (1994) *Bosnia: A Short History*. London: Macmillan.
- OHR (2000) *Decision establishing interim procedures to protect vital interests of Constituent Peoples and Others, including freedom from Discrimination*. Office of the High Representative (http://www.ohr.int/decisions/statemattersdec/default.asp?content_id=365).
- OHR Press Release (2002) *Process of Constitutional Change in Bosnia and Herzegovina's Entities is Completed*. 19 april (http://www.ohr.int/ohr-dept/presso/pressr/default.asp?content_id=7478).
- Petritsch, Wolfgang (2002) Petritsch Issue Bosnian Serbs Stark Warning. *IWPR Balkan Crisis Report* nr. 308 (http://www.iwpr.net/index.pl?balkans_200201.html).
- UNDP (2000) *Human Development Report. Bosnia and Herzegovina 2000. Youth* (http://hdr.undp.org/reports/detail_reports.cfm?view=209).
- UNDP (2001) Bosnia and Herzegovina Early Warning System. *Quarterly Report* (oktober–december) (<http://www.ews.undp.ba/eng/izvjestaji.asp>).
- UNHCR (2002) *Return Statistics to Bosnia and Herzegovina from 01/01/96 to 31/01/02* (<http://www.unhcr.ba/return/T5-0702.pdf>).
- Westendorf, Carlos (1999) Lessons from Bosnia. *The Wall Street Journal* 29 juli.

Överlevnadsstrategier hos moldoviska bybor i Ukraina på 1990-talet

Eeva Pääkkönen
är fil.mag. i kultur-
antropologi vid
Helsingfors univer-
sitet och forskare
vid Aleksander-
institutet

I denna artikel analyseras preliminärt den statliga politikens roll i människornas liv i Ukraina på 1990-talet. Fokus ligger på klyftan mellan staten och individerna i ett system som genomgår ett makt-skifte. I det nya ekonomiska systemet har livet på landsbygden monetariserats, vilket naturligtvis orsakar förändringar i bybornas liv. Det som är intressant ur en antropologisk synvinkel är hur de sociala relationerna fungerar när staten sviker. De exempel som tas upp illustrerar det politiska beslutsfattandet i byn, statens kontroll över byborna genom det politiska systemet och de former som de sociala relationerna tar. Också den högaktuella frågan om en jord-reform diskuteras som ett exempel på hur folkets och den politiska maktens önskningar går isär. Analyserna baserar sig på fältarbeten som gjorts i Ukraina under somrarna 1998 och 1999 och på hösten 2000.

Två olika sätt att bedöma stater

Stater indelas vanligtvis i två kategorier: svaga och starka. Statens styrka bedöms i förhållande till dess samhälle och kan definieras både som statens förmåga att motstå trycket från samhället och som dess förmåga att genomdriva sina program inom samhället (D'Anieri 1999: 85). Det är frågan om hur väl statens ledare kan använda statsapparaten för att få människorna i samhället att göra vad de vill att de skall göra. Alla stater har begränsad förmåga vid någon tidpunkt, visavi några grupper eller i några frågor (Migdal 1988: XIV). Häri inbegrips förmågan att penetrera samhället, reglera sociala relationer, utvinna resurser och lägga beslag på dem eller utnyttja dem på vissa sätt. Starka stater är de som är välutrustade

för att utföra dessa saker, medan svaga stater har liten förmåga till detta. Många stater, i synnerhet i tredje världen, har kunnat penetrera samhället eller förändra institutioner även i landets avkrokar, men är inte i stånd att ändra på sociala relationer eller utnyttja resurser, åtminstone inte alla de resurser som statsledningen skulle vilja kontrollera (*ibid.*: 5).

Vi kan alltså fråga om staterna överhuvudtaget spelar någon roll i de människors liv som de försöker styra. Till och med i de avlägsnaste delarna av samhället i de yngsta staterna har arbetsförmedlingarna och statens resurser omformat politiska och sociala landskap. Men har dessa konturer till ett samhälle blivit omritade någorlunda så som ledarna hade föreställt sig? Svaret på denna fråga är: endast i några fall och inom områden där vissa frågor står mera i förgrunden än andra (Migdal 1988: XIII).

Var placerar sig Ukraina i denna diskurs om stater? Är det en stark eller svag stat och på vilka grunder kan man avgöra om den är det ena eller det andra? Jag skall analysera situationen genom att använda undersökningar på mikronivå som exempel. Jag beskriver skeendena i en liten by långt borta från huvudstaden och andra centra för beslutsfattande. Analysen är baserad på mitt fältarbete i en moldovisk by i södra Ukraina nära Svarta havet och den rumänska gränsen. I byn bor cirka 4000 människor. Byn är rik på traditioner, och i synnerhet bröllops- och begravningssedvänjor är viktiga i detta hänseende. Traditionellt beteende kommer också till synes i vardagslivet, bland annat i relationerna mellan generationerna, mellan män och kvinnor och i arbetsfördelningen (Pääkkönen 1997).

Demokrati i praktiken

På våren 2000 organiserade president Leonid Kuchma en folkomröstning om presidentens maktbefogenheter som innehöll fyra punkter man kunde rösta på. Folket skulle uttrycka sin åsikt om följande fyra frågor:

- ▼ Presidentens rätt att upplösa parlamentet (*Verkhovna Rada*) om ledamöterna inte kan bilda majoritet inom en månad eller om de inte godtar statsbudgeten inom tre månader;
- ▼ Ledamöternas immunitet;
- ▼ minskning av ledamöternas antal från 450 till 300; och
- ▼ skapandet av en tvåkammarriksdag i Ukraina: En kammare skulle fungera som den högsta nivån i lagstiftningen, den andra tänks representera regionernas lokala intressen.

Folkomröstningen var inte bara rådgivande, utan om folket accepterade förslaget skulle det underställas parlamentet för prövning och omröstning. Folkomröstningen hölls 16 april 2000 och en ledamot i byns valkommitté berättade för mig vad som hände:

Några veckor före valet fick vi brev och papper som skulle sändas till byborna. Brevet var tryckta på mycket fint och dyrt papper och var och en som var röstberättigad fick sitt eget brev. Vi tänkte att det skulle ha varit tillräckligt att sända ett per hushåll. Röstningen hade inte slutförts när vi ringdes upp från den närliggande staden och tillfrågades om hur många människor som hade röstat. Det var cirka 15 procent. Efter ett par minuter ringde de tillbaka och sade till oss: 30 procent av befolkningen har röstat, inte sant? Och sedan ringde de timme efter timme och kollade röstningsprocenten, 40 procent klara eller hur? 50 procent klara? De kommenterade också: 'Ni förstår väl att om röstningsprocenten blir under 60 procent, måste vi ha en ny röstning?' Vi räknade hur mycket pengar som redan hade använts och beslutade att rösta för andra. Problemet var att förutse vem som skulle komma och rösta och vem inte. Så vi gjorde misstag och det fanns folk som upptäckte att de redan hade röstat! Men de lugnade sig när vi förklarade för dem att det hade hänt ett misstag, gamla människor, förstår ni, och de registrerade sig någon annanstans. På det här sättet blev vår deltagandeprocent 70 procent.¹

Jag hörde likadana berättelser också i andra byar. På några ställen bad lärarna föräldrar komma till skolan för ett möte med sina pass och tvingade dem att rösta före mötet. Det förekom också att man tillät människor rösta i stället för andra familjemedlemmar eller att det inte var nödvändigt att visa pass (*Fakti* 18 april 2000).

Enligt dagstidningarna använde 29 miljoner ukrainare sin röst-rätt, dvs. 78,7 procent av de röstberättigade. Det livliga valdeltagandet överraskade alla: valkommittéernas medlemmar (!), sociologerna och de politiska observatörerna (*Fakti* 18 april 2000). Över 80 procent röstade ja på alla fyra punkterna och överlämnade avgörandet åt Verkhovna Rada.

Man berättade också för mig om andra sätt att åstadkomma sådana resultat som beslutsfattarna ville ha. I lokalvalet 1999 valdes byrådets ordförande och ledamöter. Den sittande ordföranden ville fortsätta och – så ryktades det – «köpte» röster. Han gick omkring i byn, träffade folk som han litade på, drack med dem och, kanske, lovade dem några förmåner. På väggen bakom rådhuset

1 Intervju med en ledamot i byns valkommitté 21 oktober 2000.

hade någon skrivit: «Drick mitt vin och jag får era röster.»²

En av medlemmarna i valkommittén berättade senare:

Europarådets inspektör kontrollerade vallokalen, röstsedlarna och valurnan men begav sig sedan genast till en annan by. Vi hade bara ett valbås, eftersom vi tänkte att folk skulle komma en och en. Jag vet inte varför, men folk kom alla på samma gång och det fanns inte rum att rösta. Några av medlemmarna i valkommittén arbetade vid byrådet och många av dem hade anställts av ordföranden. De är alla hans vänner och släktingar (till exempel hans hustru var sekreterare och både hans son och hans blivande svärdotter var anställda) och folk tycker inte om dem särskilt mycket. De fruktade att om ordföranden inte omvaldes skulle även de komma att förlora sina positioner. Nåja, i synnerhet när det kom in gamla människor var de mycket hjälpsamma. Valsystemet var mycket svårt och vi skulle ge råd men inte rösta för andra, vilket jag upptäckte hände. De flesta sade att de inte hade röstat för dem som blev valda, men där var man igen.³

Förseelserna under folkomröstningen och byrådsvalen tyder på att det finns problem när man vill skapa ett demokratiskt valsystem enligt västliga mått. Å andra sidan, de beslut som byborna tog under folkomröstningen avslöjar också andra problem. Den nya statsledaren har inte lyckats övertyga folk så att han kunnat stärka sin position och politiska makt, och han har heller inte fått dem att ta hans beslut på allvar. Majoriteten av de människor som jag intervjuade ansåg att folkomröstningen var ett slöseri med tid och pengar och väntade sig inga åtgärder efteråt.

Jordreform

Den viktigaste arbetsplatsen i byn är den tidigare kolchosen *Putj k kommunizmu* (Vägen till kommunismen).⁴ I dag är kolchosen ombildad till ett kooperativt bolag, dvs. medlemmarna äger andelslaget, och dess nya namn är Victoria. Nu kan det göra sina egna produktionsplaner, även om de ratificeras senare i byrådet och i andra planerande instanser i Odessa. Tidigare försökte kolchoserna uppfylla produktionsplaner som beordrats av de centrala planeringsorganen i Kiev och Odessa. Efter att jordlagen har blivit fastställd på ett behörigt sätt, kan medlemmarna själva besluta vad de vill göra med sin andel av jorden. De har alla rätt att odla den, sälja den eller

² Intervju 21 september 2000.

³ Intervju med medlem av den lokala valkommittén 31 september 2000.

⁴ Kolchosen grundades 29 november 1946.

låta Victoria odla den; deras rätt till jorden går i arv och barnen kan ärva deras andelar. Medlemmarna beslutar också hur stor del av sin lön eller annan kompensation de tar in natura.

Genast efter självständigheten, när Ukrainas ekonomi var i kris, var det nästan slut med Victoria. Den person som valdes till direktör för kolchosen i valen år 1993 var inte född i byn och han koncentrerade sig mera på sina egna intressen än på Victorias. Kolchosens ekonomi gick ned, boskapen såldes när uppfödning inte längre var lönsamt, maskinerna rostade på åkrarna och inga planer genomfördes. Kolchos-arbetarna fick ingen lön och de produkter man fick som kompensation delades ojämnt mellan medlemmarna. Till exempel fick arbetarna lägre ner i hierarkin mindre och sämre vete än direktören. De kunde inte sälja sin andel eller använda den för sitt eget leverne, utan gav den istället åt hönorna eller korna. Folk i högre ställning hade många fördelar jämfört med de andra.

År 1999 valdes en ung bybo till ny direktör för Victoria och han har lyckats med att både återuppbygga Victorias ekonomi och stärka människornas tro på framtiden inom det kooperativa systemet. I dag betalas lönerna till största delen i pengar, produktionen är rationaliserad, man har köpt två nya traktorer, boskapsuppfödningen har börjat igen och get- och fårhuset är produktivare än någonsin.

Den 3 december 1999 utfärdade president Kuchma en förordning, «Brådskande åtgärder för att påskynda jordreformen», enligt vilken byråden skulle slutföra jordreformen före 15 april 2000. Medlemmarna i Victoria höll ett möte och beslöt sig för att grunda ett kooperativ som baserade sig på privat ägande. Byrådens ledare förklarade vem det var möjligt att ingå avtal med samt vilka rättigheter och förpliktelser parterna hade. 480 medlemmar skrev kontrakt med det nya andelslaget och 44 med en bybo som hade öppnat en privat butik och en bar i byn.⁵

Jordreformen är i allmänhet ett av de största problemen i Ukraina och särskilt på landsbygden. Ekonomiska brott mot jordreformen förekommer och det kommer knappast att ske några större förändringar vad gäller detta inom den närmaste framtiden. Även om reformen officiellt har genomförts, är det snarare de lokala ledarna i byn och i den intilliggande staden än bönderna själva som bestämmer dess öde. Det är svårt för bönderna att få tag i information om reformen trots att det har publicerats böcker och bulletiner. Till exempel fick inte bibliotekarien i bybiblioteket lov att använda medel för att köpa Den ukrainska jordabalken (*Zemelnj kodeks Ukrainy*).

5 Protokoll från möte 7 april 2000.

På statsadministrationens lokala kontor i staden sändes bönder som försökte få reda på sina rättigheter från ett rum till ett annat och fick ingen information om de inte betalade extra pengar. Med undantag för dokumentationen skulle privatiseringsprocessen vara gratis, men den korrumpade administrationen kräver sin tribut.

Utkomstkällor i byn

Det nya ekonomiska systemet har monetariserat livet på landsbygden, vilket avspeglas på många sätt i bybornas utkomst. Lönen, som varierar i genomsnitt mellan 15 och 30 dollar per månad, kan man inte leva på, och ibland betalas den inte alls. Folk måste leta efter andra inkomstkällor. Sedan 1975 har det varit möjligt att sälja de privata lotternas produktion på torget och byborna har börjat odla grönsaker. Kolchosen hade ett bra bevattningssystem som även kunde användas på de privata lotterna och i växthusen. Tidigare var växthusens största tillåtna storlek 20 m². Ännu på 1980-talet förstörde byrådets ledare själv större växthus, men sedan 1991 har det varit möjligt att använda hela arealen kring husen för växthusbygge.

Tidigare kunde byborna sälja sin produktion själva, men sedan 1999 har det blivit nästan omöjligt. Organiserade grupper har erövrat torgplatserna och byborna måste sälja sin produktion i stora partier. Detta innebär lägre priser, mindre pengar och mera arbete än tidigare. Priskonkurrensen är mycket hård, eftersom grönsaker även importeras från Turkiet och i dag finns till salu året om. Tidigare kunde t ex byborna få en dollar per kilo för de första tomaterna, i dag är priset mycket lägre.

Förutom arbetet i skolorna, byförvaltningen, andelslaget eller på privata jordlotter finns det även annat slags privata företag i byn. Några människor har startat privata affärer, kiosker och barer. Barer och utomhuskiosker är ställen för mer eller mindre lagliga aktiviteter. I barerna spelar folk hasard trots att det är förbjudet, och i utomhuskiosker säljer man vodka, öl och cigaretter utan tillstånd. Allt detta vet man mycket väl i byrådet men det kontrolleras inte av polisen.

Staten är inte heller i stånd till att kontrollera bränslepriserna, och kostnaderna ökar i synnerhet under skördetiden. I augusti 2000 nästan fördubblades bränslepriset jämfört med början av sommaren. Privata bolag levererar bränsle till de priser som passar dem och staten är hjälplös. Folk klagar också över att administratörerna är så korrumpade att de inte ens vill kontrollera systemet.

Korruption i liten skala kan ses på vägarna till Odessa och Kiev. Poliser stoppar bilar och samlar pengar från folk på de mest bisar-

ra grunder. «Det är lättare att genast sätta in pengar mellan körkortsdokumentet och ge dem till polisen. Om du börjar kämpa för dina rättigheter, kan du sluta misshandlad i diket, dina tomater är stulna, och du tackar Gud för att du överhuvudtaget är vid liv,» sade några bybor. Under sommaren 2000 kom en ny halvlaglig polisgrupp kallad «Örnen» på vägarna. Enligt byborna är detta en farlig grupp. Den är våldsam men har stöd från högre ort, och vanliga människor står maktlösa inför den.⁶

Om sociala relationer

Statens plötsliga försvinnande från sociala och ekonomiska funktioner har brutit ned förtroendet för statsförvaltningen, offentliga institutioner och statliga välfärdstjänster. Detta tvingar folk att vända sig till lokala nätverk och inofficiella sammanslutningar. Människorna har dragit sig tillbaka från den «offentliga» ekonomin och börjat ty sig till en mångsidig informell ekonomi för att tillfredsställa sina behov. Informella aktiviteter är bland andra odling av mat, försäljning av varor, startande av små privata företag (inte alltid helt lagliga) och hjälp till vänner som gentjänst.⁷

Människor hör vanligen till mer än ett nätverk, och sociala relationer mellan familjemedlemmar, släktingar, vänner, grannar och arbetskamrater verkar vara mycket viktiga för att man skall klara vardagen. Sociala nätverk ger skydd när staten och marknaden sviker. Informella nätverk mellan bybor i form av all slags ömsesidig hjälp, information, råd och pengar aktiveras ofta under olika traditionella sammankomster. Till exempel en bröllopsfest är inte bara ett stort glatt firande av ett ungt pars giftermål eller ett befastande av en union mellan två familjer. Bland moldaver finns det också flera andra band i äktenskapet, såsom förbundet mellan «gudföräldrarna» och paret eller vänskapen mellan bröllopspojken föräldrar⁸ och bröllopsparet. Detta slags relationer är avsedda att hålla resten av livet och omfatta även följande generationer. I dag har sådana relationer både psykologisk och ekonomisk betydelse.

Även grannarna har en viktig roll i det sociala sammanhanget. I byn är människorna grannar från generation till generation och här kan många slag av ömsesidig hjälp diskuteras. Mitt exempel är från en gata där man höll på att bygga nya hus på 1990-talet. Folk flyttade från olika delar av byn och kände inte till varandra från förut.

6 Intervju 22 september 2001.

7 I Ukraina utgör sådana aktiviteter tre fjärdedelar av all ekonomisk aktivitet (Rose 1995).

8 En «bröllopspojke» kallar grannar och vänner till bröllopsfesten.

Men man håller redan på att knyta nya band. Män ber om hjälp när de är i behov av traktorer eller andra maskiner eller när någon behöver ett par starka armar för att bygga ett hus, täcka ett växthus eller gräva en brunn. Kvinnor lånar tvätt- eller symaskiner, hämtar hembakat bröd eller ost och sköter barnen. Till och med pengar lånas, även om folk inte alltid kan betala tillbaka genast. De sociala kontakterna mellan nya grannar är ännu inte lika viktiga som kontakterna mellan nära vänner, men de fördjupas med tiden.

Mera olik än de flesta?

I sin tolkning av den afrikanska krisen drar Patrick Chabal (1996) en parallell mellan postsovjetiska och postkoloniala länder. Den afrikanska politiken, ekonomin och kulturen beskrivs på ett sätt som påminner om Östeuropa. «Mycket av det som händer idag i Afrika (läs Östeuropa) verkar i stort sett att undgå vår fattningsförmåga. Att förklara de 'andras' politik är till den grad subjektivt att vi ofta inte märker det. Nationalekonomer, experter, forskningsprojekt och politologer har alla vid någon tidpunkt sett på Afrika (läs Östeuropa) från deras egna västliga samhällens synvinkel» (*ibid.*: 31).

Chabal beskriver krisen i det postkoloniala Afrika med hjälp av fyra faktorer: en akut ekonomisk kris, politisk instabilitet, den så kallade «retraditionaliseringen» av de afrikanska samhällena samt marginaliseringen av Afrika på den internationella scenen. Dessa faktorer är också förklarande i postsovjetiska studier.

Den ekonomiska och politiska krisen i Ukraina har redan diskuterats ovan. Exempel på «retraditionalisering» är många. Till exempel pågår bröllopsceremonier i byn i fyra dagar och man försöker göra allt enligt gammal tradition; äktenskapet bekräftas i kyrkan, gäster bjuds både till brudens och till brudgummens hem till en stor fest, man ger gåvor till gästerna som en form av socialt utbyte och måndagen efter bröllopet är en särskild karnevalsdag för kvinnor. Begravnin- gar hålls både i den avlidnes hem och i kyrkan. På begravningsplat- sen kastar man först en dyna, lakan, en filt, en flaska vatten och en levande kyckling på graven som tecken för ett gott liv efter döden och ger dem senare till de fattiga.⁹

De Boeck hävdar att i en afrikansk kontext är detta inte tecken på «primitivitet» eller «tribalism»:

9 Dessa synkretistiska religiösa traditioner praktiserades också under sovjettiden, bara i mindre skala.

Folk vänder avsiktligt ryggen mot det falska i de nationalistiska myter och de olika representationer som man trugar på dem. De har också antingen alltid hänvisat till eller på nytt börjat hänvisa till ett kulturellt, moraliskt, estetiskt och etiskt ramverk som präglas av och har sina rötter i (den återupptäckta eller återuppdiktade) traditionen. Detta bör emellertid inte förväxlas med en flykt till det förgångna. I stället för att bli krossade under traditionens tyngd eller isolera sig från större politiska och ekonomiska processer öppnar de sig mot mer eller mindre separata världar för att konstruera överbyggande sociala identiteter (De Boeck 1996: 100).

Med «traditionen» verkar människorna skapa mening i sin värld genom att tänka ut överskridande sammanhang och sammankopplande strategier. Traditionen möjliggör också motsånd. Den skyddar mot främmande influenser på kultur, språk, seder och bruk och bevarar byn som solid administrativ enhet.

Fastän sättet att regera i Ukraina gradvis börjar likna den västliga stilen och den politiska makten formellt sett innehas av staten, står statliga förordningar och de åtgärder som deras verkställare på lägre nivå vidtar ofta i strid med varandra. Staten är inte i stånd att kontrollera alla sfärer och alla sociala relationer i samhället. Här finns en konflikt mellan å ena sidan de statliga ledarna som försöker mobilisera folket och resurserna och införa ett enda regelverk och å andra sidan andra sociala organisationer som i vissa delar av samhället tillämpar olika regler. I detta hänseende är Ukraina en svag stat som kan jämföras med postkoloniala stater i omvandling.

Exemplen från fältarbetet bland de moldoviska byborna visar klart de svårigheter som en ny stat har när den försöker utöva sin makt i samhället. Den decentraliserade men okontrollerade politiska makten ger verkställarna (här verkställarna av jordreformen i stads- och byråd samt kolchosledarna i byn) en möjlighet att följa sina egna önskningar och begär. Order från högre ort tycks inte ha mycket inflytande över dem som borde genomföra dem på lokalnivå. De sistnämnda agerar snarare utifrån sina egna intressen. Byborna måste därmed försöka hitta en balans inom denna ram, och för det mesta tyr de sig i problemsituationer snarare till sociala än till officiella kontakter. Starka informella nätverk som bygger på förtroende vänner emellan och på växelverkan ansikte mot ansikte är pålitligare än en ekonomisk och politisk elit som tävlar om makten.

Detta är inte unikt i en värld där system och politiska förhållanden är i förändring. I afrikanska studier konstaterar man:

I den nuvarande situationen finns det en olaglighet som startats av staten – i själva verket en liten politisk elit som utgör tvångsregimens inhemska repressionsstruktur. (...) Detta resulterar i att gränserna mellan det lagliga och det olagliga skiftar hela tiden. (...) Den offentliga sfären är svag. Folk ser ingenting fel i att man använder offentliga medel för privata eller kollektiva ändamål. (...) Linjedragningen mellan det olovliga, det olagliga och det illegitima är ytterst svår (De Boeck 1996: 98).

Likheterna mellan postkoloniala och postsovjetiska system är avslöjande.

Naturligtvis är det problematiskt att jämföra system i förändring i olika delar av världen. Det hävdas ofta att den postsocialistiska transformationen på grund av sin olika historiska, politiska och ekonomiska bakgrund är unik och helt olik transformationen i Afrika eller Latinamerika (Ekman & Linde 2002: 23). Jämförelsen är emellertid viktig och nyttig, om man vill förstå människornas vardagsliv, åtminstone på mikronivån. Det kan hända att orsakerna till transformationen är olika, men följderna tycks vara lika. Jämförande studier hjälper oss att förstå likheten i människornas strategier, både på «hög» och på «låg» nivå i samhället under politiskt och ekonomiskt ostabila förhållanden. Det som händer i Östeuropa är inte ett exceptionellt fenomen och det har inte så som man ofta påstår sitt ursprung i det moraliska, etiska eller kulturella tomrummet i samhället efter Sovjetunionens sönderfall.

Litteratur

- D'Anieri, Paul (1999) «The Impact of Domestic Divisions as a 'Weak State'» i Taras Kuzio, Robert S. Kravchuk & Paul D'Anieri (red.) *State and Institution Building in Ukraine*. London: Macmillan Press Ltd.
- De Boeck, Filip (1996) «Postcolonialism, Power and Identity: Local and Global Perspectives from Zaire» i Richard Werbner & Terence Ranger (red.) *Postcolonial Identities in Africa*. London: Zed Books Ltd.
- Chabal, Patrick (1996) «The African Crisis: Context and Interpretation» i Richard Werbner & Terence Ranger (red.) *Postcolonial Identities in Africa*. London: Zed Books Ltd.
- Ekman, Joakim & Jonas Linde (2002) Svensk östeuropaforskning och det nya Europa. *Nordisk Østforum* 16 (1): 19–32.
- Migdal, Joel S. (1988) *Strong Societies and Weak States. State–Society Relations and State Capabilities in the Third World*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Pääkkönen, Eeva (1997) *Ukrainalaisen naisen arki eilen ja tänään*. Helsinki: Department of Cultural Anthropology, Helsinki University.
- Rose, Richard (1995) Adaptation, Resilience and Destitution – Alternative Responses to Transition in Ukraine. *Problems of Post-Communism* 42(6): 52–61.

Debatt

Det mangetydige Moldova

Tanja Storløkken
er frilansforsker
og tidligere
Moldova-boer

Det skrives ikke så ofte om Moldova i Norge. Derfor skal man sannelig være takknemlig når det en sjelden gang skjer. Elisabeth L'orange Fürst skriver om «Det tvetydige Moldova» i siste nummer av *Nordisk Østforum*. Jeg er enig med Fürst i at det er viktig å ha mer enn ett perspektiv på Moldova og at det er nødvendig å oppholde seg i landet for å forstå hva som skjer der og for å få et innblikk i innbyggernes selvforståelse og virkelighetsoppfatninger.

Jeg er imidlertid tilhenger av å gå enda lenger enn Fürst når det gjelder understrekingen av perspektivmangfold for å forstå Moldovas situasjon og nødvendigheten av å oppholde seg i landet i lengre tid for å få et godt grep om ulike virkelighetsforståelser. I den forbindelse har jeg også litt vanskelig for å skjønne hvordan det skulle være mulig å få god innsikt i Moldovas ulike virkelighetsforståelser uten å kunne minst to språk, russisk og rumensk/moldovsk.

Fürst velger å benytte seg av betegnelsen tvetydighet for å beskrive og analysere Moldovas situasjon. Enkelt uttrykt betyr vel tvetydighet at noe kan forstås på to måter. Spørsmålet er om ikke denne betegnelsen kan bli litt trang. Den er riktignok et fremskritt i forhold til entydighet, men etter min mening er den fremdeles ikke vid nok. Dersom jeg skulle fortsette på denne veien, ville jeg nok heller foretrekke betegnelsen mangetydighet når det gjelder Moldovas situasjon, som innebærer at det er nødvendig å forstå Moldova på mange måter samtidig.

Det ser også ut til at Fürst kan ha blitt noe fanget av denne tvetydighetsspråkbruken. For visse formål kan sikkert tvetydighet være dekkende. Språksituasjonen i Moldova kan grovt sett ses som tvetydig, hvor hovedspråkene er moldovsk/rumensk og russisk. Men

også dette blir en overforenkling siden det er flere andre språk som er i bruk i Moldova, noe Fürst selv påpeker. Når det gjelder kulturell identitetsforståelse, finner jeg tvetydighetsbetegnelsen for Moldovas situasjon upresis og uheldig. Fürst bygger dessverre, så vidt jeg kan skjønne, opp om en overforenklet tolkning av det hun kaller Moldovas dobbeltkulturelle situasjon, ved å legge hovedvekten på de russisktalende kontra de rumensktalende. Begge disse gruppene er høyst uensartede og innehar hver for seg et mangfold av historieførståelser og nåtidige virkelighetsoppfatninger. Det blir derfor for enkelt når Fürst velger å snakke om en pro-russisk kontra en rumensk historiefortolkning. Den moldovske situasjonen er langt mer mangslungen og broket enn som så.

Fürst opplyser om at «mitt grunnlag for å si noe om konflikten er mine månedlange opphold i Moldova hver høst i perioden 1998–2001. Jeg har bodd hos en russisktalende (jødisk/ukrainsk) familie, og har mye informasjon fra den kulturelle bakgrunn disse representerer. Samtidig har jeg også sørget for å snakke med informanter med rumensk bakgrunn. Dette både–og–perspektivet mener jeg må til for å gi innsikt i det postsovjetiske Moldova. (...) Når jeg i denne artikkelen i større grad gir tilgang til russiskspråklige informanters erfaringer enn rumenskspråklige, gir jeg dessuten i en viss forstand stemme til en gruppe som er mindre hørt i det norske (og vestlige) samfunn» (s. 159).

Her ville det ha vært klargjørende å få vite i hvilke sammenhenger Fürst mener at de russiskspråklige har blitt «mindre hørt i det norske (og vestlige) samfunn». Fürst ser ut til å mene at det kan ha betydning for norske synspunkter at den norske ambassadøren sitter i Bucuresti og bare er sideakkreditert til Chisinau. Er det offisielle norske synspunkter Fürst har i tankene? Jeg kjenner ikke til de synspunktene om Moldova som formidles fra den norske ambassaden i Bucuresti. Men dersom situertheten i Bucuresti virkelig påvirker norske synspunkter i pro-rumensk retning, slik Fürst mer enn antyder, er det grunn til å minne om at også av ambassadepersonell i Bucuresti bør man kunne forvente en viss evne til selvstendig tenkning og analyse. Når det gjelder norske synspunkter generelt, vil jeg tro at den norske ambassadens synspunkter har minimal betydning. De fleste har ikke engang hørt om Moldova og av dem som har gjort det, er det trolig få som har spesifikke synspunkter. Når det gjelder de arbeider om Moldova som er blitt publisert i forskningsmiljøet i Norge i løpet av det siste tiåret, er ikke ett av dem ensidig opptatt av å formidle de rumenskspråkliges erfaringer i Moldova, så vidt meg bekjent (jf. Demirdirek 2001, Kolstø 1993, 1995, 1998,

1999, Storløkken 1994). For mitt eget vedkommende skal jeg innrømme at jeg nok kom til Moldova med en viss dragning mot det rumenske etter mange års befatning med Romania, men etter to år i Moldova endte jeg vel, spissformulert, opp som moldovsk patriot med sterkt russofile tilbøyeligheter.

«Fokuset på den rumenske fortolkningen kan være en forklaring på den uenighet som fremtrådte mellom min fremstilling av Moldova i en kronikk i *Aftenposten* 18. oktober 2001 og et 'motinnlegg' fra Jardar Seim i samme avis 5. november 2001,» skriver Fürst (fotnote 2, s. 159). At Jardar Seim er relativt rumenskvennlig, burde ikke komme som noen overraskelse på noen innen øststatsforskningen, men han er først og fremst Romania-kjenner og ikke Moldova-kjenner. Seim har utviklet en sterk forkjærlighet for og kunnskap om Romania gjennom en mannsalder og er historisk velorientert og grundig. Derfor burde også Fürst lytte mer til ham når han påviser historisk slendrian, og tenke gjennom sine egne historiske fremstillinger, noe hun tydeligvis ikke har gjort siden hun hardnakket holder fast ved sine historiske villfarelser og sågar legger til flere i «Det tvetydige Moldova». Da hjelper det dessverre ikke alltid å gjemme seg bak en eventuell forskjell mellom en pro-russisk kontra en rumensk historiefortolkning. Historien kan ikke tolkes til å bli hva som helst, til tross for at det finnes flere måter å tolke den på. Visse grunnleggende historiske kjensgjerninger er ikke til å komme forbi uansett hvilket perspektiv man velger å se dem i lys av.

Her vil jeg særlig gripe fatt i en av Seims påpekninger (2001), nemlig at Bessarabia ikke var noe eget land før Russlands annektering i 1812, og utdype dette punktet ytterligere. Fürst skriver et sted om tiden før 1812 i tilknytning til utlegningen av rumensk historiefortolkning: «... den gang Moldova bare var skilt fra den rumenske naboregionen Moldavia ved elven Prut og begge var under ottomansk overherredømme» (s. 163). Problemet er bare at Moldova på begge sider av Prut før 1812 slett ikke var to, men ett. Det er også verdt å merke seg at hele området mellom elvene Prut og Dnestr ikke ble kalt Bessarabia før i 1812, men navnet Bessarabia hadde blitt brukt i lang tid med flere forskjellige geografiske nedslagsfelt. Bessarabia viste derfor til noe annet enn området mellom Prut og Dnestr i 1700-tallets fredsavtaler.

Området mellom Prut og Dnestr var intet selvstendig land før 1812, men var en del av Det moldovske fyrstedømmet som ble skapt på 1300-tallet, og som kom under ottomansk overhøyhet allerede på 1400-tallet. Det moldovske fyrstedømmet strakk seg langt inn i dagens Romania hvor jo en stor landsdel nettopp heter Moldova.

At enkelte fremdeles drømmer om et Stor-Moldova, har sin historiske bakgrunn i Det moldovske fyrstedømmet. Fürst tolker ensidig denne vektleggingen av et felles Moldova på begge sider av Prut til å kunne underbygge en rumensk historiefortolkning og ønsket om et Stor-Romania. Men en vektlegging av moldovernes felles historie før 1812 kan like godt bygge opp om moldovske historiefortolkninger og ønsket om et selvstendig Moldova eller sågar et ønske om et Stor-Moldova.

Fürst virker uklar og til dels entydiggjørende når det gjelder flertallsbefolkningen i Moldova, hvis språk er rumensk/moldovsk. Hun velger å snakke bare om en rumensk historiefortolkning. Hva med mangfoldet av rumenske historiefortolkninger? Og hva med mangfoldet av moldovske historiefortolkninger? Dersom Fürst er genuint opptatt av å unngå entydighet og feilaktige kategoriseringer, bør hun ikke selv bidra til disse ondene. Dessverre har Fürst også en tendens til å karikere den rumenske historiefortolkningen som hun faktisk prøver å si noe om. Jeg har i alle fall ikke støtt på noen pro-rumenske nasjonalister som «velger å se bort fra de siste 300 års historie, i konsentrasjon om sitt 'egentlige' identitetsgrunnlag» (s. 163). For øvrig skulle det vel ha vært 200 år? Snarere er mitt inntrykk at også pro-rumenske nasjonalister er veldig interessert i historie, også historien etter 1812. Etter Moldovas uavhengighet har det kommet ut en rekke historiebøker nettopp om denne perioden, mange av dem riktignok i nyoppretrykk fra mellomkrigstiden. Så kan man selvfølgelig innvende at mange av disse bøkene er pro-rumenske. Men nettopp disse historieforståelsene burde det være en oppgave for Fürst å sette seg inn i dersom hun vil si noe nyansert om rumenske historiefortolkninger.

Fürsts omtale av Dnestr-republikken er heller ikke spesielt klargjørende. I en setning hevder hun at befolkningen i denne utbryter-republikken er «overveiende russisktalende», mens noen setninger nedenfor skriver hun: «I 1991 brøt væpnet konflikt og ansatser til borgerkrig ut mellom russisktalende og rumensktalende i dette området» (s. 161). For å unngå misforståelser er det verdt å understreke at 40 prosent av innbyggerne i området er moldovere, ukrainerne utgjør 28 prosent og russerne 25 prosent. Det er blitt argumentert for at konflikten i området i første rekke er en ideologisk og ikke en etnisk konflikt (Kolstø 1993). Pål Kolstø og Andrej Malgin (1998) har sågar argumentert for fremveksten av en egen Dnestr-identitet. Uansett blir det for enkelt å beskrive Dnestr-republikkens situasjon bare på bakgrunn av Fürsts tvetydighetspar russisktalende og rumensktalende.

I omtalen av historieforståelsene til Fürsts russisktalende og rumensktalende er det liten tvil om at hun favoriserer de russisktalendes versjon av historien. Og det er faktisk noe ganske annet enn å gi stemme til de russiskspråklige. Det burde være fullt mulig å gi stemme til de russisktalendes historieforståelser uten å måtte forringe flertallsbefolkningens historieforståelser. Fürst gir for eksempel en meget rosende omtale av utviklingen i Bessarabia under russisk styre på 1800-tallet. Hun skriver blant annet at «den russiske innflytelsen på 1800-tallet betydde alfabetisering og urbanisering av det moldovske folket» (s. 163). Dette er vel å trekke det litt langt siden 82 prosent av den mannlige og 96 prosent av den kvinnelige befolkningen i Bessarabia ikke kunne lese og skrive så sent som i 1897. Russifiseringen hadde også sine negative sider, noe Fürst behendig unnlater å komme inn på.

Derimot velger Fürst ikke å si noe positivt om den viktige mellomkrigstiden da de moldovske områdene på begge sider av Prut var innlemmet i Stor-Romania. For det fantes også lyspunkter i denne perioden. Kulturelt og utdanningsmessig fikk moldoverne i Bessarabia det bedre enn tidligere, men økonomisk og politisk var samlivet med Romania heller mislykket. Bessarabia ble lovet provinsielle selvstyrrerettigheter ved sammenslåingen med Romania som provinsen så lite til. I stedet fikk bessaraberne føle at sentralstyringen fra Bucuresti ikke nødvendigvis tilgodeså deres område i større grad enn den tidligere russiske sentralstyringen fra St. Petersburg. Drømmen om Stor-Romania fikk en alvorlig knekk.

Når man snakker om Moldovas etniske sammensetning, er det ikke uproblematisk hva man betegner den største etniske gruppen som – moldovere og/eller rumenere. Disse betegnelsene kan ikke uten videre brukes synonymt. Den moldovske folkefronten som spilte en viktig rolle i Moldovas løsrivelse fra Sovjetunionen, var nok pro-rumensk. Men drømmen om Stor-Romania hadde liten støtte i Moldovas befolkning. At Moldova valgte en selvstendig linje i stedet for å satse på en sammenslåing med Romania, kom da også overraskende på de fleste vestlige forskere som ikke hadde gjort hjemmeleksene og feltstudiene sine, og blant annet ikke stilt spørsmål ved den synonyme bruken av betegnelsene moldover og rumener. Et lite mindretall i Moldova anser seg som rumenere, mens det store flertallet først og fremst identifiserer seg som moldovere. På denne bakgrunn er det heller ikke så merkelig at mange velger å kalle språket sitt moldovsk og ikke rumensk.

En historie fra 1. verdenskrig kan illustrere denne problematikken (gjengis i Clark 1927: 82–83). En bessarabisk bonde var på vei til

den russiske fronten i Moldova med en slede full av brød. Han var allerede kommet et stykke vest for Prut da en av sledemeiene røk. En rumensk kavalerioffiser kom tilfeldigvis forbi, og bonden bukket for ham med luen i hånden og spurte: «Herre, kan De moldovsk?» Offiseren svarte spøkefullt: «Nei, gamle venn, jeg kan ikke moldovsk, men De kan rumensk.» «Nei, herre,» svarte bonden, «jeg kan ikke rumensk.»

Summa summarum virker det som om Fürst har et bedre grep om de russisktalendes historie- og virkelighetsforståelser i Moldova enn flertallsbefolkningens. Og slik sett får hun problemer med å formidle et velbegrunnet både-og-perspektiv. Dersom Fürst virkelig skal kunne realisere sitt ønske om å se Moldova i lys av to perspektiver samtidig, vil det kreve at hun er villig til å ta tiden til hjelp, og foreløpig har Fürst vært litt for rask og litt for overfladisk. Ved å legge hovedvekten på en pro-russisk kontra en rumensk historiefortolkning til fortregning for mangfoldet i de russisktalendes og flertallsbefolkningens historiefortolkninger, er Fürst allikevel med på å bygge opp under en tvetydiggjøring av Moldova som heldigvis er mer mangetydig enn som så. Fürsts både-og-perspektiv for å forstå det postsovjetiske Moldova kan rett og slett bidra til å tvetydiggjøre forståelsen av et mangetydig land. Selv mener jeg at det er nødvendig å inkludere mange perspektiver i stedet for to hovedperspektiver for å forstå det postsovjetiske Moldova. I tillegg til studier av viktige historiske kilder og sekundærlitteratur vil det kreve langvarige feltstudier for å få innsikt i de enkelte gruppenes historie- og virkelighetsforståelser.

Kanskje Fürst burde ha begrenset seg til å si noe om sine russiskspråklige informanternes erfaringer og virkelighetsforståelser siden det er de russisktalende hun hovedsakelig, så vidt jeg har forstått, har oppholdt seg sammen med under sine besøk i Chisinau? Det ville være ytterst interessant å få en utdypende fremstilling av hva Fürst har funnet ut på denne bakgrunn. Hülya Demirdirek har for eksempel begrenset seg til å si noe om den gagausiske problematikken fordi det var i Gagausia hun utførte sitt langvarige feltstudium. Fürst er imidlertid i godt selskap når det gjelder å trekke litt for raske slutninger på bakgrunn av det rike moldovske materialet. Den grundige og breddeorienterte Pål Kolstø har et kapittel om Moldova i sin bok *Nasjonsbygging. Russland og de nye statene i øst* (1999: 211–12) som han avslutter på denne måten:

Innenfor moderne nasjonalismeforskning legger enkelte teoretikere hovedvekten på elitesnes rolle ved fremveksten av nasjonale bevegel-

ser. Andre understreker derimot langt sterkere at ingen nasjonalist kan koke suppe på en spiker. Det må finnes et kulturelt råmateriale som nasjonen kan dannes av. Som vi har sett, er både kulturelle identiteter og eliteinteresser viktige for å forstå de pågående nasjonsbyggingsprosjektene i Moldova. Etter min oppfatning gir det moldovske materialet ikke grunnlag for å hevde at den ene av skoleretningene innenfor nasjonalismeforskningen har mer rett enn den andre.

Den gylne middelvei fører ikke nødvendigvis til den historiske sannhet og særlig ikke på et spinkelt empirisk grunnlag. Etter min mening er det umulig å underbygge denne oppfatningen om Moldova og nasjonalismeforskningen bare på grunnlag av det materialet Kolstø bygger sin slutning på. Bare grundige og langvarige feltstudier i tillegg til annet materiale ville kunne utdype og eventuelt bygge opp under Kolstøs påstand. Charles King (1994, 1999) har bidratt med en god begynnelse angående Moldova og nasjonalismeforskningen. Særlig har han gitt oss en mer nyansert forståelse av betegnelsene moldover og rumener. Men i likhet med Kolstø har heller ikke King utført langvarige feltstudier. Han har begrenset seg til korte opphold, historiske studier og utvalgte eliteintervjuer. I Moldova ligger det derfor en til dels utforsket gullgruve og venter på en robust sjel med pågangsmot, god tid, gode språkkunnskaper eller lyst til å tilegne seg disse kunnskapene, og med hang til og stor interesse for både historiske studier og sosialantropologiske feltstudier. Drum bun – god reise – til den som måtte føle seg kallet!

Litteratur

- Clark, Charles Upson (1927) *Bessarabia. Russia and Roumania on the Black Sea*. New York: Dodd, Mead & Company.
- Demirdirek, Hülya (2001) *(Re)making of a place and a nation: Gagauzia in Moldova*. Doktoravhandling. Oslo: Department of Social Anthropology, University of Oslo.
- Fürst, Elisabeth L'orange (2001) Europas usynlige land. *Aftenposten* 18. oktober.
- Fürst, Elisabeth L'orange (2002) Det tvetydige Moldova. *Nordisk Østforum* 16 (2): 157–72.
- King, Charles (1994) *The Moldovan Identity and the Politics of Pan-Romanianism*. *Slavic Review* 53 (2): 344–68.
- King, Charles (1999) *The Moldovans. Romania, Russia and the Politics of Culture*. Stanford: Hoover Institution Press.
- Kolstø, Pål, Andrei Edemsky & Natalya Kalashnikova (1993) The Dniester Conflict: Between Irredentism and Separatism. *Europe-Asia Studies* 45 (6): 973–1000.
- Kolstø, Pål (1995) *Russians in the Former Soviet Republics*. London/Bloomington: C. Hurst/Indiana University Press.
- Kolstø, Pål & Andrei Malgin (1998) The Transnistrian Republic – a Case of Politicized Regionalism. *Nationalities Papers* 26 (1): 103–27.
- Kolstø, Pål (1999) *Nasjonsbygging. Russland og de nye statene i øst*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Seim, Jardar (2001) Moldova og det nasjonale. *Aftenposten* 5. november.
- Storløyken, Tanja (1994) «Moldova mellom Prut og Dnestr eller Moldova mellom Romania, Ukraina og Russland?» i Bernt Bull & Anders Kjølberg (red.) *Et nytt Øst-Vest skille i Europa?* Oslo: Europa-programmet (85–104).

EU- og NATO-utvidelse på nettet

Jakub M. Godzimirski
Internettmedarbeider

Etter mer enn ti år med altomspennende reformer står Øst-Europa i dag foran et skjebnevalg. De fleste landene i regionen har valgt å satse på en tilnærming til vesteuropeiske politiske og økonomiske strukturer – først og fremst EU og NATO – som sine fremste strategiske mål. I dag har tiden kommet for å avgjøre hvilke av disse landene som oppfyller inngangskravene og hvor det utvidede Vestens grense skal trekkes etter at disse organisasjonene har truffet sine beslutninger.

I denne korte presentasjonen av nettressurser vil vi fokusere på kilder som omhandler utvidelsesproblematikken. Vi skal presentere nettsteder med EUs og NATOs syn på omverdenen generelt og utvidelsesspørsmålet i særdeleshet og likeledes de aktuelle kandidatlandenes offisielle syn på utvidelsen. Den nær forestående utvidelsen av vestlige politiske, økonomiske og sikkerhetspolitiske strukturer kan betegnes som den største institusjonelle revolusjon på det europeiske kontinentet siden Sovjetunionens sammenbrudd. Men mens Sovjetunionens

fall kom nokså uventet på de fleste, er den forestående EU- og NATO-utvidelsen en prosess som har tatt mange år – flere, blant dem den britiske historikeren Timothy Garton Ash, mener at det har tatt altfor mange år – å forberede grunnen for. Utvidelsen kommer til å forandre Europas politiske og institusjonelle kart til det ugjenkjennelige. Det er derfor forståelig at alle engasjerte parter også har tatt i bruk det nyeste mediet – Internett – for å formidle sine synspunkter.

EU og omverdenen

Det beste offisielle stedet for å finne informasjon om EUs syn på omverdenen er EU-kommisjonens side om «The European Union in the World» på adressen

<http://europa.eu.int/comm/world/>

Her finner man lenker til informasjon om EUs utenrikspolitikk og dets relasjoner med andre internasjonale aktører. Dette nettstedet inneholder også mye informasjon om utvidelsen og de bilaterale relasjoner med kandidatlandene.

Mer spesifikk informasjon om EU og utvidelsen finner man på det offisielle EU-nettstedet med bakgrunnsstoff om forhandlingsprosessen, timeplaner m.m.
http://www.europarl.eu.int/enlargement/default_en.htm

NATO og omverdenen

Informasjon om NATOs relasjoner med omverdenen finner man først og fremst på NATOs offisielle nettsted
<http://www.nato.int>

NATOs forhold til nabolandene (partnerskapsavtaler m.m.) omhandles utførlig på følgende adresse
<http://www.nato.int/pfp/partners.htm>

Når det gjelder NATO-utvidelsen, kan man også finne en del informasjon om dette på NATO-nettstedet. På hovedsiden kan man under «Organisation» velge «Partner Countries». Gjennom denne lenken finner man en god del bakgrunnsstoff om de enkelte søkerlandenes NATO-agenda.

Søkerlandene har satset mye på å overbevise NATO om at de er modne for å bli tatt opp som nye medlemmer. For å styrke sin sak har søkerne organisert seg, og de omtales gjerne under fellesbetegnelsen «Vilnius-gruppen». Det siste som skjedde på denne fronten var Vilnius-gruppens toppmøte i Riga i juli 2002. Informasjon om dette – og også mye annet relevant NATO-stoff – finner man på adressen
<http://www.rigasummit.lv/en/>

I og med at Riga-toppmøtet bare var en slags mellomstasjon mellom Madrid –

som åpnet for polsk, tsjekkisk og ungarsk NATO-medlemskap – og Praha-toppmøtet, hvor man skal fatte beslutningen om hvilke nye stater som skal tas opp som medlemmer, kan det også være av interesse å se på nettstedet som er opprettet i forbindelse med sistnevnte toppmøte. Dette har adresse
<http://www.natosummit.cz/en/>

En annen nyttig ressurs er Expand NATO.org, som er sponset av American Latvian Association og World Federation of Free Latvians
<http://www.expandnato.org/>

Her finner man blant annet en oversikt over NATO Enlargement Daily Brief
<http://www.expandnato.org/nedb.html>

EU-kandidatlandene på nettet

Euractiv.com er sannsynligvis den viktigste nettressursen med informasjon om EU-relevant utvikling. Stedet inneholder gode oversikter og lenker både til EU og «nasjonale» ressurser med fokus på Romania, Bulgaria, Ungarn, Slovenia og Tyrkia. Nettstedet er et «must» for alle som vil holde seg orientert om debatten om EUs nåtid og fremtid. Adressen er
<http://www.euractiv.com/>

Så over til de enkelte kandidatlandenes ressurser:

Estland

Den estiske integrasjonsprosessen koordineres av Office for European Integration som er direkte underlagt statsministeren. Adressen er
<http://www.eib.ee/pages.php/02>

Det estiske utenriksdepartementets offisielle side med informasjon om Estland og EU finnes på

<http://spunk.vm.ee/euro/english/>

Latvia

I likhet med i Estland har man i Latvia opprettet et direktorat for europeisk integrasjon underlagt statsministeren. Direktoratet ble etablert i 1994 og har adressen

<http://www.eib.lv/en/birojs.php>

På latvisk UD's offisielle nettsted finnes det også mye informasjon om relasjonene mellom Latvia og EU. Adressen er

<http://www.am.gov.lv/en/?id=13>

Det latviske parlamentet (Saeima) har etablert et eget senter for EU-informasjon. Stoffet finnes tilgjengelig på latvisk, russisk og engelsk. Den engelske versjonen finnes på

<http://www.saeima.lv/elk/angliski/index.html>

Litauen

Litauisk UD's informasjon om relasjonene med EU finnes på adressen

http://www.urm.lt/data/3/index_e.php

Den litauiske regjeringen har opprettet en Europa-komité som koordinerer den litauiske integrasjonsprosessen. Komiteens hjemmesider, som finnes i litauisk, engelsk, fransk og polsk versjon, har adressen

<http://www.euro.lt/index.php?LangID=2>

Polen

Polsk UD har også informasjon om EU-integrasjon på sine hjemmesider

http://www.msz.gov.pl/index_en.php

Ansaret for å koordinere den polske regjeringens EU-politikk tilligger Direktoratet for europeisk integrasjon, som har en hjemmeside (engelskspråklig versjon) på adressen

<http://www.ukie.gov.pl/eng/nsf/2/index>

Informasjon om fremdriften i Polens medlemskapsforhandlinger finnes på

<http://www.negocjacje.gov.pl>

Et polskspråklig nettsted med stoff om europeisk integrasjon, InfoEuropa, finnes på

<http://www.infoeuropa.gov.pl/>

En siste viktig informasjonskilde om Polen og EU er Unia & Polska, en online-avis viet Polens relasjoner med EU

<http://www.unia-polska.pl/>

Tsjekkia

Den tsjekkiske delegasjon i Brussel har en egen hjemmeside på

<http://www.mfa.cz/missionEU/>

Det tsjekkiske utenriksdepartementet har opprettet en egen server med informasjon om EU og Tsjekkia med omfattende og variert innhold. Sidene finnes både i tsjekkisk og engelsk versjon på henholdsvis

<http://www.euroskop.cz/page/index.vwf>

og <http://www.euroskop.cz/page/english.vwf>

Slovakia

Informasjon om Slovakia og EU og den slovakiske integrasjonsprosessen finnes på

http://www.government.gov.sk/eu_en/

Ungarn

Det offisielle nettstedet for Ungarns EU-integrasjon har adressen

<http://www.kum.hu/euint/index.html>

I tillegg har ungarsk UD en samling lenker med informasjon om EU og forhandlingsprosessen. Departementets hjemmeside finnes på

<http://www.mfa.gov.hu/>

Parlamentets nettsted med engelsk-språklig informasjon om europeisk integrasjon ligger på adressen

http://www.parlament.hu/biz/europa/index_english.htm

Slovenia

Slovenske myndigheter opprettet i 1997 et statlig direktorat for europeisk integrasjon. Dets adresse er

<http://www.sigov.si/svez/>

Lenker til andre slovenske ressurser med informasjon om Europa-politikken finner man ved å klikke på «Links» og så velge «Slovenian Sites – Slovenia's Accession to the European Union».

Romania

Rumensk UDs hjemmeside omfatter blant annet lenker til informasjon om europeisk integrasjon

<http://domino.kappa.ro/mae/home.nsf/HomePageEng>

EU-integrasjonen koordineres av Departementet for europeisk integrasjon. Deres hjemmeside (engelsk versjon) finnes på

<http://www.mie.ro/english/mie.htm>

Bulgaria

Det siste av de sentral-/østeuropeiske kandidatlandene er Bulgaria. Det bulgarske utenriksdepartementets hjemmeside omfatter blant annet informasjon om EU- og NATO-utvidelse. Engelsk versjon finnes på

http://www.mfa.government.bg/index_en.html

Bokomtaler

Vanviddets vidner

Birte Weiss & Karsten Fledelius

København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S 2000

199 s. ISBN 8700375268

Recenserad av **Tomislav Duli** [doktorand i historia vid Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord, Uppsala universitet]

Det måste i all ärlighet sägas att aktörsperspektivet är det som gör Karsten Fledelius och Birte Weiss' bok *Vanviddets vidner* intressant. De bosnjakiska vittnenas utsagor erbjuder oss nämligen en möjlighet att följa en mindre folkgrupps öden med början vid den massaker på 259 bosnjaker (inklusive åtta kvinnor och ett barn), som begicks i den nordvästbosniska byn Biljani den 10 juli 1992.

Vittnena från Biljani och andra orter i Klju kommun, deras berättelser om krigsupplevelserna, där skräcken blandas med ljud- och luktförnimmelser, hopp, förtvivlan, vardagslivets trivialiteter och svart humor är förvisso inget nytt och har analyserats på annat håll. Nytt är att författarna lyckades få tag på den tunnhårige skolläraren, Marko Samard•ija, som i egenskap av reservofficer organiserade massakern. Intervjun med Samard•ija är bokens starkaste avsnitt och erbjuder ett sällsynt tillfälle att få en inblick i en misstänkt massmördares mentalitet. Läsaren ställs inför frågan om Samard•ija trodde på sina bortförklaringar, eller om det i själva verket fanns en kall och kalkylerande man bakom orden. Eller kan det till och med ha varit så att han tappade kontrollen över händelseförloppet?

Författarna kunde med tanke på det intressanta källmaterialet ha gjort mycket mer av intervjun med Samard•ija än att bara konstatera att han ljög. De erbjuder istället en något krystad förklaring av hans handlande, som bland annat går ut på att Samard•ija skulle ha beordrat massakern som «hämnad» för bosnjakiska förbrytelser mot serber under andra världskriget och mordet på hans egen far 1941. Hur Samard•ijas eventuella bevekelsegrunder står i relation till de omedelbara förövarnas motiv förklaras inte, lika lite som relationen mellan propaganda, kollektivt minne och mördande i allmänhet.

Förutom mördandet och flyktingarnas lidande, berör författarna även ett för en västerländsk publik kanske mer välbekant ämne, nämligen europeisk flyktingpolitik. Greppet är lyckat eftersom läsaren vid det laget redan har lärt känna flyktingarna och deras anhöriga. Läsaren upplever genom vittnesmålen hur en grupp människor förvandlas från att ha varit förföljda och drivits från sina hem till att efter en tids smekmånad ställas inför det danska flyktingmottagandets realiteter, med allt vad det innebär ifråga om pekpinnar, stereotyper, främlingsfientlighet och *von oben*-attityd.

En del av flyktingarna återvänder till ett nedbränt Klju efter kriget, medan andra söker finna en framtid i Nordamerika eller Europa. Den trettioåriga änkan Nasiha stannar dock i Næstved, där hon arbetar som snabbköpskassörska och försöker skapa en framtid för sig själv och sina barn. Krigsminnena och saknaden tycks emellertid plåga henne och hon känner att ingen förstår henne: «Hur skall de veta, vad riktig skräck är? Den slags skräck, som får dig att höra ett ljud strax innan det finns där, för att du i många månader har tvingats spänna dina sinnen till det yttersta?» (s. 174).

Weiss och Fledelius gör sammantaget ett bra jobb med människorna från Klju, varigenom läsaren får ta del av offrens upplevelser och traumatiska minnen på ett personligt och levande sätt. Problemen uppstår när perspektivet höjs till författarnas analys och förklaring. Genom den ytliga och understundom tveksamma historiska analysen får läsaren lätt en något idylliserad bild av Bosnien på 1980-talet, där blandäktenskap, tolerans och samförstånd tycks ha präglat de etniska relationerna och där «många» främst kände sig som jugoslaver. Författarna talar därefter om en blandning mellan systematik och tillfälligheter i mördandet och det framgår att slumpen kunde vara avgörande för huruvida en människa överlevde. För att belysa det bosniska våldet drar de därefter kontinuerligt historiska paralleller till Förintelsen. Det sker bland annat genom ett språkbruk i vilket man talar om «Holocaust-liknande berättelser» (s. 168), och vid ett tillfälle kallas Förintelsen «nazisternas etniska rensning» (s. 127). Resonemanget kröns med det retoriska konstaterandet att «det är ingen som riktigt förstår» (s. 167) det enligt författarna «vanvettiga» våldet i Bosnien.

Det skulle måhända vara obegripligt om Bosnien på ett par år hade förvandlats från närmast ett föredöme i multietnicitet och tolerans till ett Förintelsens inferno. Nu utgör varken den ena eller den andra av dessa ytterligheter en adekvat beskrivning av Bosnien, vilket får betydelse för hela förklaringsmodellen. Andelen blandäktenskap var exempelvis inte högre än 12 procent (författarna anger

felaktigt tjugo), vilket var under det jugoslaviska riksgenomsnittet och lägre än talen för Kroatien, Serbien och Montenegro. Blandäktenskap var dessutom ett utpräglat urbant fenomen inom den sekulariserade medelklassen och förekom nästan inte på landsbygden. Att endast 5–8 procent av bosnierna (serber, kroater och bosnjaker), i huvudsak stadsbor och partimedlemmar, antog nationalitetsbeteckningen «jugoslav» vittnar också om partiets misslyckande med att skapa en övernationell medborgarskapsidentitet som alternativ till de nationella. De aktörer som kom till makten efter murens fall förmådde utnyttja de ofullbordade nationsbildningsprocesserna och kunde på kort tid mobilisera de olika folkgrupperna med hjälp av nationalistisk propaganda och demokratisk retorik.

Om den ena sidan i Weiss och Fledelius' beskrivning kan anses förmedla en alltför skönmålad bild av 1980-talets Bosnien, så förefaller det svårt att se syftet med de återkommande hänvisningarna till Förintelsen. Det är förvisso inte värre för offret att dödas i Bosnien än det var att mördas i Förintelsen. Skräcken, stanken, smutset, gråten och den därpå följande saknaden och sorgen är likartad på individnivå. Författarna förklarar emellertid inte för läsaren *på vilket sätt* mördandet i Bosnien var «av samma karaktär som» (s. 40) förgörandet av Europas judar. Som ett exempel kan man nämna att Auschwitz var ändstation för över en miljon män, kvinnor och barn, som genom byråkratisk precision selekterades för att sedan kläs av, gasas ihjäl och brännas i en daglig rutin ingen kunde undfly och där det inte fanns rum för någon slump. Om man dömer av uppgifterna i Weiss och Fledelius' bok, så förelåg det avsevärda skillnader mellan denna process och mördandet i Omarska eller Trnopolje, där några tusen, nästan uteslutande vuxna män, utsattes för tortyr eller mördades i sporadiska massakrer och enskilda mord. Majoriteten överlevde dock och kunde förpassas till ett liv med ofta livslånga trauman. Kvinnor och barn förefaller emellertid inte ha fraktats till lägren, utan deporterades direkt till Kroatien eller bosnjakiskt-kontrollerat område.

Man får tyvärr ett intryck av att författarnas bristande intresse för konkretisering vittnar om att deras återkommande hänvisningar till Förintelsen snarare är ett uttryck för journalistiskt effektsökeri än ett seriöst försök att förklara mördandets mekanismer. Bosnien och Förintelsen förvandlas därmed till metaforer för begrepp som fred och lidande, där de faktiska förhållandena verkar spela en underordnad roll. Slentrianmässiga hänvisningar till utrotningen av Europas judar är emellertid något man bör undvika, eftersom det tenderar relativisera såväl Förintelsen som andra former av massi-

va förbrytelser. Dessutom förklarar man inte något genom att i bisatser skriva in ord som «Förintelsen» eller «som judarna».

Den huvudsakliga bristen i författarnas analys står förmodligen att finna i deras otillräckliga kunskaper om det massiva våldets mekanismer, vilket ibland leder till att de istället för att förklara ställer sig till doms och moraliserar över det mänskliga handlandet. De är exempelvis kritiska till de bosnjakiska offrens serbiska grannar, som inte ingrep mot massakern i Biljani. Man kan förvisso sympatisera med det mänskliga i författarnas frustration, men det finns mängder av forskningsresultat som visar att reaktionen var förhållandevis typisk. Det mesta tyder på att en mängd strukturella och psyko-sociala faktorer verkar hämmande på åskådarnas vilja att ingripa. Det finns visserligen alltid några få som bryter mot normen, men majoriteten tenderar att lyda makten. Av forskningen att döma, så finns det med andra ord mycket som talar för att varken undertecknad eller författarna själva skulle ha handlat annorlunda än de kritiserade grannarna. Det är först när man inser dessa mänskliga svagheter och individens relativa maktlöshet som man kan söka förståelse och kanske även förklaringar till det våld som vid första anblicken måhända förefaller vanvettigt.

Vanviddets vidner förmedlar sammantaget ett ganska kluvet intryck. Aktörsperspektivet, som tar det övervägande sidantalet i anspråk, ger en intressant och understundom mycket levande bild av hur en grupp bosnjakiska flyktingar upplevde sitt liv i krig och främlingskapet i Danmark. Det är följaktligen i flyktingarnas upplevelser läsaren finner den stora behållningen. Hade det inte varit för författarnas bristfälliga analys, deras ibland otillräckliga kunskaper och den understundom tendentiösa framställningen, så hade boken kunnat rekommenderas. Som det är nu sällar sig verket tyvärr till en räckta journalistiska skildringar, som väcker empati och visserligen bör läsas, men endast har marginell betydelse för allmänhetens förståelse av kriget i Bosnien och mördandets mekanismer.

Europeans and Mongols in the Middle of the Thirteenth Century: Encountering the Other

Antti Ruotsala

Helsingfors: The Finnish Academy of Science and Letters 2001

170 s. ISBN 951-41-0891-4

Omtalt av **Iver B. Neumann** [seniorrådgiver i Utenriksdepartementet, på permisjon fra NUPI]

De siste tyve årene har litteraturen om kulturmøter eksplodert. Mens det i Vestens vitenskapelige arbeidsdeling tidligere først og fremst var antropologer, geografer og teologer som tok seg av dette, finnes det nå knapt et fag som ikke har utviklet en litteratur om «den andre». Selve uttrykket «den andre» angir én av inspirasjonskildene for denne litteraturen, nemlig den franske poststrukturalismens fascinasjon for «alteritet» (fra lat. *alter*, den andre). Oppsvinget i interesse faller sammen med at strømmene av mennesker, varer og ideer har tatt seg opp, og at alskens «andre» dermed dukker opp i kontekster der vi tradisjonelt ikke ventet dem. I tillegg til globaliseringen kommer mer historisk spesifikke faktorer, så som 500-årsjubileet for førstekontakten mellom «den gamle» og «den nye» verden i 1992.

Antti Ruotsalas bok tar for seg møtet mellom mongoler og det han konsekvent kaller europeere, slik det utspilte seg omkring tre vestlige ambassader i perioden 1245–55. En ambassade var tidens betegnelse på et reisefølge utstyrt med brev (diplomer, herav den senere termen diplomati) fra én politisk leder til en annen. I alle disse tilfellene dreier det seg om ambassader initiert av paven.

Ruotsala gir en bred og lett tilgjengelig beskrivelse av bakgrunnen. Mongolene var fra 1206 organisert under en leder de kalte store khan (Tsjinggis Khan) og hans familie. Deres religion var sjamanistisk, og den store khan ble (i pakt med kinesisk tradisjon) sett på som himmelens sønn. Det mongolske imperiet, som i løpet av de kommende tiår skulle komme til å omfatte det meste av mongolenes kjente verden, var ett i rekken av store steppeimperier som strekker seg tilbake til avarene i det femte århundre. Begrepet «mongol» skulle på latin få samme betydning som «tatar». Sistnevnte betegnelse ble først brukt i 1237, mens førstnevnte kom i bruk ti år senere: «the name *Tartar* came from the tribal union of the Tatars who had been the strongest power in the Mongolian area before the Mongols. Later their neighbours began to call all the peoples of

Mongolia the Tatars, which was spread to Europe in the form *Tartari* (...) the Mongols forbade being called *Tartars*. Their right name was *Moal* (s. 33, note 57).

Fra senteret i Khara Khorum hadde imperiet spredt seg gjennom en rekke fremgangsrike hærtog, der mongolene med sin overlegne våpenteknologi (stigbøyler og langbue) innrullerte stadig nye nomadiske folk i sine styrker og fikk stadig nye bofaste folk til å betale tributt til imperiet. Mongolene lånte villig vekk kulturelle praksiser fra andre, men var forholdsvis uinteressert i å forandre de underlagte folks sosiale organisasjon og religiøse forestillingsverden. Administrasjon overlot de i høy grad til andre. Mongolene hadde tatt lesekunsten fra uigurene, som var det første jordbruksfolket de underla seg, og uigurene hadde en privilegert stilling som bindeledd til andre folk i det vi nå ville kalle Sentral-Asia. For mongolenes forhold til perserne spilte nestorianerne en lignende medierende rolle. En rekke forskjellige folkeslag var blitt nestorianske kristne, blant annet nomader så langt nord som til Baikalsjøen, som i løpet av de åtte århundrene som hadde gått siden biskopen av Konstantinopel, Nestorus, satte spørsmålstegn ved Marias status som Jesu mor og som følge av dette ble drevet i eksil, hadde blitt omvendt til denne varianten av kristendommen. Det mongolske aristokratiet var eksogamt, og flere av dets hustruer kom fra nestorianske nomader (s. 30).

I 1235 bestemte Ögödei, som hadde tatt over som storkhan etter Temüjin seks år tidligere, seg for også å utvide imperiet i vestlig retning. Brorsønnen (og altså Tsjinggis Khans sønnesønn) Batu fikk ansvaret for det nye frontavsnittet. Det tyrkiske folket bulgarerne ble slått umiddelbart, og så grundig at det vi har igjen etter dem er av sten. Batu krysset Volga i 1237, tok Kiev i 1240, og i 1241 vant styrker på henholdsvis 10 000 og 65 000 mann avgjørende slag i Polen og Ungarn. Mongolske patruljer ble observert bare ti mil fra Venezia. Veien vest lå åpen. Våren 1242 kom det imidlertid bud om at Ögödei var død, og Batu returnerte til Khara Khorum for å kunne delta direkte i maktkampen om arvefølgen. Mongolene konsoliderte seg i det som skulle bli deres hovedstad Sarai ved Volga. Herfra og fremover skulle russologer være på hjemmebane.

Ruotsalas prosjekt er imidlertid ikke å studere forholdet mellom mongoler og russere, men å studere forholdet mellom mongolene og områdene i vest. I praksis innskrenket altså denne kontakten seg i første omgang til tre ambassader fra vestkirken. Det var de to ferske munkeordnene fransiskanerne og dominikanerne som fikk ansvaret for ambassadene. Presentasjonen av hva som finnes av kilder

og levninger fra ambassadene, og diskusjonen av deres historiografi, er en fryd å lese også for en ikke-historiker. Her kommer Ruotsalas sprogmektighet og nitide arbeid i arkivene virkelig til sin rett (selv om vi som i motsetning til ham ikke lever i et land der man holder seg med radionyheter på latin, godt kunne ha fått litt oversettelses-hjelp med alle de lange latinsitatene i fotnotene). Rapporten fra Giovanni di Pian di Carpines er hovedkilden, fordi den to år lange ambassaden gikk både til Sarai og derefter hele veien til Khara Khorum, men også fordi den er belagt i to lange reisebeskrivelser. Ruotsala trekker imidlertid også på de andre, samt på brevene som de to mongolske sendemennene som fulgte en av ambassadene tilbake til Vesten og to nestorianske sendemenn som ankom i 1248, hadde med seg.

Del to er en lesning av møtet de to kulturene imellom. Ruotsala legger vekt på symmetrien de to imellom: I begge tilfelle dreier det seg om religiøse kulturer, om enheter som aspirerer til verdensherredømme og om en manglende nysgjerrighet overfor den andre i den forstand at man ikke er interessert i hvorledes saker og ting er for sin egen del, men bare i spesifikk hensikt (henholdsvis militær underkastelse og konvertering/oppdemming for et eventuelt nytt angrep). For denne leseren var del to en skuffelse. Ruotsala knytter an til antropologisk og religionshistorisk litteratur, men han trekker ikke på de sist tyve årenes enorme litteratur om førstemøter og identitet. Dermed står han uten teoretiske redskaper til å ordne stoffet og drive mer spesifikke teser. Vi får en rekke fine lesninger av hvorledes og hvorfor de kristne ambassadørene gikk frem på den eller den måte i den eller den situasjonen, for eksempel hva angikk å hilse Tsjinggis Khan på kinesisk *koutou*-maner ved å slå hodet i bakken («som en kamel», som en av sendemennene uttrykte det), eller å drikke den gjærede hoppemelken (kumis) man ble budt (og som var gjennomsyret av religiøse konnotasjoner). Vi får imidlertid ikke noen katalog over hvilke identitetsmarkører som var i spill, eller noen systematisk diskusjon av hvorledes og hvorfor representasjonene av mongolene endret og spredte seg.

Hovedinntrykket er derfor at man her har et ypperlig *råmateriale* til en bok om et sentralt førstemøte i verdenshistorien. I en ideell verden ville forfatteren nå vende seg mot identitetslitteraturen, først for eksempel til Tzvetan Todorovs *Erobringen av Amerika: forholdet til Den andre* (1982, norsk utgave 1992), og så utnytte den imponerende forskningsinnsatsen som her er foretatt til å gi oss en mer gjennomreflektert lesning av en sekvens som de aller fleste av oss vet pinlig lite om.

National Self-Images and Regional Identities in Russia

Bo Petersson

Aldershot: Ashgate 2001

220 s. ISBN 0-7546-1683-5

Omtalt av **Paul Fryer** [førsteamanuensis, Institutt for geografi, Universitetet i Joensuu]

I forbindelse med seminaret «Dimensions of Russian Regionalism» i Helsingfors i november 2001 ble det klart at det vitenskapelige fokuset regionalismeforskere tidligere hadde hatt på etniske republikker, nå hadde forflyttet seg til de «russiske», dvs. ikke-etnisk definerte regionene i Den russiske føderasjonen. Etter Vladimir Putins reformer av føderasjonen gjennom en styrking av sentralmakten synes tiden nå moden for en ny gjennomgang av de grunnleggende trekkene ved russisk samfunn og statsstruktur. Utgivelsen av *National Self-Images and Regional Identities in Russia* kommer derfor som et betydningsfullt bidrag til en stadig viktigere debatt innenfor dagens russlandsstudier – den regionale dimensjonen ved russisk politikk og samfunn.

Det underliggende premisset for Peterssons studie er at en statsborgerlig nasjonal identitet er den eneste farbare vei for Russland i dets søken etter økt stabilitet og forsøk på å unngå videre desintegrasjon (s. 1). Petersson undersøker derfor ulike former for nasjonal identitet, og spesielt hva han kaller «nasjonale selvbilder», eller «cognitive and affective conceptual lenses, organising devices and information filters which partly represent, and partly inform national identity» (s. 7). Mens det har blitt publisert en rekke arbeider den siste tiden om utviklingen av en etnisk russisk identitet, inkludert identitet knyttet opp til den nye diasporaen, har det hittil blitt gjort få studier av det regionale Russland.

Den foreliggende boken fokuserer på slutten av 1990-tallet, en periode preget av daværende president Jeltsins dårlige helse og tidvis uberegnelige oppførsel, en tiltakende sosial og økonomisk krise og regionenes økende innflytelse. Forfatterens datagrunnlag består av dybdeintervjuer av russiske politikere fra hele det politiske spekteret, både på det nasjonale (Statsdumaen) og regionale (oblast) nivå, inkludert representanter for de lovgivende forsamlingene i Khabarovsk, Perm, St. Petersburg og Volgograd. Dette er i seg selv nok til å gjøre *National Self-Images and Regional Identities in Russia* til et velkomment bidrag til studiet av russiske regioner, ettersom

boken bidrar med innsikt i det lite kjente livet til den «ikke-etniske» regionale eliten.

Forfatterens undersøkelser tar utgangspunkt i de sentrale spørsmålene «Hvordan er landet du lever i?» og «Hvordan er landet du burde leve i?» (s. 1). Målet er å få en grunnleggende forståelse av det nasjonale selvbildet i Russland slik det er representert blant den regionale eliten.

Boken er delt opp i åtte kapitler, hvorav de tre første utgjør en introduksjon med et teoretisk rammeverk og metodologi. Petersson bruker sitt konsept om det nasjonale selvbildet til å konstruere et ryddig rammeverk for analysen (kapittel 1) langs akser i tid og rom. De to aksene er videre delt inn i seks underdimensjoner som danner utgangspunkt for de påfølgende kapitlene, inkludert tidsbegrepene fortid (kapittel 3), nåtid og fremtid, og rombegrepene eksternt (kapittel 4), eksternt/internt (kapittel 5) og internt (kapittel 6). Innenfor dette rammeverket bruker Petersson et sett med forberedte spørsmål til å samle materialet, og han illustrerer funnene med utallige direkte sitater i teksten mens han vekselvis trekker frem respondentenes bosted, partitilhørighet og, i mindre grad, kjønn og etniske bakgrunn. Det siste og syvende kapitlet inneholder forfatterens konklusjon, inkludert noen tanker om regionale identiteter og hvordan disse påvirker mulighetene for dannelsen av en statsborgerlig nasjonal identitet i Russland. I tillegg inneholder boken et appendiks med bakgrunnsinformasjon om alle de 110 intervjuobjektene og listen med spørsmålene som ble brukt i intervjuene.

En innvending som kan reises mot den foreliggende boken, er at den ikke i tilstrekkelig grad behandler spørsmålet om hvorvidt regionale identiteter forefinnes og/eller hva de er. Dette er på mange måter overraskende hvis man ser på bokens tittel, som impliserer at det vil gis en vurdering av dette spørsmålet. I hoveddelen av boken er spørsmålet om regionale identiteter, i den grad det overhodet diskuteres, skjult bak ulike andre faktorer som det blir vist spiller inn (for eksempel politisk tilknytning og geografisk plassering). Når man leser boken, legger man verken merke til eller savner denne forglemmelsen før forfatteren i konklusjonen minner leseren om at også dette var en målsetning. På side 186–88 antyder forfatteren at regionale identiteter er svært viktige (spesielt den man finner i St. Petersburg) og derfor vil kunne være et hinder for utviklingen av en statsborgerlig nasjonal identitet. Dette fremgikk imidlertid ikke av den foregående lesningen.

Tvert imot, hva som kommer som en overraskelse er at de re-

gionale elitene trass i geografiske og politiske forskjeller viser en betydelig grad av sammenfall i holdninger og reaksjoner på spørsmål så forskjellige som om fortiden, kilder til nasjonal stolthet og skam, den relative viktigheten av interne og eksterne trusler og oppfatningen av/relasjonene til sentrum. Dette er verkets hovedstyrke – det omfattende intervjumaterialet som forfatteren omhyggelig har samlet inn over tre år, og som han presenterer på en kritisk og balansert måte. Petersson viser også på en overbevisende måte hvordan flertallet av disse selvbildene har blitt påvirket av sovjetsystemet, som fortsatt dominerer uansett respondentens alder, bosted eller partitilhørighet.

Dette er det viktigste funnet i undersøkelsen – at til tross for ti års «transisjon» forblir Russland og russerne fanger av den sovjetiske arven. Med rette antar Petersson at landet vil forbli «postsovjetisk» i lang tid fremover nettopp fordi «sovjet» fortsatt representerer slik en overveldende kraft i samfunnet (s. 4), og han konkluderer med at dette er den viktigste faktoren som hindrer oppbyggingen av en statsborgelig nasjonal identitet i dagens russiske føderasjon.

Rise and Fall of Soviet Karelia. People and Power

Antti Laine & Mikko Ylikangas (red.)

Helsinki: Kikimora Publications 2002

285 s. ISBN 9521000996

Recensert av **Kristian Gerner** [professor i historia vid Historiska institutionen, Lunds universitet]

Karelen är namnet på området mellan Sverige och Novgorod. En gräns mellan staterna överenskoms i Nöteborg 1323, men den exakta dragningen var omstridd. I Stolbova 1617 drogs gränsen långt österut. Karelen låg i Sverige. Genom frederna i Nystad 1721 och Åbo 1743 flyttades den västerut. Merparten av Karelen kom till Ryssland. Genom freden i Fredrikshamn 1809 blev den östra delen av Sverige storfurstendömet Finland. 1812 införlivades Karelen med huvudorten Viborg med storfurstendömet. Denna gräns blev republiken Finlands gräns mot Sovjetunionen. I marsfreden 1940 och i freden i Paris 1947 tillföll större delen av Karelen Sovjetunionen. Idag är Karelen en autonom republik i Ryska federationen. En mindre del av det historiska Karelen med städer som Joensuu och Villmanstrand ligger i Finland.

I det karelska området möttes missionen från Sverige och mis-

sionen från Novgorod. Lokalbefolkningens språk var finska. Det fanns således en finstalande befolkning som var ortodox, som rysarna, och en som var katolsk, och efter 1527 lutheransk, som svenskarna och finnarna i övrigt.

1900-talet präglades av identitetsprojekt. I Norden skapades den nya staten Finland. Den gränsade till den nya staten Sovjetunionen, efterföljarstat till Ryssland. Karelen fick en särskild roll för både Finland och Sovjetunionen. Viborg, som under storfurstendömet haft nära förbindelser med S:t Petersburg, orienterades mot Finland och blev en utpost mot Sovjetunionen.

Redan på den 10 kommunistpartikongressen 1921, det vill säga året innan Sovjetunionen bildades formellt, beslöts om *korenizatsija*, «rotfästningspolitiken». Innebörden var att vägen till socialismen skulle gå genom det etniska. Moskva skulle uppmuntra och understödja minoritetsfolkens språk och näringsliv. Sovjetunionens inrikespolitik hade redan från början två dimensioner, som kunde råka i konflikt. Dels skulle minoriteternas språk främjas, dels skulle deras republiker och autonoma områden inordnas i Sovjetunionens ekonomi. Med mycket stora skiftningar över tid åt ena eller andra hållet kom Sovjetunionens historia att färgas av konflikten mellan vad centralmakten i Moskva såg som separatism och vad minoritetsfolken upplevde som förtryck och utsugning.

Karelen, som mestadels var en autonom republik och några år på 1940-talet sovjetrepublik, kom att bli ett område där skiftningarna i Sovjetunionens karaktär av framtidsprojekt och rysk maktstat visade sig mycket tydligt. De tolv helt fristående kapitlen, skrivna av sex finska och fem ryska forskare (redaktören Antti Laine står för två kapitel) belyser olika sidor av den historiska processen. De behandlar nationalitetspolitiken och ambitionen att skapa sovjetmänniskor, råvaruexploatering och industrialisering och kollektivisering, symbolpolitik och odlandet av historiska myter, samt konstruktionen av Finland som ärkefiende under sovjettiden. För perioden efter 1991 gäller analyserna den kritiska intelligentsians upplösning, kvinnornas roll som traditionsbevarare och nätverksbyggare samt svårigheterna i att tillämpa västliga samhällsvetenskapliga begrepp och teorier på det postsovetiska samhället, särskilt «civilt samhälle» och «politiskt system».

Antti Laine har skrivit det inledande kapitlet, där en redogörelse för åttio års historia mellan 1921 och 2001 kombineras med presentation av de följande probleminriktade kapitlen. De olika kapitlen är kronologiskt ordnade. Det ger spänning åt framställningen och det gör också att volymen betraktad som en berättelse om Karelen

också kan karaktäriseras som en tragedi.

Titeln uppgång och fall beskriver det sovjetiska moderniseringsprojektet, tillämpat på Karelen. Kombinationen av social ingenjörskonst och terror och av folkupplysning och fördumning har utmynnat i ett formlöst samhälle med vilsna individer. Resultatet av sjuttio års kommunistiskt samhällsbygge redovisades när Sovjetunionen upplöstes. Uppgången för Karelen var 1920-talets modernisering. Det gällde att höja bildningen och industrialisera. Precis som när det gällde moderniseringen av en annan minoritet, volgatyskarna, anförtroddes uppgiften åt folk utifrån, det vill säga i detta fall åt riksfinska kommunister med Edvard Gylling i spetsen. Dennes ambition var inte bara att bygga ett kommunistiskt samhälle i Karelen utan även att förvandla denna autonoma republik till språngbräda för sovjetisering inte bara av Finland utan av hela Norden.

Nedgången för det karelska projektet kom när Stalin under 1930-talet uppfattade alla nationella projekt i gränsområdena som härdar för femtekolonnare och infiltration av klassfienderna på andra sidan gränsen. Finland framställdes som en fascistisk stat och ett särskilt karelskt språk, som skrevs med kyrilliska bokstäver, fick tränga undan finskan, som var nära att officiellt stämplas som ett fascistiskt språk. Gylling och andra finska kommunister i Karelen likviderades.

I den sovjetiska historieskrivningen om andra världskriget spelade vinterkriget mot Finland 1939–40 en mycket undanskymd roll. Det utspelades ju när Sovjetunionen var i förbund med Nazityskland. Fortsättningskriget behandlades som en del av det nazistiska angreppskriget på Sovjetunionen och finnarna stämplades som fascister. Laine klargör att nationella fiendebilder spelade en mycket stor roll i den sovjetiska historieframställningen. Detta är en dimension i skapandet av sovjetmänniskan som lever idag i form av främlingsfientlighet i det ryska samhället.

En betydelsefull aspekt på den sovjetiska planekonomin analyseras av Sari Autio i ett kapitel om skogsbruket i Karelen. Inom ramen för kvotsystemet ålades Karelen att leverera stora mängder timmer, samtidigt som centralmakten underlät att investera i skogsindustrin. Resultatet blev massavverkning, där arbetet utfördes dels av arbetslägrens slavar, dels av utkommenderade från de nya kolchoserna vilkas levnadsvillkor inte skiljde sig från slavernas. Obearbetat timmer såldes av den sovjetiska staten för dumpningspriser till Storbritannien, där råvaran förädlades. Det kommunistiska systemet gjorde Karelen till ett klassiskt u-land.

Resultatet av kollektiviseringen i Karelen sammanfattas välta-

ligt av Olga A. Zacharova i hennes bidrag till antologin: «This forcible collectivization resulted not in increased agricultural production, not in further development of the productive forces of agriculture, but in their destruction; not in an improvement of the peasants' welfare but in their impoverishment and ruin; not in 'a free collective life' but in their enslavement, in their being reduced to dependent labourers» (s. 119).

Kapitlen om den eftersovjetiska tiden visar att bortsett från den stora förändringen som Sovjetunionens försvinnande innebar har inte så mycket inträffat på makronivå. Folkfrontsrörelsen i Karelen var diminutiv. Tio år efter sovjetsystemets upphörande innehades de flesta maktpositionerna av individer ur den sovjetiska eliten. Det civila samhälle som forskare i väst ville se växa fram var en synvilla, orsakad av att önsketänkande och etnocentrism fick ersätta noggrann begreppsanalys och empiriska undersökningar. Ilkka Liikanen genomför verkligen en teoretiskt grundad empirisk analys och visar att det civila samhället i Karelen är mycket svagt utvecklat. Artikeln slutar med en fråga om framtiden: Kommer Putins stärkande av den centrala statsmakten att medföra att det civila samhället slutgiltigt krossas eller kommer hans politik att leda till att de statliga institutionerna blir så starka att medborgarna kan hävda sina intressen genom dem?

Rise and Fall of Soviet Karelia ger läsaren en mycket god bild av hela det sovjetiska projektets olika faser och sidor. Boken ger ny detaljkunskap, grundad på att arkiv blivit tillgängliga och att det finns en politisk offentlighet, även om den är liten. Boken är ett fint exempel på fruktbärande samarbete mellan finska och ryska forskare. I den vetenskapliga världen är Karelen idag gemensam finsk och rysk egendom.

Jo flere, jo bedre? Perspektiver på NATO's anden udvidelse

Mikkel Vedby Rasmussen

København: DUPI 2001

99 s. ISBN 87-90681-44-4

Omtalt av **Jakub M. Godzimirski** [forsker, Afdeling for Russlandsstudier, NUPI]

Rapporten *Jo flere, jo bedre?* er et resultat av en nitid studie av en av dagens viktigste problemstillinger i europeisk sikkerhetspolitikk: Hvordan utfallet av den pågående debatten om en ny NATO-

utvidelse kan forandre situasjonen på det europeiske kontinent. Forfatterens, Mikkel Vedby Rasmussens, egendefinerte mål med rapporten er å identifisere og analysere argumenter for og mot NATO-utvidelse og sette utvidelsen i et riktig historisk og sikkerhetspolitisk perspektiv.

Rasmussen bygger sin analyse på sekundærkilder (akademiske verk, avis- og tidsskriftartikler), policydokumenter og intervjuer med analytikere og beslutningstakere i Brussel og Moskva. Rapporten består av åtte kapitler. Etter å ha skissert omfanget av studien i det første kapitlet, gir han i kapittel to en kort presentasjon av en teoretisk tilnærming, som han selv betegner som «socialkonstruktivismen». Rasmussen mener at det er avgjørende å se på hvordan forskjellige oppfatninger av NATO former debatt og politiske avgjørelser. Det viktigste skillet går ifølge Rasmussen mellom Russland og NATO selv. Russland oppfatter NATO som en tradisjonell militærallianse og tolker dens utvidelse mot øst som et forsøk på å utnytte Russlands svakhet. NATO ser på seg selv som et uttrykk for en ny sikkerhetspolitisk kultur og betrakter utvidelsen som et stabiliserende skritt. Rasmussen hevder at det er en tydelig konflikt mellom disse to oppfatningene og at denne «konfrontasjonen» kan eskalere på grunn av forskjellige oppfatninger av virkeligheten. Konflikten kan ifølge Rasmussen kun løses ved at begge parter viser respekt for hverandres synspunkter.

De fire neste kapitlene inneholder analyser av forhold som er identifisert som viktige i denne konteksten. Han begynner med å skissere den historiske bakgrunnen for NATOs beslutning om å ta opp nye medlemmer og mener at debatten om utvidelsen er en manifestasjon av alliansens vilje og evne til å omstille og tilpasse seg nye omstendigheter og utfordringer. Etter å ha plassert utvidelsesdebatten i denne historiske konteksten, fokuserer han på NATOs strategi overfor Russland og MAP (*Membership Action Plan*)-prosessen.

Kapittel 4 er viet NATOs «open door»-tilnærming og måten forskjellige utvidelsesmodeller – han nevner fire: Slo-Slo-, big-bang-, regatta- og EU-modellen – kan anvendes når NATO skal ta opp nye medlemmer. Rasmussen synes å dele den utbredte oppfatning at baltisk medlemskap i NATO, er stridens kjerne i forholdet mellom Russland og NATO, og han drøfter utfyllende de spesifikke problemstillingene i denne sammenheng.

I neste kapittel presenterer Rasmussen russiske (Nadezjda Arbatova) og vestlige (Michael Mandelbaum) motstanderes argumenter mot baltisk NATO-medlemskap. Han tar utgangspunkt i sik-

kerhetsdilemmakonseptet og viser hvordan de baltiske landenes medlemskap i alliansen kan virke mot sin opprinnelige hensikt. Ifølge Arbatova vil utvidelsen resultere i mindre, ikke mer, sikkerhet fordi de baltiske landene som NATO-medlemmer kommer til å danne en frontlinje mellom alliansen og Russland. Mandelbaum mener at NATO-utvidelsen er den amerikanske politikken Titanic og at balternes medlemskap vil «senke» den.

Sjette kapittel inneholder en kort drøfting av begrepet «sikkerhetsfellesskap» og måten det kan anvendes på for å forklare NATOs valg. Rasmussen peker på at det mest grunnleggende i denne sammenheng er at land som inngår i denne type fellesskap, deler samme verdier (sikkerhetsfellesskap = verdifellesskap) og at EU kunne være et alternativ for de baltiske land fordi EUs verdigrunnlag er likt NATOs. Rasmussen drøfter også NATOs fremtid og viser at man ikke kan utelukke at Russland vil bevege seg i vestlig retning og i fremtiden kan oppfylle «verdikravene» knyttet til medlemskap.

Nest siste kapittel er viet Russlands holdninger til det vestlige fellesskapet. Rasmussen påpeker at det er behov for det han kaller en mer realistisk politikk i forholdet mellom NATO og Russland. Etter hans mening bør en slik politikk bygge på en forankring av Russland i den europeiske sikkerhetsarkitektur, en respekt for Russlands frykt og en sikring av NATOs effektivitet.

Det siste kapitlet i Rasmussens rapport bygger videre på samme tanker. Han drøfter hvordan NATOs neste runde med utvidelser kan brukes til å bygge et kvalitativt nytt forhold til Russland. Den første utvidelse av NATO var første akt i forholdet mellom de to aktørene, den kommende NATO-utvidelsen med tre baltiske land vil være forholdets andre akt. Rasmussen mener at sistnevnte også bør danne grunnlag for en tredje akt, som han betegner som «konstruktionen af en ny sikkerhedsorden efter den Kolde Krig».

For at dette skal kunne skje må man ta hensyn til de tre ovennevnte premissene. Russland kan forankres i Vesten gjennom et tettere samarbeid på felt som er av felles interesse (Rasmussen nevner her Kaliningrad). Når det gjelder Russlands frykt, mener han at et av de viktigste tiltakene er å la de baltiske land bli omfattet av CFE-avtalen. Hva NATOs effektivitet angår, er Rasmussen av den oppfatning at man bør unngå en situasjon hvor innrømmelser vis-à-vis Russland kan umuliggjøre oppfyllelse av artikkel 5-forpliktelser overfor de baltiske land. En slik utvikling ville undergrave NATOs troverdighet og evne til å forsvare sine medlemmer.

Rasmussens rapport ble ferdigstilt i august 2001. Etter 11. sep-

tember 2001 fikk man en kvalitativt ny situasjon i forholdet mellom Russland og NATO. Russland har fått en plass ved NATOs beslutningsbord, og debatten om NATO-utvidelsen har dermed også mistet mye av sin tidligere glød. Rasmussen har imidlertid taklet denne nye utfordringen redaksjonelt ved å legge til et etterord hvor han signaliserer de viktigste momentene i den nye debatten.

Jo flere, jo bedre? gir en nyttig innføring i problematikken som dominerte forholdet mellom NATO og Russland frem til 11. september 2001. Rasmussen viser at han har god kjennskap til den vestlige debatten rundt utvidelsen, men er dessverre litt mindre overbevisende når det gjelder analysen av de russiske holdningene til dette problemet. Han benytter få russiskspråklige kilder eller tekster forfattet av russiske analytikere, og dem han bruker kan ikke betegnes som de mest sentrale i debatten.

En annen svakhet ved rapporten er at forfatteren ikke ser på Russlands holdninger til NATO i et lengre historisk perspektiv. Russernes negative holdning er et produkt av en mangeårig indoktrinering som ble ytterligere forsterket gjennom NATOs krig i Kosovo. Debatten om en ny utvidelse har foregått i skyggen av denne krigen. Selv om Rasmussen nevner Kosovo flere ganger, undervurderer han tydelig dets betydning for utvidelsesdebatten. Denne manglende vektleggingen skyldes sannsynligvis igjen Rasmussens mangelfulle kjennskap til den russiske delen av debatten.

I og med at Rasmussens ambisjon var å presentere debatten fra begge deltakernes perspektiv, må disse manglene trekke karakteren ned. På den annen side klarer Rasmussen å identifisere de viktigste russiske innvendingene, og han gir en klar og logisk fremstilling av debatten. De åpenbare manglene til tross gir derfor Rasmussens rapport en god innføring i denne viktige og fortsatt aktuelle debatten, og den kan anbefales til alle som er interessert i å få vite mer om denne vanskelige problemstillingen.

Kaliningrad – Isolation or Co-operation?

Ritva Grönick, Meri Kulmala & Laura Päiviö

Helsinki: The Finnish Committee for European Security 2001

146 s. ISBN 951-9150-02-1

Omtalt af **Flemming Splidsboel Hansen** [ph.d.-stipendiat, Københavns Universitets Østeuropainstitut]

Denne bog er resultatet af en konference om Kaliningrad Oblast afholdt sammesteds i februar 2001 med deltagelse af mere end 250 politikere, embedsmænd og forskere fra 22 lande. Bogens i alt 130 sider tekst indeholder 30 indlæg udvalgt af redaktørerne blandt flere, og der er således tale om særdeles korte kapitler (2–8 sider).

Indlæggene har generelt karakter af skåltaler og der er, for nu at blive i terminologien, langt mellem snapsene. En del af talerne fortjener simpelthen ikke at blive bevaret på tryk, dertil er deres indholdsmæssige værdi for lav, selv for folk som søger oplysninger om synet på Kaliningrad-spørgsmålet blandt forskellige aktører i begyndelsen af 2001.

Men først det positive. En håndfuld kapitler skiller sig ud fra mængden ved deres klare konklusioner. Blandt disse er indlæggene af Erkki Tuomioja (Finlands udenrigsminister), Carsten Søndergård (det danske udenrigsministerium) og Rein Oidekivi (det estiske udenrigsministerium), som alle gør klart, at fremtiden for Kaliningrad Oblast er i russernes egne hænder. Der skal altså gøres en indsats – samarbejdet bliver ikke foræret. På den anden side (mere eller mindre) står freelancekonsulent Stephen Dewar, som ønsker, at Vesten giver flere midler til oblasten. Igen klar tale.

Andre kapitler udmærker sig heldigvis ved at være langt mere ambitiøse end gennemsnittet, og som læser ærgrer man sig over, hvor korte de er. Det gælder eksempelvis for Pertti Joenniemi (COPRI) og – i endnu højere grad – for Georgij Alafuzoff (Det finske Forsvarsakademi), hvis analyse af det europæiske sikkerhedsspørgsmål er bogens bedste. Disse kapitler forsøger at præsentere mere generelle overvejelser med et udgangspunkt i en teoretisk baggrund. Det lykkes ganske fint, men igen, der er ikke plads til for alvor at komme i dybden.

Dernæst det negative. Som allerede nævnt er niveauet i flertallet af indlæggene alt for lavt, og læseren må kæmpe sig igennem tomme fraser om «demokrati», «samarbejde», «globalisering» og «venskab omkring Østersøen». Det er min væsentligste anke imod bogen.

Derudover burde redaktørerne (eller måske tidligere, arrangørerne af konferencen) have udvalgt de taler, som behandler fremtiden for Kaliningrad i en EU-sammenhæng. Der er bestemt en verden uden for EU, og den er *også* vigtig, men det fremgår eksempelvis meget tydeligt af de russiske indlæg i bogen, at EU er det afgørende. Ikke forskellige regionale råd og nævn, ikke samarbejde med lokale myndigheder i Danmark, Sverige eller Finland, og da slet ikke erfaringerne med oprettelsen af venskabsbyer. I disse år er det EU – og nærmere betegnet EU-udvidelsen – som gælder.

Problemet med den altfavnende tilgang er, at billedet bliver for rodet – og som anmelder har jeg således vanskeligt ved at referere bogens pointer. Der er for få bud på oblastens fremtid, og der er endnu færre konkrete løsningsmodeller. Indtrykket er dog – ikke overraskende – at parterne bliver opfordret til at finde et kompromis ved løsningen af problemet med Kaliningrad Oblasts fremtidige status som enklave i EU.

Her burde redaktørerne have opridset problemstillingen i en kort introduktion og så efterfølgende have redigeret indlæggene. Efter de første kapitler forstår læseren godt, at Kaliningrad Oblast er en russisk eksklave, og at den – hvis Polen og Litauen tilslutter sig EU – bliver en enklave inden for EU. Det skal ikke gentages i halvdelene af kapitlerne. Endeligt skulle man have været mere konsekvent mht. brugen af akronymer (og præsenteret en oversigt over disse), ligesom man skulle have givet bogen en sidste sproglig afpudsning, så det engelske kom helt på plads.

Med hensyn til det for tiden største problem i forholdet mellem EU og Kaliningrad Oblast/Rusland – kravet om visum til russere, som rejser igennem schengenland, kan situationen følges tæt på EUs hjemmeside (www.europa.eu.int). Med det seneste papir (MEMO/02/169 af 12. juli 2002) nærmer man sig anbefalingen i Heinz Timmermanns indlæg (s. 65), dvs. et kompromis, som fastholder kravet om visum til borgere fra Kaliningrad, som vil rejse til Rusland eller omvendt samtidig med, at man gør det billigere og hurtigere at få udstedt et visum.

Saint Petersburg: Russian, European and Beyond

Pertti Joenniemi (red.)

St Petersburg: Saint Petersburg State University Press 2001

95 s. ISBN 5-288-03033-2

Recenserad av **Katri Pynnöniemi** [doktorand, Institutionen för statsvetenskap och internationella relationer, Tammerfors universitet]

I *Saint Petersburg: Russian, European and Beyond* begrundar författarna den aktuella men svåra frågan om relationen mellan tolkningarna av det förflutna och formandet av nationell och lokal identitet. I boken behandlas den stad som under de sista 300 åren stått i fokus i den ryska historien och som föddes på nytt efter Sovjetunionens fall, St Petersburg. Stadens läge betraktas inte bara ur den ryska historiens perspektiv utan knyts också till grannländerna Finland, Estland och Lettland.

Marko Lehti inleder boken med att framhäva de likheter som finns i arkitekturen mellan St Petersburgs och Helsingfors stadscentra, en likhet som hittills inte har lyfts fram i diskussionen i Finland. I stället för att se de gemensamma dragen i arkitekturen som en länk mellan Ryssland och Finland, har man i Finland strävat efter att tona ner dessa och tolka arkitekturen med Finlands nationella ändamål som utgångspunkt. Valur Made, som skriver om St Petersburgs betydelse i Estlands historia, betonar att St Petersburg med närområden formar «det ryska Baltikum», med vilket kontakterna var starka, speciellt under den s.k. «guldåldern» från slutet av 1800-talet till början av 1900-talet. Ryska revolutionen 1917 och det andra världskriget bröt dock den tidigare interaktionen. Valters Scerbinskis, som har undersökt St Petersburgs betydelse i Lettlands historia, tar upp den tvetydiga bild av staden som fanns under sovjettiden. Bilden i den officiella propagandan förstärktes av en «inofficiell» men starkare positiv laddning, vilken hade sina rötter i erfarenheterna från tiden kring sekelskiftet och i kontakterna inom kultur, handel och politik.

St Petersburgs roll i den växande konflikten mellan Rysslands «europeiska» och «eurasiatiska» trender framkommer klart i boken. I det här sammanhanget ses St Petersburg oftast som en ensam europeisk fästning vid sidan om det mera «ryska» och därmed «icke-europeiska» Moskva. Efter Rysslands revolution 1917 och förflyttningen av huvudstaden miste St Petersburg sin tidigare specialställning. Staden behöll dock sin position som en viktig högborg för militärindustrin och som skådeplats för många av vänd-

punkterna i Rysslands historia och föll aldrig ner till samma nivå som andra provinsstäder.

I bokens sista kapitel diskuterar Pertti Joenniemi problematiken runt namnbytet Leningrad/St Petersburg och sätter den i samband med mildrandet av gamla gränslinjer (såväl mentala som reala). Enligt Joenniemi innebär namnbytet år 1991 från Leningrad till St Petersburg början till en kompromiss mellan det gamla och nya. Man slopade namnet Leningrad för att ta klart avstånd från sovjettiden samtidigt som antagandet av det gamla tsartida namnet tyder på en längtan efter kontinuitet. Det öppnar sedan länge glömda länkar till Rysslands förflutna och gör det möjligt att definiera «Europa» så att denna del av Ryssland har ingått i Europas historia ända från början.

Från och med början av 1990-talet har St Petersburg deltagit aktivt i det regionala samarbetet kring Östersjön. Konstantin Khudolej och Stanislav Tkatchenko uppskattar att stadens roll som «mellanhand» i Rysslands och EU:s relationer kommer att växa. Joenniemi är dock försiktigare i sitt kapitel och påpekar att oavsett sin ekonomiska framgång (t ex mätt i storleken på utländska investeringar) har St Petersburg inte lyckats stabilisera sin ställning som «bro» mellan Ryssland och Europa. I själva verket har Leningrad oblast, som ligger intill St Petersburg, lyckats snappa åt sig stora utländska investerare mitt framför näsan på St Petersburg.

Joenniemi jämför St Petersburgs officiella politik med visionen om «stormakternas Europa» («a Europe of Empires») medan «de olympiska ringarnas Europa» («a Europe of Olympic Rings»), som betonar regionernas starka roll, i ljuset av den nuvarande politiken verkar vara en omöjlig utopi. Filip Fedchin ansluter sig till en liknande bedömning då han påpekar att «the official myth has aimed to preserve and conserve St Petersburg – the museum appears to be a self-propelling prophecy, often counteracting the attempts to transform and re-invent the existing cultural environment» (s 52).

Boken består av sex essäer, vilka verkar lösryckta vid första läsnngen. Den bildar dock en mångsidig helhet av perspektiv på St Petersburg. Författarna för på ett intressant sätt fram synvinklar ur vilka man kan se på St Petersburgs och dess närområdets historia i ett sammanhang, istället för som två eller tre helt separata helheter.

Fabler

Ivan Krylov

På dansk ved Lars P. Poulsen-Hansen & Holger Scheibel

København: Museum Tusculanums Forlag, Københavns Universitet 2001
309 s. ISBN 87-7289-676-0

Omtalt af **Peter Alberg Jensen** [professor i slaviske sprog, Slaviska institutionen, Stockholms universitet]

«Folkets kærlighed – min styrke» kunne Ivan Krylov godt have sagt, en russisk digter hvis fabler blev næsten hvermands eje. Otte udgaver mellem 1809 og 1843 blev voksende salgssuccesser, en snes fabler blev med tiden fast inventar i både skolebøger og læsernes hukommelse og dermed et eget lille forråd af bevingede ord. Hidtil har danske læsere kun fået spredte glimt af denne sprogskat, men nu stilles den frit frem, takket være to oversættere der er gået sammen om at formidle hele herligheden til dansk. Deres motto må have været «skal det være, så lad det være!», for ikke blot har de givet os samtlige 198 fabler (ordnet i en nu kanonisk udgivelsesform), deres gendigtning er også rimet og udformet i nøjagtigt samme rimtekniske og metriske mønstre som originalerne. 250 sider russiske fabler i dansk sprogdragt er det blevet til, projektet er på sin vis enestående, men udgør en vis slavistisk pendant til Otto Steen Dues nye fordanskninger af Homer og Vergil (Krylov har jo også gamle rødder, selve genren og et mindre antal fabler går via La Fontaine tilbage til antikken).

Hvad er det så oversætterne har ønsket at give os? Krylovs fabler er meget varierede både i indhold og omfang (fra nogle få linjer til et par sider). Man genkender klassiske numre fra La Fontaine, men når genren her blev så produktiv og populær, skyldes det nok så meget at Krylov ofte brugte den satirisk. Den typiske fabel fremstiller en anekdotisk episode med dyr eller planter eller mennesker som optrædende og drager så en moralsk lærdom af den. Moralen er en oversættelse af historiens pointe til menneskelig livserfaring, og her havde Krylov en heldig hånd – folk holdt villigt med ham. Menneskelig dårskab er jo ingen ny opfindelse, vore svage sider er lette at genkende, og da begge dele var rigeligt repræsenteret i datidens Rusland, fik Krylov næsten en satirisk brod foræret.

En vigtig forklaring til hans popularitet er også sproget. Krylov var op i årene da han brød igennem med fablerne, hans læretid lå helt tilbage i 1780'erne (hans årstal er 1769–1844), siden da havde han begået en stribe komedier, så han beherskede flere epokers sprog

og flere genrers stillag, og når nu hele det rige register blev møntet på æsler, myrer og elefanter, så blev det fornøjelig læsning. Stilen er snart fornemt adstadig, snart folkeligt slagfærdig, og blandingen får en underfundig charme. At dens ophavsmand blev kaldt «Bedstefar Krylov» skyldtes ikke kun hans alder og fremtoning, men også hans gammelmodige klarsyn. Krylov forsynede et hastigt voksende publikum med gangbar livsvisdom på drevne og sjove vers.

Det sagte om værkets omfang og karakter parret med stilens register antyder at oversætterne Lars Peter Poulsen-Hansens og Holger Scheibels opgave må have været hartad uløselig. Det medgiver sidstnævnte da også i sit efterord «Nogle krav til gendigtning – med særligt henblik på Krylov». Her får vi klar besked om hvor hårdt oversætterne har spændt deres bue. Scheibel betegner gendigtning som «et håndværk der har sine regler» og gør kyndigt rede både for dem og for makkerparrets principbeslutninger. De vigtigste har været at medtage samtlige fabler, at følge originalens metrum og rimskema nøjagtigt samt at gendigte på et nutidigt dansk. Disse tre styrende valg er dog mere diskutabel end Scheibel antyder. Dels er en hel del af Krylovs fabler mindre vigtige end antologiumrene; dels medfører accentforholdene på russisk at metrum spiller en noget anderledes rolle end på dansk, hvorfor vitsen med at gengive metrum slavisk (inkl. stavelsesantal) er mere akademisk end funktionel; og endelig er både fabelgenren og Krylov som dens udøver umiskendeligt umoderne, hvorfor en sproglig opdatering er født anakronistisk.

Hvordan er resultatet da blevet? Svaret må blive blandet. En stor del af samlingen er forbløffende godt oversat, hver eneste fabel og hver eneste side byder på megen fornøjelig læsning. Men gendigtning stiller nådeløse krav – et tvivlsomt valg kan devaluere en halv tekst, en skævert punktere en hel, og bogen giver prøver på begge dele. Beslutningen om ikke at skabe en ældre sprogtone og i stedet oversætte til et mere nutidigt dansk er lettere sagt end gennemført. Udpræget nudanske stavemåder og vendinger mikses nemlig med helt aflægse udtryk, og når bedagede ord går hånd i hånd med «gi'r» og «ku'», «ha'» etc., kan resultatet sine steder blive et mærkeligt sprog som kun kan findes i denne bog, som læseren vanskeligt kan forbinde med Krylov, ja, som virker usandsynligt i det hele taget. Visse hjemmelavede billedlige udtryk befordrer ikke forståelsen, hvad billeder gerne skal, og enkelte steder har gendigterne lavet om på en fabels morale. Forklaringen er ligetil. Rimtvang og bindingen til rimskema og stavelsestal må have udelukket mange muligheder der ud fra andre hensyn havde været at foretrække.

Den danske Krylov er derfor mere sprælsk end sin russiske bedstefar. Han er mindst lige så ferm til at rime, men må ud i alle sprogets hjørner og frem og tilbage i tiden for at klare det. Man skal nok vænne sig til ham, og moden skal vist skifte markant før Krylov bliver folkekær hos os. Men nu er han her, i fuld versteknisk mundering, og venter på sin chance. Projektet er også mere end godt hjulpet med Peter Ulf Møllers strålende forord «Bedstefar Krylov» og af Poulsen-Hansens glimrende kommentarer til fablerne. Det hele er en yderst seriøs og dermed opløftende udgivelse der tjener oversættere og forlag til megen ære. Man glædes over at blive taget så alvorligt som læser selv når bogen er morsom.

The process of Estonia's Integration into the Western Economic System – International Legal Issues

Per Cramér (red.)

Forskning om Europafrågor nr. 11

Göteborg: Centre for European Research, Göteborg University

222 s. ISBN 91-89608-00-3

Omtalt af **Karin Hilmer Pedersen** [lektor, Institut for Statskundskab, Århus Universitet]

Det er interessant at kunne kaste sig over en bog, der ser på, hvordan optagelsesprocessen til EU ser ud fra et ansøgerlands perspektiv – mere konkret et estisk perspektiv.

Estland er som de øvrige ansøgerlande blevet stillet over for et *fait accompli*: I skal overtage hele EU-lovgivningen (*acquis communautaire*). Desuden skal I opfylde konkrete politiske kriterier om demokrati og respekt for mindretal, mindre konkrete økonomiske kriterier om en konkurrencedygtig økonomi og endnu mindre konkrete administrative kriterier, defineret som evne til at implementere og håndhæve EU-lovgivningen. Først derefter vil EU's medlemslande eventuelt optage jer som fuldgældigt medlem.

Det er denne asymmetriske forhandlingssituation, som bogen tager op med et specifikt fokus på de retlige problemer. Hvilke kompromiser har Estland måttet indgå, og hvor mange kameler har man måttet sluge?

I den første artikel gennemgår Kristi Raba de formelle retlige relationer mellem EU og Estland. Artiklen er informativ og konkret. Blandt andet gennemgår hun forskellen mellem forskellige typer aftaler mellem EU og tredjelande, og hvordan forhandlingerne

mellem ansøgerlandene og EU er bygget op. Rabas bemærkning om, at Estlands retssystem i midten af 1990'erne ikke var fuldt udbygget, men delvist præget af sovjetisk ret, giver grundlag for eftertanke for os, der er interesseret i betydningen af den sovjetiske fortid for landenes videre udvikling. Man kan overveje, om det mangelfulde nationale retsgrundlag har gjort det mere enkelt for Estland at overtage EU's lovgivning. Det er et interessant spørgsmål, som Kristi Raba desværre ikke gør noget ud af.

Anneli Albi diskuterer i den anden artikel, om Estlands Europa-aftale med EU er i modstrid med den estiske forfatnings princip om uafhængighed og suverænitet. Hendes pointe er, at EU-lovgivningen *de facto* er blevet en del af estisk ret, selvom juraen ikke er klar, og det ifølge en juridisk fortolkning af forfatningen er ganske problematisk. Albis inddragelse af en ungarsk forfatningsdom, der netop underkender EU-rettens forrang for ungarsk ret, er i den forbindelse meget informativ. Generelt stiller Albi dermed spørgsmål ved det demokratiske grundlag for Estlands tiltrædelsesproces. Artiklen taber dog ved at ville for meget på en gang og ved at for-tabe sig i juridiske spidsfindigheder.

Galina Zukova beskæftiger sig med forholdet mellem den formelle lovgivning og fortolkningen på nationalt niveau. Hendes spørgsmål angår, hvordan man sikrer, at EU-lovgivningen bliver ensartet fortolket i de forskellige ansøgerlande. Spørgsmålet er centralt, men artiklen beskæftiger sig mere med at stille det end med at undersøge, hvordan det forholder sig. Det eneste forsøg på en forklaring er henvisning til, at EU's indsats er meget begrænset.

I de to sidste artikler sætter Hene Leht fokus på Estlands eksterne relationer, henholdsvis medlemskab af WTO og de bilaterale handelsaftaler med lande uden for EU – i Central- og Østeuropa, Baltikum og SNG. Igen er der tale om informative artikler, men der savnes en perspektivering i forhold til Estlands frihandelsaftale med EU.

Dette er især beklageligt, fordi den asymmetriske forhandling netop kan forklares med, at de nuværende ansøgerlandene ikke har opnået reel frihandel med EU gennem frihandelsaftalerne. Frihandelsaftalen mellem EU, Sverige, Finland og Østrig gav helt klart disse lande en bedre udgangsposition i forhandlingerne om deres optagelsesvilkår. Reel frihandel med EU har også for Norge betydet, at det ikke har nogen større handelsmæssig betydning at stå uden for. De nuværende ansøgerlande kan derimod kun forbedre deres handelsvilkår med EU-landene gennem fuldgyldig medlemskab.

Et andet aspekt af forhandlingernes asymmetri, som sjældent

nævnes i debatten og heller ikke i denne bog, er, at den nuværende EU-lovgivning er et resultat af ofte hårde forhandlinger mellem forskellige interesser i medlemslandene. Hvis EU-kommissionen gav ansøgerlandene mulighed for at blive optaget, uden at de accepterede EU-lovgivningen, kunne det skabe et naturligt krav fra medlemslande om lignende ordninger og undtagelser. Slinger i valsen og eftergivenhed i EU's forhandlingsposition vil med andre ord åbne for en Pandoras æske.

Det betyder ikke, at tiltrædelsesforhandlingerne har været meningsløse, men grundlæggende har Kommissionen styret forhandlingerne. Bogen er skrevet af estere, og jeg forstår den frustration, der indirekte gennemsyrrer de fleste af artiklerne, over at skulle acceptere retsforhold, som den estiske befolkning ingen indflydelse har haft på samtidig med, at EU ikke giver bindende tilsagn om optagelse. At det er et problem – og måske specielt i Estland – kan de meningsmålinger, som Anneli Albi henviser til, tyde på. I modsætning til for eksempel Polen har den folkelige tilslutning til EU været begrænset skønt stigende til omkring 50 procent i slutningen af 1990'erne. Det kan give knas i optagelsesprocessen, idet Estland har annonceret en folkeafstemning om EU.

Bogen er generelt informativ, men kræver en speciel interesse i de juridiske problemstillinger ved optagelsesprocessen til EU. På den anden side har den – jævnfør titlen – heller ikke lovet andet.

Gammalsvenskby. En by i Ukraina

Göran Svedberg & Erik Mårtensson

Malmö: J. R. Hain förlag AB 2001

138 s. ISBN 91-631-1191-8

Omtalt av **Gunnar Thorenfeldt** [Afdeling for Russlandsstudier, NUPI]

I Ukraina, i nærheten av der floden Dnjepr renner ut i Svartehavet, ligger det en «inte någon särskilt vacker by». Den er liten og uanselig, og består av små, slitne hus. Menneskene der skiller seg ikke ut fra andre ukrainere. Maten de spiser, klærne de bruker og jorden de arbeider på, er den samme. Likevel har denne landsbyen fått stor oppmerksomhet i Sverige. Det har blitt skrevet utallige avisartikler, over ti bøker og blitt arrangert folkeaksjoner for denne landsbyen. Hvorfor? Hvis du begynner å lytte til noen av de gamle mennene som sitter langs veikanten, vil du kanskje finne svaret. I stedet for ukrainske ord vil du høre syngende gammalsvensk. På

ukrainsk heter byen Zmiejvka, på svensk heter den Gammalsvenskby. Ikke alle svenske byer ligger i Sverige.

Göran Svedberg og Erik Mårtensson prøver i sin nye bok *Gammalsvenskby* å gi et bilde av denne svenske landsbyens tragiske, men også vakre historie. Hvordan innbyggerne, som siden 1700-tallet gjentatte ganger har befunnet seg i stormaktenes skuddlinje, har klart å beholde sin egen identitet gjennom verdenskriger, borgerkriger, revolusjoner og forfølgelse.

Svenskbyboernes historie begynner allerede i middelalderen. I etterdønningene etter de store korstogene i Baltikum og Finland på 1200- og 1300-tallet forlot et par hundre personer Sverige for å utvandre til Dagø i Estland, de fleste av dem bønder fra Gotland. På 1780-tallet kom de i konflikt med Karl Magnus Stenbock, som var en svensk godsherre og styrte området. Tvisten ble avgjort av den russiske keiserinnen Katarina II, som løste den gjennom å forvise bøndene til nyerobret land i Ukraina, der de skulle de få ny jord og nye hus. Men de måtte ta seg dit til fots, en avstand på rundt regnet 150 mil i luftlinje. Det skulle ta dem ni måneder å vandre den lange veien fra Østersjøen til Svartehavet. Under reisen bukket nærmere en tredjedel under, og da de kom fram, fantes det ikke hus. Etter to år med sykdom og hungersnød var det bare 150 overlevende av de knapt tusen som opprinnelig forlot Dagø.

«Det skulle inte vara sista gången som svenskbyborna blev lurade av myndigheterna, vara sig de sovjetiska, svenska eller ryska,» skriver Svedberg og viser hvordan svenskbyboerne blir brikker i et stormaktsspill de ikke selv har mulighet til å påvirke. De blir deportert, trakassert og lurt av så forskjellige stormakter som Sverige, Russland, Sovjetunionen og Tyskland opp gjennom historien. I dag er de fleste innbyggerne i Gammalsvenskby ukrainere, men fortsatt snakker en del av befolkningen svensk, og i de siste årene har man begynt å undervise i språket på skolen.

Til tross for at det allerede er skrevet mange bøker om Gammalsvenskby de siste 20 årene, er denne boken et viktig bidrag til både «gammalsvenskofile» og oss andre. Mens for eksempel Jörgen Hedman og Lars Åhlanders bok med samme navn (1993) tar for seg den historiske bakgrunnen, tar denne boken i større grad for seg menneskene og deres historier.

Iblant blir man dypt berørt av disse skjebnene, og det er nesten ufattelig at et enkelt individ kan oppleve så mye og samtidig overleve. Intervjuet med 79 år gamle Emil Norberg er et godt eksempel på dette. Med føtter som har tråkket over halve Europa, og hender som er blitt brukt i både Sverige og Sibir, har han alene stoff nok til

å fylle flere romaner. Svedberg bruker et nøkternt språk når han lar Norberg fortelle sin historie, og denne lavmælte stemningen holder han gjennom hele boken. Historiene er dramatiske nok i seg selv.

Svedbergs svakhet blir at intervjuene ofte blir for like, og det kan virke som om det er en formel som skal gå opp. I tillegg er det et problem at mange av historiene blir hengende i løse luften uten å få noen naturlig avslutning.

Svenskbyboernes historier gir ikke bare et bilde av en svensk minoritet, men skildrer også en hard ukrainsk virkelighet. Arbeidsledighet, manglende lønn og depresjoner blir skildret av alle dem som blir intervjuet, men også glede, optimisme og overlevelsessevne. For alle som har reist i det tidligere Sovjetunionen, vil flere av utsagnene ikke være særlig oppsiktsvekkende:

«Förbannade Gorbatsjov, säger Emil. Jag hade pengar på banken och såg fram emot en lugn och lycklig ålderdom. Sovjetunionens kollaps gjorde att pengarna inte blev värda något. Nu har jag ingenting.»

På mange måter gjenspeiler svenskbyboerne Ukrainas historie. De har gjennomgått de samme sultkatastrofene, de samme uavhengighetskamper og den samme skuffelsen. Dermed blir boken et portrett ikke bare av en svensk minoritet, men også av det ukrainske samfunnet.

Boken begynner med en kort og presis historisk innledning, og slutter med en grammatisk gjennomgang av det gammelsvenske språket som blir snakket i landsbyen. Begge deler er nøkternt og generelt presentert, og danner en fin ramme rundt de personlige historiene. Det følger også med en cd der man kan høre svenskbyboernes svensk, en syngende blanding av gammelsvensk og ukrainsk som jeg vil anbefale å lytte til mens man leser boken.

Bokens sterkeste side er likevel Erik Mårtenssons fotografier. *Gammalsvenskby* er en praktutgave av en bok, og den kan godt velges utelukkende på grunn av bildene. Mårtenssons melankolske og vakre portretter av livet og innbyggerne i landsbyen strekker seg langt ut over vanlige reportasjebilder. Mange av bildene forteller mye mer enn det Svedberg klarer å beskrive gjennom teksten. Det er derfor ekstra hyggelig at man har valgt et format som gir bildene stor plass.

Mennesker har alltid vært opptatt av seg og sine, og man kan sikkert si at det var dette som motiverte svenskenes oppmerksomhet omkring svenskbyboerne. Men hvis dette kan bidra til å forstå de harde ukrainske realitetene, kan det egosentriske utgangspunktet også vendes til noe positivt. Hvordan, svarer kanskje Göran Svedberg på i sitt forord til boken:

«Det var fantastiska människoöden vi kom i kontakt med. Men trots de umbäranden de fått märkte vi väldigt lite bitterhet. Tvärtom hade de alltid nära till ett hjärtligt skratt, när de berättade om sina liv. De gav oss något att ta hem, och det gav perspektiv på vår egen tillvaro i Sverige.»

Rossijsko-turkmenskij istoritsjeskij slovar', tom 1

Shokhrat Kadyrov

Bergen: Biblioteka almanakha «Turkmeny» 2001

456 s. ISBN 8299593204

Omtald av **Bård Hekland** [hovudfagsstudent ved Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Tromsø]

Turkmenistan er ikkje eit land mange har høyrte om. Heilt sør i det som ein gong var Sovjetunionen, på grensa mot Afghanistan og Iran, ligg dette karrige ørkenlandet. Likevel, det er nok av grunnar til at ein bør få auge på kva som skjer i Turkmenistan. Menneskerettssituasjonen er ein av dei verste i verda. President Saparmurat Nijazov understrekar stadig kor positiv han er til demokrati, han liker berre ikkje at andre har andre meiningar enn han sjølv, og i praksis slår han hardt ned på alle forsøk på opposisjonell organisering. Medan landet har nokre av dei største gassførekomstane i verda, lever storparten av dei 4,5 millionar innbyggjarane i fattigdom. Landet grenser til det oljerike Kaspiahavet, kor nye grenser enno ikkje er trekte, ti år etter at Sovjetunionen gjekk i oppløysing. Og då amerikanarane bomba ut Taliban frå Afghanistan og sette inn eit meir USA-venleg regime, kom plutselig gamle planar om røyrleidningar frå Turkmenistan gjennom det afghanske høglandet og Pakistan fram att.

I meir enn ti år har Shokhrat Kadyrov samla materiale til *Rossijsko-turkmenskij istoritsjeskij slovar'*, eit banebrytande historisk leksikon. I tillegg til vestlege kjelder har han gått igjennom eit omfattande arkivmateriale i Asjkhabad og Moskva og samla informasjon frå russiske og turkmenske forskarar og vitskaplege verk. Resultatet er 456 tettpakka sider som på oversiktleg vis tar for seg turkmensk historie frå tidlege tider fram til oktober 2001. Seinare kjem band nummer to, med fleire temaartiklar, biografiar og dokument.

Kadyrov ser den turkmenske historia i nær samanheng med russisk historie i Sentral-Asia. Først under sovjettida, med oppde-

linga av Sentral-Asia, blei det turkmenske ein identitet ved sida av klantilhøyra. Kadyrov presenterer denne historia ikkje som ei samanhengjande skildring, men som ei «verktøykasse» med ulike innfallsvinklar til stoffet. I forordet klargjer han kva kjelder som er nytta, dei svake sidene deira (dette er ikkje eit område som det er lett å få etterretteleg stoff frå) og kvifor han har vald ei slik oppbygging. Oppdelinga gjer boka tilgjengeleg og nyttig for eit større publikum enn dei som ville ha lese ein samanhengande tekst på denne lengda. Sjølvsaft går noko tapt. Analysen kjem i bakgrunnen for faktaformidlinga. Men boka er eit praktisk oppslagsverk kor ein raskt kan finne dei opplysningane ein søker. Slik blir ho tilgjengeleg òg for dei av oss som kvier seg for å gi seg i kast med lange tekstar på russisk.

Sjølve kjernen er det meir enn 230-siders alfabetisk ordna «leksikonet» med opplysningar om personar, stader osb. Før denne finn lesaren ein omfattande kronologi som blir meir og meir detaljert fram mot notida. Her skil Kadyrov mellom interne turkmenske hendingar og den felles russisk-turkmenske og sovjetiske historia som har betydd noko for Turkmenistan. Etterpå følgjer ei brei innleiing til Turkmenistan om lag som frå eit godt generelt leksikon. Mest interessant her er diskusjonen om kor mange innbyggjarar det er i landet. Boka dokumenterer korleis Nijazov gav ordre om å auke dei offisielle tala med 300 000 og i dag har fått aksept for tal som er nærare millionen høgare enn det Kadyrov finn grunnlag for.

Både her og i den etterfølgjande epilogen (som er ei meir analytisk tilnærming til sentrale spørsmål i turkmensk historie) legg forfattaren stor vekt på rolla som klanorganiseringa spelar i det turkmenske samfunnet. Særleg analysen av tilhøvet mellom klanane, den turkmenske politiske eliten og sentralstyresmakta fangar interessa. Det same gjeld framstillinga av korleis Nijazov nyttar klan-tenkinga til å sikre makta si og favorisere sine egne.

Det finst andre innleiingar til turkmensk og sentralasiatisk historie og politikk. Kadyrov si framstilling fyller likevel eit tomrom og fortener å kome i bokhylla hos alle som arbeider med denne regionen.

Nye bøger i Norden

Danmark:

Alexeeva, Aitalina V. & Mads
Fægteborg

Bjørnen og de små folk i Nord: beretninger om Rusland og dets oprindelige folk

København: Natur og folk i Nord 2002
259 s. ISBN 8789977408

Andersen, Erik André

Den sovjetiske skakskole. Udviklingen af talenter inden for sovjetisk skak i tiden efter anden verdenskrig: sovjet- mesterskaberne i perioden 1941–1965

København: C.A. Reitzel 2001
357 s. ISBN 8778762707

Antonov, Viktor et al.

Sergei Sviatchenko – multi- media light art stories

Valby: Borgen 2002
249 s. ISBN 8721018464

Dalsgaard, Mette

Lad os blive som solen: den russiske sølvalder 1890–1917

København: Gyldendal 2002
407 s. ISBN 8702003481

Downing, David

Josef Stalin

Oversat fra engelsk af Grit Helle-
mann

Holte: Flachs 2002
64 s. ISBN 8762700596

Hansen, Lars Funch & Helen Liesl
Krag

Nordkaukasus: folk og politik i en europæisk grænseregion

København: Museum
Tusculanums Forlag 2002
226 s. ISBN 8772897279

Hertz, Birgitte et al.

Svidanie v Peterburge/ Møde i Petersborg: læsebog

København: Gyldendal
Uddannelse 2001
264 s. ISBN 8700380563

Jensen, Bent

Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle

2. rev. udgave
København: Lindhardt og Ringhof
2002
246 s. ISBN 8759518944

Klimenko, Svetlana & Michael Hertoft (red.)

Kazakhstan: hvor bjergene er høje og steppen bred

København: Museum Tusculanums Forlag 2002
176 s. ISBN 8772897317

Køhler, Thomas & Kathrin Wessendorf (red.)

Towards a new millennium: ten years of the indigenous movement in Russia

Copenhagen: International Work Group for Indigenous Affairs 2002
292 s. ISBN 8790730526

Lind, Mecka

Anja – tiggerbarn i Moskva

Oversat af Ingerlise Koefoed
København: Gyldendal 2002
294 s. ISBN 8702002140

Neerbek, Hans

Kuli: zarens dattersøn

København: Sesam 2001
231 s. ISBN 8711135611

Riishøj, Søren

Østeuropa: politiske, sociale og økonomiske forandringer

2. udgave
København: Columbus 2001
144 s. ISBN 8789159934

Tjechov, Anton

Kirsebærhaven: komedie i fire akter

Oversat og kommenteret af Kjeld Bjørnager
Århus: Husets Forlag 2002
86 s. ISBN 8774834975

Finland:

Arnswald, Sven & Mathias Jopp

The implications of Baltic states' EU membership

Programme on the Northern Dimension of the CFSP No. 14
Helsinki: Finnish Institute of International Affairs/ Berlin: Institut für europäische Politik 2002
124 s. ISBN 9517691203

De la Porte, Caroline & Bob Deacon

Contracting Companies and Consultants: The EU and Social Policy of Accession Countries

GASPP Occasional Papers No 9/ 2001
Helsinki: National Research and Development Centre for Welfare and Health 2002
107 s. ISBN 9513307883

Ehrnrooth, Magnus

Casimir Ehrnrooth: trogen tvenne tsarer och en furste Alexander

2. rev. uppl.
Helsingfors: Finska vetenskaps-societeten 2002
473 s. ISBN 9516533175

Farsimadan, Daryoush

Reforming Public Administration Based on New Public Management Concepts: The Case of the Public Administration Reform in Kyrgyz Republic

Ekonomi och samhälle No. 95
Helsingfors: Svenska handelshögskolan 2001
197 s. ISBN 9515556899

Heininen, Lassi (red.)

Northern borders and security: dimensions for regional cooperation and interdependence

Turku: Turun kauppakorkeakoulu, Yritystoiminnan tutkimus- ja koulutuskeskus/ Kirjapaino Grafia Oy 2002

225 s. ISBN 9517388519

Högnäs-Sahlgren, Brita

Nyman 330

2. uppl.

Otalampi: Sahlgrens förlag 2002

200 s. ISBN 9519016236

Jakobson, Valeria

Role of the Estonian-Russian Language Media in the Integration of the Russian-Speaking Minority into Estonian Society

Acta Universitatis Tamperensis 858
Tampere: Tampereen yliopisto 2002

136 s. ISBN 9514453123

Kosonen, Riitta

Governance, the Local Regulation Process and Enterprise Adaptation in Post-Socialism: The Case of Vyborg

Acta Universitatis oeconomicae Helsingiensis A 199. Helsinki: Helsinki School of Economics 2002

277 s. ISBN 9517916922

Lehtinen, Ildikó (red.)

Siberia: Life on the Taiga and Tundra

Helsinki: National Board of Antiquities 2002

256 s. ISBN 9516160816

Lindholm, Carita et al. (red.)

Workshop on Dosimetry of the Population Living in the Proximity of the Semipalatinsk Atomic Weapons Test Site

STUK-A 187

Helsinki: Radiation and Nuclear Safety Authority 2002

78 s. ISBN 9517125143

Löhmus, Maarja

Transformation of Public Text in Totalitarian System: A Socio-Semiotic Study of Soviet Censorship Practices in Estonian Radio in the 1980s

Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B Humaniora 248

Turku: Turun yliopisto 2002

287 s. ISBN 9512920719

Sorainen, Aku et al.

A foreign investor in the Baltics 2002

Helsinki: Finnish Lawyers' Publishing 2002

306 s. ISBN 9521405090

Tandefelt, Marika (red.)

Viborgs fyra språk under sju sekel

Esbo: Schildt 2002

266 s. ISBN 9515012708

The Arctic treasure: facts and figures on the undiscovered Barents region

Helsinki: Tilastokeskus, International Business Statistics (IBS) 2002

112 s. ISBN 951727985-X

Norge:

Andric, Ivo

Konsulene

Oversatt fra tysk av Lotte Holmboe
og Leiv Frodesen
Cappelens klassikere
Oslo: Cappelen 2002
465 s. ISBN 8202213479

Haukanes, Haldis (red.)

**Women after Communism. Ideal
images & real lives**

Bergen: Senter for kvinne- og
kjønnsforskning 2002
158 s. ISBN 8291878048

Godzimirski, Jakub M.

**11 September 2001 and the shift
in Russia's policy towards NATO**

Det sikkerhetspolitiske bibliotek
nr. 2002:7
Oslo: Norwegian Atlantic Committee
2002
69 s. ISSN 0802-6602

Kjølberg, Anders

**Mulige russiske reaksjoner på
ulike former for NATO-utvidelse**

FFI-rapport nr. 2002/02222
Kjeller: FFI 2002
71 s. ISBN 8246406213

Ottosen, Rune

**Avisbildet av NATOs krigføring
på Balkan: norske avisers
dekning av Kosovokrigen i 1999**

HiO-rapport nr. 8/2002
Oslo: Høgskolen i Oslo, Avdeling
for journalistikk, bibliotek- og
informasjonsfag 2002
190 s. ISBN 8257941212

Simonsen, Sven Gunnar

**Pains of partition: nationalism,
national identity, and the
military in post-Soviet Russia**

Oslo: Department of Political
Science, University of Oslo 2002
199 s. ISBN 8257047619

Vogt, Carl Emil

**«Et ikke ubetydelig bidrag»
Fridtjof Nansens hjelpearbeid i
Russland og Ukraina, 1921–
1923**

Forsvarsstudier nr 2/2002
Oslo: Institutt for forsvarsstudier
2002
134 s. ISSN 0333-3981

Sverige:

Bodin, Per-Arne

**Kyssen i Ryssland och andra
essäer om rysk litteratur och
kultur**

Stockholm: Norma 2002
222 s. ISBN 9172170387

Brubaker, Douglas

**Environmental Protection of
Arctic Waters**

Stockholm: Stockholm Universitet
2002
373 s. ISBN 9172654155

Cavelius, Alexandra

Leila: en bosnisk flicka

Översättning: Melinda Hoelstad
Stockholm: B. Wahlström 2002
239 s. ISBN 913232779-X

Cornell, Svante E.

**Autonomy and conflict:
ethnoterritoriality and separa-
tism in the South Caucasus –
cases in Georgia**

Uppsala: Institutionen för freds-
och konfliktforskning, Uppsala
Universitet 2002
248 s. ISBN 9150616005

Kälvemark, Torsten

**Arvo Pärt: om musiken vid
tystnadens gräns**

Stockholm: Norma 2002
139 s. ISBN 9172170484

Nilsson, Iréne

**Rumänien och demokratis
förutsättningar**

Göteborg Studies in Politics
Stockholm: Carlsson 2002
438 s. ISBN 9172034491

*Nohrstedt, Stig A. & Rune Ottosen
(red.)*

**Journalism and the new world
order
Vol. 2: Studying war and the
media**

Göteborg: Nordicom 2002
296 s. ISBN 9189471105

Porfiriev, Boris & Lina Svedin (red.)

**Crisis management in Russia:
overcoming institutional
rigidity and resource con-
straints**

Stockholm: Crismart, Försvars-
högskolan 2002
286 s. ISBN 9187136937

Sem-Sandberg, Steve

Prag (no exit)

Bonnier essä
Stockholm: Bonnier 2002
144 s. ISBN 9100576794

*Lassinantti, Gunnar & Lars
Truedson*

**Focal point North-West Russia:
the future of the Barents Euro-
Arctic Region and the Northern
Dimension**

Luleå: The Swedish Initiative of
the Barents Euro-Arctic Co-
operation and the Northern
Dimension 2002
156 s.

Nordisk Øst-forum [retningslinjer for manus]

Artiklene bør ikke overskride 15 A-4 sider, Times New Roman 12, 1,5 linjeavstand (maks. 30 000 tegn uten mellomrom). Bokomtaler bør være på ca 3 sider, Times New Roman 12, 1,5 linjeavstand (ca 5000 tegn uten mellomrom). Figurer/tabeller må være klare for fotografering. Forfatterne klarer selv eventuell copyright til illustrasjoner. *Nordisk Østforum* tar ikke inn bidrag som samtidig publiseres i andre Norden-baserte publikasjoner. Kun manus på norsk, dansk eller svensk mottas. Endelige bidrag leveres på diskett eller e-post formatert for PC (Word, WP). Oppgi system og nødvendige spesifikasjoner.

- I. Kilder: Til kildehenvisninger brukes forfatternavn og publiseringsårstall, i parentes, istedenfor fotnoter/sluttnoter, f.eks.:

«...(Loorents 2002)»

«...(Loorents & Ponomarev 2002)»

Skal sidetall oppgis, tilføyes det i parentes etter årstallet med kolon imellom, og uten «s», f.eks.: «...(Loorents 2002: 24)» Helt korte kommentarer kan også føyes inn, f.eks.: «...(se også Loorents 2002: 50–52)» For to helt like henvisninger som følger direkte på hverandre, brukes «*ibid.*» til annen gangs henvisning, f.eks.: «...(Loorents 2002: 24) (*ibid.*) ...»

- NB: Derimot er det ingen plass for «op. cit.» i dette systemet.

Når samme forfatter har to publikasjoner i samme år, tilføyes en liten bokstav (a, b) etter årstallet, slik: (Loorents 2002a) ... (Loorents 2002b). Litteraturlisten må da vise på tilsvarende måte hvilken av referansene som er hvilken.

2. Litteratur: Listen plasseres etter notene (se 3. Noter) med forfatternavn i alfabetisk rekkefølge. Vi har valgt følgende regler, med sikte på den best mulige kombinasjon av enkelhet og bibliografisk nøyaktighet.

- a) Bok: Wagner, William G. (1994) *Marriage, Property, and Law in Late Imperial Russia*. Oxford: Clarendon Press.

- b) Bok med to/tre forfattere: Ponomarev, Igor & Vladimir Skachko (red.) (2000) *Unification Agreement for Ukrainian Churches Signed*. London: Pinter.

Ved to/tre forfattere brukes tegnet «&» heller enn ordet «og» eller «and» for å unngå misforståelser.

Merk ombyttet rekkefølge på fornavn og etternavn til forfatter nr. 2 og 3.

- c) Fire eller flere forfattere: Johnson, Peter *et al.* (1999) *Fictitious Titles*. London: Macmillan.

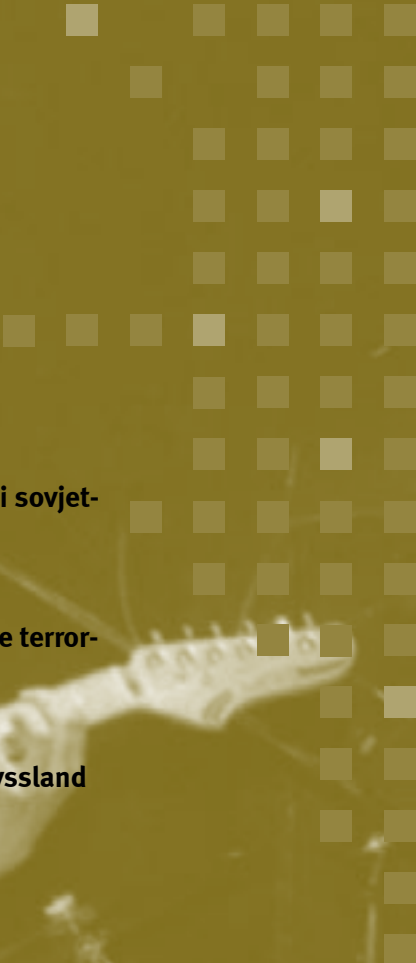
Ved tre eller flere forfattere brukes første forfatter samt formen «*et al.*» istedenfor de øvrige forfatternavn i referanser i teksten.

- d) Artikkel i tidsskrift: Eide, Espen Barth (1999) Intervening without the UN: A Rejoinder. *Security Dialogue* 30 (1): 91–94.

Her føres til slutt årgangsnummer, hefte nr. innen årgangen i parentes, kolon, og sidetall uten «s.» eller «p.»

- e) Kapittel/artikkel i redigert verk: Østerud, Øyvind (1992) «Regional Great Powers» i Iver B. Neumann (red.) *Regional Great Powers in International Politics*. London: Macmillan (1–15). «red.» brukes istedenfor «ed.» også for engelske publikasjoner. For henvisninger til et redigert verk som inneholder det kapittel som siteres, brukes «i» selv om arbeidet er på et fremmed språk. Eventuelle sidetall føres i parentes til slutt.

3. Noter: Skal være fotnoter og helst brukes til korte utdyppninger av eller kommentarer til teksten. Noter skal ikke brukes i hovedtittelen på artikkelen. *Takkenoter* slik som «Takk til Ole Dahl-Gulliksen for nyttige kommentarer» skal ikke nummereres, men bruk isteden «* Takk til Ole Dahl-Gulliksen for nyttige kommentarer».

Forord

Rock mot regimet? Perspektiver på rockens rolle i sovjet-tidens Russland

Yngvar B. Steinholt

En krystalren sjæl. Om Ruslands første kvindelige terror-ist og det at slå ihjel

Peter Ulf Møller

Lagprövning och individuell rättslig aktivism i Ryssland

Anna Jonsson

En ny giv för Bosnien?

Daniel Lindvall

Överlevnadsstrategier hos moldoviska bybor i Ukraina på 1990-talet

Eeva Pääkkönen

Debatt

Det mangesidige Moldova

Tanja Storløkken

Velkommen til Internett

Bokomtaler

Nye bøker i Norden

ISSN 0801-7220

9 770801 722005